

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEFSİR ANABİLİM DALI

KUR'ÂN'DA İNSANLARIN İLÂH OLARAK
EDİNDİKLERİ OBJELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU

HAZIRLAYAN
Mehmet DEMİR

MALATYA- 2019

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEFSİR ANABİLİM DALI

KUR'ÂN'DA İNSANLARIN İLÂH OLARAK EDİNDİKLERİ OBJELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

MEHMET DEMİR

DANIŞMAN

PROF. DR. ABDURRAHMAN KASAPOĞLU

MALATYA 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**KUR'ÂN'DA İNSANLARIN İLÂH OLARAK
EDİNDİKLERİ OBJELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

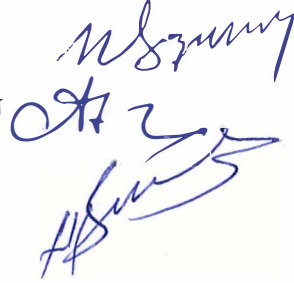
DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU Mehmet DEMİR

Jürimiz 22.02.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini oybirliği ile başarılı bularak Tefsir Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul etmiştir.

1. Prof. Dr. HACI MEHMET SOYSALDI
2. Prof. Dr. ABDURRAHMAN KASAPOĞLU
3. Dr. Öğr. Üyesi HARUN BEKİROĞLU

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Onur Sözü

Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU’nun danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Kur’ân’da İnsanların İlâh Olarak Edindikleri Objeler**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Mehmet DEMİR

Öz

Cenâb-ı Allâh, ilk insan Hz. Âdem'i yeryüzüne indirdiğinde, kendi emir ve yasaklarını ilk peygamber olarak yine Hz. Âdem'e iletmiştir. Dolayısıyla Allâh-u Teâlâ, akıl ve irade ile donatarak yarattığı insanı başlangıçtan beri başıboş bırakmamıştır. Yaratılışının gayesini bilsin diye insanlara elçiler göndermiştir. İçinde yaşadığı evrenin bir yaratıcısı olduğuna ve dünya hayatından sonra bir hayat olduğuna inanan her bireyin en önemli hedefi, bu yaratılışın gayesini bilmek ve sonraki hayatta daha iyi bir yaşama sahip olmak olması kaçınılmazdır. Bu hedefi gerçekleştirmenin başlangıcı ve anahtarı Yüce Yaratıcıyı doğru şekilde tanımaktır ki buna “Tevhîd” inancı denilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğü içerisinde incelendiğinde görülecektir ki ilâhî kurallar bütünüyle gerçekleştirilmek istenen nihâ-i hedef, “tevhîd” inancını kökleştirmek ve bu inanca göre insan hayatını şekillendirmenin ifadesi olan kemâl derecesine (insân-ı kâmil'e) insanı ulaştırmaktır. Allâh'ın kendisini tanıttığı şeklin dışındaki bir ilâh inancıyla bu hedefin gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu nedenle Allâh, insanlık tarihi boyunca insanların tevhîd inancından sapması sonucu ilâh olarak edindikleri objeleri ve insanlık tarihi boyunca insan topluluklarının bâtil tanrı anlayışlarını ilâhî mesajına almıştır ki, bundan sonra insanlar aynı hatalara düşmesinler. Bu araştırmada, ilk topluluklardan İslâm'ın gönderildiği dönemdeki müşrik Arap topluluklarına kadar, Kur'ân'da adı geçen “insanların ilâh olarak edindikleri objeler” İslâm'ın Tevhîd inancına göre değerlendirilerek bir arada incelenmiştir. Toplulukların Allâh inancından sapma şekilleri sebepleriyle araştırmaya konu edilmiştir.

Günümüz modern toplumunda şekil değiştirerek bu tür inançların yeniden neşv-ü nema bulmaması için, geçmiş topluluklarda çoğu zaman tevhîd inancından evrilerek oluşan bâtil tanrı anlayışlarının bilinmesi lüzumu açıktır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bu hususların bir çalışma ile bir arada verilmesi faydalı olacaktır. Bu araştırma bunu gerçekleştirme amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tevhîd, Müşrik, Put

Abstract

Allâh (God) conveyed his command and prohibitions to the prophet Âdem (Adam) when he sent the first human Âdem to the Earth. Thus, from the very beginning Allâh didn't give free rein to the humans who have reason and will. Allâh sent prophets to the humans to know their temperament. The most important goal of every individual who believes afterlife and a creator is to know their temperament and has a better life in the afterlife. The key to reach that goal is to know the Almighty Allâh correctly and it is called the "oneness of Allâh (God)". This belief is known as "Tawhid".

When the Quran is examined, it is seen that end goal which is desired is to enroot the oneness of Allâh according eternal verities. According to this belief people should reach the idea of perfect human being. It's not possible to reach that goal with the belief of false Gods. Therefore Allâh mentioned the belief of false Gods and the objects that people regard as a God because they deviated from the belief in the oneness of Allâh throughout the human history. In this way, people don't make some mistakes. In this study the "false Gods" that is mentioned in the Quran, from first societies to polytheist Arabian societies, were evaluated and examined according to oneness of Allâh in Islam. It is examined the reasons for societies' deviations from belief in Allâh.

It's necessary to know concept of false Gods that was evolved from oneness of Allâh in old societies to prevent the development of that kind of beliefs in today's modern society again. Therefore it will be useful to include these topics which are mentioned in the Quran. The aim of this study is to carry out that mission.

Key Words: Qur'an, Tawhid, Mushrik, Idol.

Önsöz

Tarih boyunca, birtakım insan toplulukları çeşitli objeleri ilâh edinmişlerdir. Bu çalışmada, “Kur’ân-ı Kerîm’in bahsine konu olan, insanların ilâh olarak edindikleri objeler” ele alınmıştır. Bu araştırmanın başlığında kullanılan, “ilâh olarak edindikleri” tabiri, ilâh olma vasfına sahip olmayan nesnelerin, insanlar tarafından ilâhlık vasfına sahipmiş gibi kabul edilmesi hususiyetini vurgulamak için kullanılmıştır. Allâh inancı, insanda fitridir. Zira insanın tarih sahnesinde mevcudiyetiyle birlikte, bir aşkın varlık arayışı içinde olduğu görülmektedir. Bu arayış, tanrı inancının fitri olduğunu bize gösterir. Modern çağda, istediği her türlü araç gereci üretip kullanan insan bile, yaşadığı dünyanın ve evrenin var edicisinin ve hâkiminin kendisi olmadığının idraki içindedir. Bu bilinç, insanı aşkın bir Kâdir-i Mutlak’ın arayışına götürmektedir. İnsanda neredeyse fitrat derecesinde var olan bir başka husus da soyut olanı somutlaştırarak anlamaya olan eğilimdir. Nitekim insan, bilmediği ve görmediği herhangi birşeyden bahis açılınca, o şeyi kendi bildiği ve gördüğü varlıklara benzeterek tanımaya çalışır. Bu araştırmaya da konu teşkil eden sözkonusu eğilim, geçmiş dönemlerde gerçekleşmiş olan ve Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılan, Yaratıcı Kudreti de somut objelerle ifade etmeye çalışma hatasıdır. Ahsen-i takvîm üzere yaratılan, akıl ile donatılan insanın bu tür objeleri neden ilâh olarak edindiği, tevhit inancından neden sapıp bu gibi bâtil tanrı figürlerine tapındığı ve bu inançlarını nasıl şekillendiği düşüncesi konunun seçilmesinde etkili olmuştur.

Bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş, araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, sınırları ve çalışmada takip edilen metodu içermektedir. Birinci bölüm, konu ile ilgili kavramların İslâmî literatür içindeki anlamlarının belirlenmesi, kavramsal çerçevenin çizilmesini ve genel olarak Kur’ân’da bahsi geçen bâtil tanrı figürleri hakkındaki ayetlerin tefsirini içermektedir. İkinci bölümde, cansız varlıkların ilâh edinilmesi incelenmiştir. Bu kapsamda, Kur’ân’da adı geçen putlar ve ilâh olarak edinilen gök cisimleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde canlı ve akıllı varlıkların ilâh olarak edinilmesi incelenmiştir. Canlı ve akıl sahibi varlıklar kapsamına iradeli, Allah’ın emir ve yasaklarına karşı sorumlu olan melekler, cinler ve insanlar girmektedir. Allah’ın sorumlu tuttuğu mükellefiyetler karşısında yükümlü tutulan iradeli canlıları, irade sahibi olmayan diğer canlılardan ayırmak için “Akıl sahibi” ifadesi kullanılmıştır. Bu başlık altında, Allâh’a eş ve çocuk olarak isnad edilenler, kendi istekleri doğrultusunda Allâh’ın

gönderdiği vahiy bilgisini değiştiren din adamları, yazdığı kanun ve kuralları, dinde Allâh'ın koyduğu kuralların yerine ikâme eden kanun koyucular ve kendileri ilâhlık iddiasında bulunan kimseler ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca soyut bir kavram olan hevâ-i nefsin ilâh edinilmesi de incelenmiştir.

Araştırma, bu konularla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de geçen âyetlerin açıklanmasına ve tefsir kitaplarından ilgili âyetler hakkında müfessirlerin yorumlarının derlenmesi esasına dayanmaktadır. Çalışma, konusu itibariyle Dinler Tarihi sahasının da içine girmektedir, ancak Dinler Tarihi ile ilgili konular sadece ayetlerde geçen olay ve kavramların anlaşılması ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın faydalı olmasını ve yeni çalışmalara ufuk açmasını temenni ederim.

Bu çalışma boyunca, her aşamada bilgi ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU başta olmak üzere, katkıda bulunan bütün bölüm hocalarıma teşekkür ediyorum. Hayat yolculuğumun çeşitli aşamalarında şahsıma yol gösteren saygı değer hocam Prof. Dr. Fikret KARAMAN'a ve bu çalışmayı yapma konusunda beni cesaretlendiren değerli arkadaşım ve meslekdaşım Dr. Abdulkadir KIYAK'a teşekkürlerimi sunarım.

İçindekiler

Onur Sözü	IV
Öz	V
Abstract	VI
Önsöz	VII
İçindekiler	IX
Kısaltmalar	XII
Giriş.....	1
1 Araştırmanın Konusu	1
2 Araştırmanın Önemi ve Amaçları	2
3 Araştırmanın Yöntemi	3
4 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
İLÂH OLARAK EDİNİLEN OBJELERLE İLGİLİ GENEL ÇERÇEVE.....	4
1 Kavramsal Çerçeve.....	4
2 İlâh Olarak Edinilen Objeler	9
İKİNCİ BÖLÜM.....	19
CANSIZ VARLIKLARDAN İLÂH EDİNME	19
1 Putları İlâh Edinme	19
1.1 Lât, Uzzâ, Menât Putlarını Tanrı Edinme	38
1.1.1 Lât Putu	39
1.1.2 Uzzâ Putu	40
1.1.3 Menât Putu	40
1.2 Vedd- Suvâ’-Yeğûs-Yeûk-Nesr Putlarını Tanrı Edinme	41
1.2.1 Vedd Putu	43
1.2.2 Suvâ’ Putu	43

1.2.3	Yeğûs Putu	44
1.2.4	Yeûk Putu	44
1.2.5	Nesr Putu	45
1.3	Ba'l Putunu Tanrı Edinme	45
1.4	Buzağı Heykelini Tanrı Edinme.....	48
2	Gök Cisimlerini Tanrı Edinme	60
2.1	Güneş, Ay ve Yıldızları Tanrı Edinme	60
2.2	Şi'râ Yıldızına Tapma	70
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		72
CANLI VE AKILLI VARLIKLARI İLÂH EDİNME		72
1	Gözle Görülmeyen Akıllı Varlıkları İlâh Edinme	72
1.1	Melekleri İlâh Edinme.....	72
1.2	Cinleri ve Şeytanları İlâh Edinme	84
2	Gözle Görülen Akıl Sahibi Varlıkları İlâh Edinme	93
2.1	İnsanları İlâh Edinme	93
2.2	Zevce (Sâhibe) İlâh Edinme.....	93
2.3	“Çocuk” İlâh Edinme	97
2.3.1	Hız. İsâ'nın İlâh Edinilmesi.....	111
2.3.2	Hız. Üzeyr'in İlâh Edinilmesi.....	124
2.4	Din Adamlarının İlâhlaştırılması.....	129
2.5	İlâhlaştırılan Şâri' (Kanun Koyucu).....	132
2.6	Bazı Liderlerin İlâhlaştırılması	135
2.6.1	İlâhlaştırılan İnsan olarak Firavun.....	136
2.6.2	İlâhlaştırılan İnsan Olarak Nemrut	151
SOYUT KAVRAMLARI İLÂH EDİNME		157
1	Hevâ-i Nefsi ilâh Edinme	157

Sonuç.....	172
Kaynakça.....	177

Kısaltmalar

Bkz.	: Bakınız
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
as.	: Aleyhi's- Selâm
M.Ü.İ.F.A.V.	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
t.d.k	: Türk Dil Kurumu
ts.	: Tarihsiz
b.	: bin, ibni
trc.	: Tercüme eden
Hız.	: Hazreti
vb.	: Ve benzeri, ve benzerleri
D.İ.B.	: Diyânet İşleri Başkanlığı
thk.	: Tahkik eden
v.dğr.	: ve diğerleri
md.	: maddesi
hızr.	: Hazırlayan ve notlandıran.
ö.	: Ölümü
h.	: hicrî
m.	: milâdî
çev.	: Çeviren
s.a.v.	: SallAllâhu aleyhi ve sellem

Giriş

1 Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan insanların tapındıkları bâtil tanrılar araştırma konusu edilmiştir. Çalışma, insanlık tarihi boyunca insanların tapındıkları bâtil tanrı figürlerinin tamamını değil, sadece Kur'ân'da adı geçen bâtil tanrı objelerini ve insanların ilâhlık vasfı verdikleri kimseleri konu edinmiştir.

Araştırmada, Kur'ân âyetlerinde geçtiği şekliyle hangi nesnelerin, ne sebeple ilâh edinildiği, insanların bu objeleri ilâh edinirken kasıtları ve beklentileri, Yüce Allâh'ın bu sapkın inancı tevbiîh edişi incelenmiştir. Bu kapsamda, önce ilâh edinilen cansız varlıklar konu edilmiştir. Cansız varlıklardan ilâh ittihaz edilenlerin başında putlar gelmektedir. Öncelikle Mekke müşriklerinin ilâh edindikleri ve Kur'ân'da adı geçen Lât, Uzzâ ve Menât ele alınmıştır. Sonra Nûh kavminin taptığı ve onlardan Mekke toplumuna intikal eden Vedd, Suvâ', Yeğûs, Yeûk ve Nesr konu edilmiştir. Bundan sonra Hz. İlyâs'ın kavminin taptığı Ba'l putu işlenmiştir. Son olarak Hz. Mûsâ, kendisine va'dedilen kırk günü tamamlamak için Sînâ dağına çıktığında Sâmirî'nin yaptığı böğüren buzağı timsaline Yahudiler tarafından tapılması incelenmiştir.

Araştırma, gök cisimleri güneş, ay ve yıldızların ilâh olarak edinilmesini de kapsamaktadır. Kur'ân âyetlerinde, insanların dünya hayatlarını kolaylaştırmak için Allâh tarafından insanlığın faydası için yaratılmış olan bu varlıklara çeşitli dönemlerde, muhtelif toplumların taptıkları anlatılmıştır. Bu bağlamda, Kur'ân'da tapınma objesi olarak adı geçen gök cisimleri araştırmada ele alınmıştır.

İnsanların ilâh edindikleri canlı akıllı varlıklar, gözle görülemeyenler; melekler ve cinler, gözle görülebilenler ise; Ehli Kitap tarafından, Allâh'ın oğlu olduğu iddiasıyla ilâhlaştırılan Hz. İsa, Hz. Üzeyir ve Kur'ân'da ulûhiyet iddiasında bulunan bazı liderler, din adamları ve kendi koydukları kuralları din olarak insanlara benimsetmeye çalışanlar şeklinde incelenmiştir. Gözle görülemeyenler, insanlar tarafından Allâh'ın kızları olarak nitelendirilip tapınmaya konu edilen melekler ve müşriklerin Allâh ile nesep bağı kurup tapındıkları cinler ve şeytanlar şeklinde, kendi içinde iki alt başlıkta ele alınmıştır. Gözle görülenler ise Allâh'ın oğlu olarak Hristiyanların Hz. İsa'ya ve Yahudilerin Hz. Üzeyir'e

ilâhlık pâyesi vermeleri âyetlerin tefsiri ışığında incelenmiştir. Din adamları tarafından söylenenlerin Allâh'ın emir ve yasaklarının önüne geçirilerek din adamlarının ilâhlaştırılması ve Allâh'ın gönderdiği din yerine, kendi koyduğu kuralları topluma din olarak benimsetenler şeklinde anlaşılabilecek olan Şâri' incelenmiştir. Ulûhiyet iddiasında bulunan Firavun ve Nemrut da “Bazı Liderlerin ilâhlaştırılması” başlığı altında ulûhiyet iddia etmeleri hasebiyle incelenmiştir.

“Soyut Varlıklar” bölümünde ise Hevâ-i Nefsin ilâhlaştırılması Kur’ân âyetlerinin tefsir edilmesi ekseninde ele alınmıştır.

2 Araştırmanın Önemi ve Amaçları

Cenâb-ı Allâh, ilk insan Hz. Âdem'i yeryüzüne indirdiğinde, kendi emir ve yasaklarını ilk peygamber olarak yine Hz. Âdem'e iletmiştir. Dolayısıyla Allâh-u Teâlâ, akıl ve irade ile donatarak yarattığı insanı başlangıçtan beri başıboş bırakmamıştır. Yaratılışının gayesini bilsin diye insanlara elçiler göndermiştir. İçinde yaşadığı evrenin bir yaratıcısı olduğuna ve dünya hayatından sonra bir hayat olduğuna inanan her bireyin en önemli hedefi, bu yaratılışın gayesini bilmek ve sonraki hayatta daha iyi bir yaşama ulaşmak için çalışmak olacaktır. Bu hedefi gerçekleştirmenin başlangıcı ve anahtarı, Yüce Yaratıcıyı doğru şekilde tanımaktır ki buna “tevhîd” inancı denilmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’in bütünlüğü içerisinde incelendiğinde görülecektir ki, ilâhî kurallar bütünüyle gerçekleştirilmek istenen nihâ-i hedef, “tevhîd” inancını kökleştirmek ve bu inanca göre insan hayatını şekillendirmenin ifadesi olan, kemâl derecesine (insân-ı kâmil’e) insanı ulaştırmaktır. Allâh'ın kendisini tanıttığı şeklin dışındaki bir ilâh inancıyla, bu hedefin gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu nedenle Allâh, insanlık tarihi boyunca, insanların tevhîd inancından sapması sonucu ilâh edindikleri objeleri ve insanlık tarihi boyunca insan topluluklarının bâtil tanrı anlayışlarını ilâhî mesajına almıştır ki, bundan sonra insanlar aynı hatalara düşmesinler.

Bu araştırmada, ilk insan topluluklarından İslâm'ın gönderildiği dönemdeki müşrik Arap topluluklarına kadar, Kur’ân’da adı geçen “insanların ilâh olarak edindikleri objeler” İslâm'ın tevhîd inancına göre değerlendirilerek incelenmiştir. Toplamların tevhîd inancından sapma şekilleri, sebepleriyle birlikte araştırmaya konu edilmiştir. Günümüz modern toplumunda, şekil değiştirerek bu tür inançların yeniden neşv-ü nema

bulmaması için, geçmiş topluluklarda çoğu zaman tevhîd inancından evrilerek oluşan bâtil tanrı anlayışlarının bilinmesinin lüzumu açıktır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bu hususların, bir çalışma ile bir arada verilmesi faydalı olacaktır. Bu araştırma, bunu gerçekleştirme amacını taşımaktadır.

3 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın konusu kapsamına giren alanla ilgili yazın ve klasik tefsir kaynaklarının taranmasına dayalı metot takip edilmiştir. Çalışmanın, Dinler Tarihi biliminin alanına giren kısmı da vardır. Bu kısım, sadece Kur'ân âyetlerinin tefsirine ışık tutacak şekilde ele alınmıştır. Tefsir sahasında öne çıkan el- Keşşâf, Nesefî Tefsiri, Fizilâli'l- Kur'ân, Hak Dini Kur'ân Dili, Tefsiri'l- Kur'âni'l- Azim ve Tefhimu'l-Kur'ân gibi Arapça, Türkçe ve tercüme eserler taranmak suretiyle çalışma gerçekleştirilmiştir. Konu ile ilgili âyetler için, Muhammed Fuad Abdulkaki'nin “el-Mu'cem'ul-Müfehres” adlı eserinden yararlanılmıştır. Âyetlerin mealleri için ise, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın ve Süleyman Ateş'in meallerinden yararlanılmıştır.

Daha önce bu çalışmada yer alan bazı konular hakkında (nefs, Firavun, put, Hz. İsa gibi) çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların bir kısmı, ele aldıkları konuları, tapınma objesi olarak ele almamıştır. Bir kısmı da Kur'ân'da yer alan “insanların ilâh olarak edindikleri obje ve nesneleri” kapsayıcı bütüncül bir tarzda ele almamıştır. Prof. Suat Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyet adlı eserinin bir bölümünü bu konuya ayırmıştır ancak o da genel olarak bâtil tanrı figürlerini içeren kısa bir özetten ibaret sayılır. Bu çalışmada, Kur'ân'da adı geçen “insanların tanrı olarak edindikleri objeler” bir arada ele alınmıştır.

4 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma, insanlar tarafından ilâh edinilmiş bütün tanrı figürlerini kapsamamaktadır. Sadece “insanların tanrı olarak edindiği objeler”den Kur'ân'da adı geçenler konu edinilmiştir. Araştırma, bu yönüyle herhangi bir dönem veya toplum ile sınırlı değildir. Bu çalışma, sadece “insanların tanrı olarak edindiği objelerin” insanlar tarafından ulûhiyet atfedilmesi yönünü konu almaktadır. Söz konusu varlıkların diğer yönleri, sadece onların ilâh edinilmesi ekseninde araştırmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Araştırma, konusu bakımından Dinler Tarihi alanına da girmektedir. Ancak konular Dinler Tarihi açısından incelenmemiş olup sadece, ayetlerde geçen şahıs ve kavramların anlaşılması için bu sahanın verilerinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLÂH OLARAK EDİNİLEN OBJELERLE İLGİLİ GENEL ÇERÇEVE

1 Kavramsal Çerçeve

Kur'ân-ı Kerîm, müşriklerin Allâh'a eş ve ortak koştığı objeleri niteledikleri kavramlara özellikle yer vermiştir. Çünkü bu kavramlar anlaşılırsa, insanların tevhîd inancından sapmalarına sebep olan düşünceleri ancak anlaşılabilir. Zira, insanların zihin dünyasında kendilerini tatmin etmeyecek şekilde herhangi bir varlığa durduk yere ilâhlık pâyesi verip tapmaları mantıken mümkün görünmemektedir. Bu sebeple öncelikle bu kavramların ifade ettiği anlamların bilinmesi gerekir. Bu gerçekleşirse konunun anlaşılması da kolaylaşacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allâh'a şirk koşma ile ilgili kullanılan farklı kavramlar ve bu kavramların ifade ettikleri farklı anlamları vardır. Ancak bunların hepsi de bir yönüyle Yüce Allâh'a ulûhiyet ve rubûbiyetinde eş koşmak, O'nun ortağı olduğunu ifade etmek anlamında kullanılmıştır. Bu kavramlar adeta bir bütünün parçaları gibi, her biri ulûhiyetin bir yönünü ifade etmek için kullanılmıştır.

İlâh: İlâh lafzı, her tür ma'bud için kullanılan bir isimdir. Araplar güneşi kendilerine tanrıça edindikleri için, onu *ilâhe* olarak adlandırmışlardır. Çoğulu *âlihe* olarak gelir. Âlihe sadece bâtil tanrıları ifade etmek için kullanılır.¹ Cahiliye döneminde Araplar, ibadet ettikleri putlarını âlihe olarak isimlendirirlerdi. *Teellüh* kelimesini de taabbud (ibadet etme) anlamında kullanırlardı.² *El-İlâh*, Allâh azze ve celle anlamında kullanılır. *Elihe-ye'lehu* fiilinin mastarıdır. Allâh dışında ma'bud kabul edilen şey de, bu şeyi ma'bud kabul eden kimse nazarında ilâhtır. Putlara ibadet etmenin doğru bir tasavvur olduğuna inandıkları için, cahiliye dönemi müşrik Arapları, putlarını âlihe olarak

¹ Rağıb el-İsfahanî, *Müfredât*, trc. Abdulkaki Güneş-Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 89,90.

² Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Dr. Abdulhamîd Hemedâvî, (Beyrût: Dâr'ul-Kutub'ul-İlmiyye, 1424/2002), 1: 82.

isimlendirmişlerdir.³ İlâh kelimesi türevleriyle birlikte, Kur’ân-ı Kerîm’de yüz kırk yedi yerde geçmektedir.⁴

İlâh kelimesi, Arap dilinde “tanrı” anlamına gelir. Kur’ân’da, tekil haliyle tek başına 96, izâfetle 15 olmak üzere toplam 111 defa geçer. İkil halde 2, çoğul halde izâfetsiz 16 ve izâfetle 16 defa olmak üzere toplam 34 defa geçer. Müennes halinde ise Kur’ân’da geçmemektedir. Arapça’da ilâh kelimesi, tekil olarak kullanıldığında çoğu kez kusursuz bir tanrıya işaret etmektedir.⁵ İlâh kelimesi Arapça, E-L-H kökünden türetilmiştir. Isınmak, alışmak; korktuğu bir iş başına gelmek; korumak, kurtarmak; aşırı sevgi sebebiyle yönelmek; bir şeye düşkün olmak; kulluk etmek; gizlenmek ve örtünmek anlamlarına gelir.⁶ İlâh, insanların taptığı, yüceliği karşısında hayrete düşüp gönülden bağlandığı, kendisine sığındığı, duyularla idrak imkânı olmayan yüce varlık anlamına gelir.⁷

Erbâb: Erbâb kelimesi, “*rabb*” kelimesinin çoğuludur. “Rabb” kelimesinin asıl anlamı, terbiye eden, yetiştiren demektir. Bir şeyi olgunluk derecesine gelinceye dek, aşama aşama inşa etmektir. Bu kelime ismi fail olarak tek başına, mutlak olarak varlıkların maslahatlarını üstlenen yüce Allah için kullanılır. Başka bir kelimeye izâfe edildiğinde ise hem Allah için hem de başka varlıklar için kullanılır.⁸ *Rabb* kelimesinin geldiği diğer anlamlar ise şunlardır: geliştiren, bir şeyi toplayan, hazırlayan, bir şeyin mes’uliyetini yüklenen, ıslah eden, koruyup gözetken, üstün olan, efendi, başkan, sözünü geçiren, istediğini yapabilen.⁹ *Rabb*, bir şeyin mâlik i anlamına da gelir. Arapça’da “falan bu şeyin rabbi” denildiğinde, “o şeyin o kişinin malı olduğu” ifade edilmiş olur. Kelime olarak yönetici ve nimet veren anlamlarına da gelir. İzafet yapılmadan ve “*el*” takılı

³ Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed İbnu’l Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, (Beyrut: Dar-u Sadır, 1410/1990), 13: 467.

⁴ Muhammed Fuâd Abdulbâki, *el-Mu’cem’ul-Mufehres li Elfaz’il-Kur’ân’il-Kerîm*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990 m./1411 h.), 38-41.

⁵ Guy Monnot, “Kur’ân’da Tanrılar”, çev. Ramazan Abıdelli, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1 (2011): 249-251.

⁶ Ebû’l-A’lâ Mevdûdî, *Kur’an’a Göre Dört Terim*, trc. İsmail Kaya-Osman Cilacı (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 15.

⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “İlah”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2000), 22: 64.

⁸ el-İsfahanî, *Müfredât*, 407.

⁹ Mevdûdî, *Kur’an’a Göre Dört Terim*, 32-34.

olarak sadece Allâh için kullanılır. İbnu'l-Enbarî'ye (ö.271/885) göre, “er-rab” kelimesinin anlamı üç kısma ayrılır:

- 1- Sahip olan,
- 2- İtaat edilen efendi,
- 3- Islah eden (düzelten ve tamir eden).

Çoğulu *erbâb* şeklinde gelir.¹⁰ Erbâb kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de bâtil tanrılar anlamında kullanılır. Erbâb kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de dört yerde geçmektedir.¹¹

Esnâm: İnsanların Allâh’a yaklaşmak için aracı olsun diye yaptıkları ve taptıkları heykellerdir. Bazı İslâm bilginleri, “Allâh’a ibadetten alıkoyan her şey esnâmdır” demişlerdir.¹² Ağaçtan yontulmuş veya çeşitli madenlerden döküm sonucu elde edilmiş cismi ve şekli olan ve Allâh dışında ibadet edilen putları ifade etmek için kullanılır.¹³ Esnâm, kelimesi, bu anlamıyla Kur’ân-ı Kerîm’de beş yerde geçmektedir.¹⁴

Ensâb: Müfredi “*nasb*” veya “*nusb*” şeklinde gelir. Allâh dışında dikilip tapılan şeyleri ifade eder. “*Nusb*” kelimesi şer ve bela anlamına¹⁵ da gelir.¹⁶ Ensâb, dikili taşlar demektir. Arapların “*nusub*” isminde kendilerine ibadet ettikleri putları vardı. Bu putlar üzerinde kurban keserler ve bu dikili taşlara tazimde bulunurlardı.¹⁷ “*Nusub*”¹⁸ kelimesi iki yerde “*Ensâb*”¹⁹ kelimesi de bir yerde Kur’ân-ı Kerîm’de geçmektedir.

Evsân: Vesen kelimesi, sanem, put anlamına gelir. Çoğulu “*vusn ve evsân*” olarak gelir.²⁰ Ensâb kelimesi ile eş anlamlı olup, cismi ve belli bir şekli olmayan, tapınma objesi olarak kullanılan taşlara verilen isimdir.²¹ Evsân kelimesi, düzmece tanrıları ifade eden

¹⁰ İbnu'l Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 1: 399-401.

¹¹ Bkz. Yusuf 12/39; Âli İmran 3/64, 80; Tevbe 9/31.

¹² el-İsfahânî, *Müfredât*, 602.

¹³ Ahmet Güç, “Put”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2007), 34: 364.

¹⁴ Bkz. A'raf 7/138; İbrahim 14/35; Enam 6/74; Şuara 26/71; Enbiya 21/57.

¹⁵ Bkz. Sâd: 38/41.

¹⁶ Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Sihâh*, (Beyrut: Dâru İhyâ-i Turâsi'l-Arab, 1419/1999), 1: 199.

¹⁷ el-İsfahânî, *Müfredât*, 1059, 1060.

¹⁸ Maide 5/3; Meâric 70/43.

¹⁹ Maide 5/90.

²⁰ el-Cevherî, *Sihâh*, 5: 1772.

²¹ Ömer Faruk Harman, “Put”, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (İstanbul: M.Ü. İ.F.A.V. Yayınları, 1997), 3: 567.

nesnel objelerin yanı sıra, asılsız inanç ve sahte değerlere bağlanmayı ifade etmek için de kullanılır.²² Evsân kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçmektedir.²³

Cibt: Cibt kelimesi, kâhin ve sihirbaz olarak tefsir edilmiştir.²⁴ Sanem (put), ve benzerlerini ifade etmek için de kullanılır. Zebîdî (ö. 1205/1791), Kâdı Beyzavî'nin (ö. 685/1286), Nisâ sûresinde geçen *cibt* kelimesinin aslının *cibs* olduğu, kendisinde hayır olmayan şey anlamına geldiği; “s” harfinin “t” ye dönüştüğünü söylediğini aktarmıştır. Cibt, Allâh Teâla dışında ibadet edilen her şeyin ortak ismidir.²⁵ *Cibt* ve *cibs* kelimeleri kendisinde hayır bulunmayan, bir işe yaramaz, rezil, değersiz şey anlamına gelir. Böylece onun bayağılık ve alçaklığının abartılması için *ta* harfi *sin* harfinden bedel getirilmiştir denilmektedir. Allâh dışında ibadet edilen her şeye *cibt* denir. Sihirbazlar ve kâhinler de bu adla anılır.²⁶

Tâğût: “T-ğ-v, t-ğ-y” kökünden gelir. Ölçüsünü aşan her şeyi ifade etmek için kullanılır.²⁷ İsyanda haddini aşan her şey tâği'dir. Tâğût kelimesinin, kâhin ve Şeytan demek olduğu da söylenmiştir.²⁸ Tâğût kelimesi, tekil, çoğul, müzekker ve müennes için ortak kullanılır. Allâh dışında ibadet edilen her şeye *tâğût* denir. Kur'ân'da tek başına ve “cibt” kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Nisâ 4/51 âyetinde geçen *cibt* kelimesinin kâhinler, *tâğût* kelimesinin ise şeytanlar olduğu söylenmiştir. Ata (ö. 114/732) ve Mücâhid (ö. 103/721) âyetinde geçen *cibt* kelimesinin sihir; *tâğût* kelimesinin ise Şeytan ve kâhinleri ifade etmek için kullanıldığı görüşündedir. Tâğût'un sapıklıktaki her baş(lider) olduğu da söylenmiştir. Ahfeş (ö. 215/830), “tâğût kelimesi, putlar için kullanılır” demiştir. Tâğût, cinlerden ve insanlardan olur.²⁹ Tâğût kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz yerde geçmektedir.³⁰

Şurekâ: Şerîk kelimesinin çoğuludur.³¹ Ortaklar anlamına gelmektedir. Kur'ân'da sözlük anlamıyla birçok âyetinde geçmektedir. Ancak bizim konumuzla ilgili olan tarafı,

²² Ahmet Güç, “Put”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2007), 34: 364.

²³ Bkz. Hac 22/30; Ankebut 29/17,25.

²⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 1: 214.

²⁵ Muhibbu'd-Din ebi Feyz es-Seyyid Muhammed Mürteza el-Hüseynî el-Vasîtî ez-Zebîdî el-Hanefî, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1414/1994), 3: 32.

²⁶ el-İsfahanî, *Müfredât*, 217,218.

²⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 3: 51, 52.

²⁸ el-Cevherî, *Sihâh*, 5: 1921, 1922.

²⁹ İbnu'l Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 15: 9.

³⁰ Abdalbâki, el-Mu'cem'ul-Mufehres, 427.

³¹ el-İsfahanî, *Müfredât*, 548.

“dînî konularda Allâh ile eş tutulan ortaklar ve Allâh’ın izin vermediği şeyleri meşru kılan ortaklar”³² anlamında kullanıldığı yerlerdir. Bu anlamda bazen tekil bazen de çoğul olarak kullanılmıştır. Tekil olarak “şerik” kelimesi bu anlamıyla Kur’ân-ı Kerîm’de üç yerde geçmektedir. Çoğul hali olan “şürekâ” kelimesi ise, bu anlamıyla Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi yedi yerde geçmektedir.³³

Endâd: nidd, misil, benzer, eş, nezîr ve denk anlamlarına gelir.³⁴ Bir şeyin eşi ve benzeri olup, o şeyin karşıtı ve tersi işler yapan şey demektir.³⁵ Çoğulu endâd’dır. Bir şeyin görüneni, aşîkâr olanı, niddler ve misiller dizini demektir. نِدُّ الشَّيْءِ “Nidd’uş-şey” bir şeyin öz(cevher)de ortağı; misil ise, herhangi bir şeyde ortağı demektir. Nidd, daha özeldir, “nidd’uş-şey” bir şeyin yerine geçendir de denilmiştir.³⁶ Müşriklerin tapındıkları endâdı, zat ve sıfat bakımından Allâh’a eş gördükleri de söylenmiştir.³⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de endâd kelimesi, Cenâb-ı Allâh’a hükümrânlığında, rubûbiyetinde, ulûhiyetinde ve yaratmasında eş koşulanları ifade etmek için kullanılmıştır.³⁸ Endâd kelimesi bu anlamıyla Kur’ân-ı Kerîm’de altı yerde geçmektedir.

Evliyâ: Velî kelimesinin çoğuludur. Velî, sıhr ve akrabalık anlamına gelir. Bir kimsenin yaptığını aynen yapan ve yoluna takip eden, o kimseyi velî edinmiştir demektir.³⁹ Velî kelimesi, dost, yardımcı anlamına da gelir. İbnu’l Arabî (ö. 341/952), “velî tabi olan (izleyen, bağımlı), âşık, seven anlamlarına gelir” demiştir. Velî, düşmanın zıddıdır. Sa’leb (ö. 291/904), “Allâh’tan başka bir şeye ibadet eden o şeyi velî edinmiştir” demektedir.⁴⁰ Çoğulu evliyâdır. Bu kelimenin konumuzla ilgili kısmı ise, Allâh’a eş ve ortak tutulan dostlardır. Evliyâ kavramı, ihtiyaç duyduğu yardımı Allâh’tan alabilmek için, Allâh ile kendi arasına bir aracı (velî) koymak anlamına gelmektedir.⁴¹ Velî-evliyâ kelimesinin bu çalışmayı ilgilendiren kısmı, insanlar tarafından bir nesnenin Allâh ile kendileri arasında aracı kabul edilip tapınma objesi haline getirilmesidir. “Evliyâ”

³² Şûra 42/21; Kehf 18/52.

³³ Abdalbâki, el-Mu’cem’ul-Mufehres, 380.

³⁴ el-Cevherî, *Sihâh*, 2: 474.

³⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 4: 206.

³⁶ Zebidî, *Tac’ul - Arus min Cevahiri’l-Kamus*, 5: 276.

³⁷ Yavuz Fırat, *Kur’an’ı Kerim’e Göre Vahiy Sürecinde Oluşan İslam Toplumu* (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997), 93.

³⁸ Bakara 2/22, 165; İbrahim 14/30; Sebe 34/33; Zümer 39/8; Fussilet 41/9.

³⁹ el-Cevherî, *Sihâh*, 5: 2005.

⁴⁰ İbnu’l Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, 15: 411.

⁴¹ Fırat, *Kur’an’ı Kerim’e Göre Vahiy Sürecinde Oluşan İslam Toplumu*, 88.

kelimesi, bu anlamıyla Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçmektedir,⁴² velî kelimesi ise, Allâh dışındaki varlıklara uyma ve onları Allâh yerine koyma anlamında, Kur'ân-ı Kerîm'de on üç yerde geçmektedir. Evliyâ kelimesi ve müfredi olan velî kelimesi, âyet-i kerîmelerde, insanlar tarafından Allâh'a şirk koşulan varlıkları ifade etmek için de kullanılmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de, Mekkeli müşriklerin, kendilerini Allah'a daha çok yakınlaştırsınlar diye veliler edinip onlara taptıkları anlatılmaktadır.⁴³

2 İlâh Olarak Edinilen Objeler

Tarihte birçok insan topluluğu, Allâh'ın görevlendirdiği peygamberler tarafından kendilerine tebliğ edilen ilâhî kaynaklı “Aşkın Varlık” fikrini somutlaştırma yoluna gitmişlerdir. Zâtı, insan aklının ve kavrayış sınırlarının dışında olan Yaratıcı Kudreti, insan kendi aklî kavrayışıyla ihata etmeye çalışmıştır. Bu çabanın sonucu olarak Allâh'ı somut nesnelerle temsil etme tutkusu, insanın sapıtmasının başta gelen sebeplerinden biri olmuştur. İnsan, Yüce Allâh'ın kendisini tanıttığı gibi O'na inanıp, O'nun insandan istediği şeyleri yapmak yerine, O'nun zâtını aklen ihata etmeye çalışmak gibi bir hataya düşmüştür. İnsan, vahiy kaynaklı ilâh mefhûmunu anlamak için kendi anlayışı doğrultusunda yorumlamış, bu yorumlarını sonraki nesillere aktarmıştır. Zaman geçtikçe, vahiy kaynaklı ilâh mefhûmu yerine, ataların yorumlarından oluşan somutlaşmış ve anlaşılması imkânsız efsanelere dönüşen bir ilâh mefhûmu ortaya çıkmıştır.

İnsanların ilâh olarak edindikleri objelerden bahseden (tevhîd inancından sapmayı içeren) âyetlerin anlamlarına ve tefsirlerine bakıldığında, genel olarak müşrik topluluklarda bile, insanların kendilerini, yeri, gökleri ve diğer varlıkları Allâh'tan başka bir tanrının yarattığını iddia etmedikleri görülür. Müşrikler, Allâh'ın sıfatları hakkında şirk anlayışına sapmışlardır. Allah'a Şirk koşanlar, Allâh'ın üstünde bir ilâh da tasavvur etmemişlerdir. Genelde Allâh'tan aşağı, kendilerini Allâh'a yaklaştırmaları için ilâhlar edinmişlerdir. Şirk koşanlar, “O'nun yüce makamına doğrudan ulaşamadığımız için, Allâh'a dualarımızı çabuk ulaştırsın diye mübarek varlıkları ve zatları aracı yapıyoruz” diyerek, farklı varlıkları Allâh'a aracı kılmış ve tapmışlardır. Bu araçlar, bazen meleklerin heykelleri olduğunu iddia ettikleri putları, bazen gök cisimleri, bazen de çok

⁴² Bkz. Ra'd 13/16; Zümer 39/3.

⁴³ Bkz. Zümer 39/3.

sevdikleri Hz. İsa gibi peygamber ve sâlih kullar olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'a ait olan, O'nun ulûhiyet ve rubûbiyetini ifade eden herhangi bir niteliğin bir başka varlığa verilmesinin, o varlığı ilâhlaştırmak olduğunu ve o varlığı Allah'a ortak koşma anlamına geldiğini söylemektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, ilâh olarak geçen kavram, Türkçede tanrı kavramı ile ifade edilmektedir.

Tanrı kelimesi, Türkçe olup “çok tanrıcılıkta var olduğuna inanılan insanüstü varlıklardan her biri, ilâh”⁴⁴ anlamlarına gelir. Türkçedeki “tanrı” kelimesi, Arapça'daki “ilâh” kelimesi yerine kullanılır. İlâh kelimesi, hak veya bâtıl, insanlar tarafından tapılmaya layık görülüp, kendisine ibadet edilen canlı veya cansız her objeye verilen isimdir. İlâh, kendisinde insanüstü özellikler var olduğuna inanılan, aşırı bir sevgi ile sevilip bağlanılandır. Kendisine dua edene icabet edeceğine, fayda ve zarar verebileceğine, genelde yeri ve gökleri yaratan Allah'ın yanında şefaât hakkına sahip olduğuna inanılan varlıklara verilen ortak isimdir. Kur'ân, bir kısım insanların Allâh'a ait olan ulûhiyet özelliklerini, adaletsizlik yaparak taştan ve ağaçtan yaptıkları putlara veya Allâh tarafından yaratılmış gök cisimlerine, melek ve cinlere ya da kendileri gibi insan olanlara vermelerini akılsızlık ve şirk olarak nitelemiştir. Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Mekke toplumu da, kendilerine birtakım putları ilâh olarak kabul etmiş ve onları Allâh ile kendileri arasında aracı saymışlardır. Kur'ân, müşriklerin putlar hakkındaki bu yersiz inancını, وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ فَآلَىٰ يُوقُونَ “Andolsun, onlara “gökleri ve yeri kim yarattı, Güneş'i ve Ay'ı kim (sizin yararınıza) boyun eğdirdi?” desen, onlar: “Allâh” derler.” وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ “...O'ndan başka veliler edinenler “biz bunlara sırf bizi Allâh'a yaklaştırmaları için tapıyoruz...”⁴⁶ diye cevap verirler, âyetleriyle dile getirmektedir.

Mekke müşriklerinin bu inancı, onların zihinlerindeki yanlış Allâh tasavvurunu göstermektedir. Onların inandığı Allâh, onlardan çok uzak olan ve aracıya ihtiyaç duyan

⁴⁴ Hasan Eren v.dğr., *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), “Tanrı” md., 2: 1414, 1415.

⁴⁵ Ankebût 29/61, 63.

⁴⁶ Zümer 39/3.

bir Allâh'tır.⁴⁷ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ

*Allâh'ı bırakıp kendilerine ne zarar verebilen ne de yarar sağlayabilen şeylere tapıyorlar ve: “bunlar Allâh katında bizim şefaathçilerimizdir,” diyorlar. De ki: “Allâh'ın göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi Allâh'a haber veriyorsunuz?” O (Allâh), onların şirk koştuklarından uzak ve yücedir.”*⁴⁸ âyetiyle de Yüce Allâh, müşriklerin bu yanlış inancını yerip reddetmektedir. Mekke müşrikleri, Allâh katında kendileri için şefaathçiyı, sadece dünyalık işlerinin iyi gitmesi için aramaktaydılar. Âhiret hayatına yönelik herhangi bir istekleri yoktu. Çünkü onlar, âhireti inkâr ediyorlardı. Kur'ân, وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ *“onlar yeminlerinin bütün şiddetiyle “Allâh ölen kimseyi diriltmez” diye yemin ettiler”*⁴⁹ demek suretiyle, müşriklerin bu konuda da samimi yetsiz olduklarını ortaya koymaktadır. Âhiret hayatının olmadığına var güçleriyle yemin eden bu müşrikler, aynı zamanda taptıkları putların, Allâh katında kendileri için şefaathçıları olacağını iddia ediyorlardı. Âyet, “yeri ve gökleri ve bunlar arasındaki her şeyi yaratan ve her şeyden haberdar olan Allâh'ın, kulları ile kendisi arasında bir aracısı var ve bundan Allâh'ın haberi yok da siz mi bunu Allâh'a bildiriyorsunuz” demekle müşrikleri azarlamaktadır. Onların bu anlayışının ne kadar yersiz ve anlamsız olduğunu söylemektedir. Elbette ki Allâh'ın, kulları ile kendisi arasında aracı kıldığı kimse yok, ancak şirk koşan insanlar, ilâhlaştırdıkları veya ilâhlaştırmak istedikleri varlıklara önce üstün özellikler atfederler, bu özelliklere uygun hikâye, menkıbe veya yaşandığını ileri sürdükleri olaylar uydurur sonra da uydurdıkları bu ilâha uygun bir isim verirler. Bütün müşriklerin yaptığı iş bundan ibarettir. Mekke müşriklerinin taptığı ses çıkaran Uzzâ putu, Sâmirî'nin yaptığı böğüren buzağısı ve ilâhlık iddiasında bulunan Firavun hakkında bu tür hikâyeler uydurulup halk arasında yayılmış ve bu vesile ile insanların ilâh algıları yönlendirilmiştir. Nitekim Sâmirî'nin, yaptığı buzağı için فَتَسْبِيْهِ وَاللَّهُ مُوسَى فَتَسْبِيْهِ *“bu sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır onu unuttu”*⁵⁰ demesi ve Mısır halkının, Firavun hakkındaki “Firavun tanrının soyundan geliyor” söylemi bunun bir kanıtı olsa gerektir. Kur'ân, bunlar hakkında

⁴⁷ Beyza Yıldız, “İnsanın Kutsallaştırılması ve Kur'an-ı Kerim” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 20.

⁴⁸ Yunus 10/18.

⁴⁹ Nahl 16/38.

⁵⁰ Tâhâ 20/88.

söylenen bu tür iddiaların hepsinin, asılsız ve uydurma olduğunu muhataplarının aklı melekelerine ve mantıklarına uygun hitap şekilleriyle dile getirmiştir.

Kur’ân, Allâh’tan başka ilâh olmadığını, Allâh’ın eşinin, benzerinin, ortağının ve çocuğunun olmadığını ifade eder. O’nun varlığının kendinden olduğunu, hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını söyler. Allah’ın ebedi hayatla diri olduğunu ve O’nun diriltme, öldürme, rızık verme, esirgeme, bağışlama, mutlak kudret sahibi olma gibi vasıflarla muttasıf olan, evrenin yegâne hâkimi olduğunu söylemektedir. O’nun, hakka rehberlik etmeleri için insanlara peygamberler gönderen Yüce Yaratıcı ve tek ilâh olduğunu vurgulamaktadır.

Kur’ân, Allâh ile birlikte başka varlıklara tapan inkârcılara, taptıkları şeylerin âcizliklerini anlamaları için, ulûhiyetin bazı özelliklerini zikrederek, ilâh olanın bu özelliklere sahip olması gerektiğini söylemektedir.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ ضَرّاً وَلَا نَفْعاً وَلَا
يَمْلِكُونَ مَوْتاً وَلَا حَيَوَةً وَلَا تُشُوراً “Kâfirler, O’nu bırakıp bir şey yaratamayan, bilakis kendileri yaratılmış olan, kendilerine ne zarar ve ne de fayda verebilen; öldürmeye, diriltmeye ve ölümden sonra tekrar canlandırmaya güçleri yetmeyen tanrılar edindiler.”⁵¹

Âyette geçen وَاتَّخَذُوا “vettehazû” fiilindeki zamir, birinci âyette geçen عَالَمِينَ “âlemine” kelimesinin kapsamına girdiği için kâfirlerin yerine kullanılmıştır veya kâfirlere uyarıcılar gönderildiğine işaret etmek amacıyla kullanılmıştır.⁵² Müşrikler, putlara ibadet etmeyi, Allâh’a ibadet etmeye tercih ediyorlardı. Halbûki bu putların âcizliğinden daha âşikâr bir acziyet yoktur. Allâh’ın yaptığı işleri yapmak şöyle dursun, insanların yaptıkları işleri bile yapamıyorlar. Nitekim bu putlar, kendilerine ibadet edenler tarafından yontma ve şekil verme suretiyle yapılmışlardır.⁵³

⁵¹ Furkan 25/3.

⁵² Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2000), 795.

⁵³ Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî el-Havarizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vucûhi’t-Te’vil*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Tûrâsi’l-Arabî, 1997), 3: 268.

Âyette, her şeyin yaratıcısı olan, dilediği olan ve olmasını istemediği gerçekleşmeyen Allâh'tan başka ilâhlar edinen müşriklerin cehaleti haber veriliyor.⁵⁴ Aklını kullanmayan bu inkârcılar, kendilerine herhangi bir fayda ve zarar vermeye güç yetiremeyen veya kendiliğinden zarar ve fayda vermeye gücü yetmeyen, kendileri yaratılmış, ölüm-hayat ve yeniden diriltmeye kudretleri olmayan nesneleri ilâh ediniyorlar⁵⁵ denilmektedir.

Âyet, müşriklerin hayal mahsulü birtakım düzmece tanrıların cisim haline getirilmiş heykellerine, kişileştirilmiş tabiat güçlerine veya tanrılık pâyesi verilmiş bir kısım insanlara taptıklarını söylemektedir.⁵⁶ Âyeti oluşturan kelimelerin ifade ettiği anlamlar oldukça kapsamlıdır. Allâh'ın yarattığı melekler, cinler, peygamberler, velîler, güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar, ırmaklar, hayvanlar vb. varlık türlerini kapsadığı gibi, insanların yaptığı taştan putlar dâhil müşriklerin taptığı her türlü sahte tanrıları kapsamaktadır.⁵⁷

Yüce Allâh, müşriklerin şirk anlayışının yanlış olduğunu ve tapındıkları nesnelerin ilâh olamayacağını kendilerine göstermek için, bir ilâhta olması gereken bazı hususları son derece basit ve anlaşılır şekilde dile getirmiştir. Her insan, gücünün sınırlarının üstünde bir zorlukla karşılaştığında kendisinden güçlü olan, aşkın bir yüce varlığa sığınır, dua ile ondan yardım ister. Yüce Allâh insanın isteklerini gerçekleştirme kabiliyetine sahip olmayan varlıkların ilâh edinilmemesini ve ilâhlık pâyesinin gerçek sahibine verilmesi gerektiğini bu âyette vurgulamaktadır. Yüce Allâh, Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklerin taptıkları ağaçtan ve taştan yapılmış bu cansız putların, ulûhiyet özelliklerinden herhangi birine sahip olmadığını, müşriklerin bu putlara verdikleri ilâhlık vasfının, onların kendi zanlarının ve hayallerinin ürünü olduğunu kendilerine hatırlatıyor. Çünkü bu yapay tanrı figürlerinin ataları tarafından uydurulduğunu bizzat kendileri de bilmektedirler.

⁵⁴ El İmam İsmail İbni Kesîr el Kurayşî ed-Dimeşkî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (Beyrut: Daru'l Ma'rife, 1402/1983), 3: 309.

⁵⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Kitabevi, ts.), 5: 3566-3569.

⁵⁶ Muhammed Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, trc. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 2: 727.

⁵⁷ Ebu'l-A'la Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Komisyon. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 3: 514.

إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمْ الْهُدَى “Onlar hiçbir şey değil, sırf sizin ve babalarınızın taktığı (boş) isimlerdir. Allâh onlar hakkında hiçbir delil indirmedir. Onlar yalnız zanna ve nefislerin sevdasına uyuyorlar. Halbûki onlara Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir.”⁵⁸

Müşriklerin, putlara atfettikleri ulûhiyetle ilgili iddialar, sadece onların ve babalarının o putlar için kendiliklerinden uydurdukları iddialardan ibarettir. Zaten müşrikler, bu bâtil gidişatı yol edinen atalarının yoluna uymanın doğru olduğuna inandıkları ve atalarına saygı duymaktan nefisleri zevk aldığı için putlara tapmaktaydılar.⁵⁹ Putların ilâh olduğu iddiası, müşriklerin ve atalarının, cansız varlıklara ilâh ismini takmalarından ibarettir. Fayda ve zarar verebilecek güce sahip olmayan bu objelere ibadet etme konusunda, Şeytanın, onlara yaptıkları şeyi güzel göstermesinden ve nefsin arzusuna uymaktan başka kendilerinin bir delili de yoktur.⁶⁰

Müşriklerin ilâh olarak isimlendirdiği putlar, gerçekte herhangi bir ulûhiyet özelliğine sahip değildir. Hatta ulûhiyet özelliğine sahip olmaktan en uzak şeylerdir. Onlar, bu putları kendi hevâ ve arzularına uyarak ilâh diye isimlendirdiler, Allâh katında bu putların herhangi bir pâyeye sahip olduklarına dair ellerinde bir delilleri de yoktur. Allâh’tan hak peygamberler gelmiş ve bu şirk anlayışının bâtil olduğunu söylemiş, Allâh’a ulaştıran hak yolu kendilerine göstermiştir.⁶¹

Peygamberler, müşriklerin dışı isimleri ve özellikleriyle andıkları putlarda, var olmasını temenni ettikleri ulûhiyet, izzet gibi anlamları gerçekleştirecek hiçbir özelliğin olmadığını açıklamışlardır. Onlar, müşriklerin o putlara isnad ettikleri isim ve sıfatların gerçekte herhangi bir karşılığının olmadığını, onların putlar hakkındaki ilâhlık idiasının, sadece kendi hissiyatlarını tatmin için, kendi hayal dünyalarında uydurdukları veya ataları tarafından uydurulmuş kuru isimlerden ibaret olduğunu söylemişlerdir. Zaten müşrikler putlara ilâhlık pâyesini herhangi bir gerçeğe ulaşmak için vermemişlerdi, sadece dini kendi hevâ ve heveslerinden ibaret kılmak için bu pâyeyi putlara vermişlerdir.⁶² Çünkü

⁵⁸ Necm 53/23.

⁵⁹ İbni Kesîr, *Tefsiru 'l-Kur'ani 'l-Azîm*, 4: 254.

⁶⁰ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu 't-Tefâsir*, (Beyrut: Âlem'ul- Kutub, 1400/1980), 3: 427.

⁶¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 424.

⁶² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7: 4596- 4599.

puta tapıcılığın kurallarını putperestler kendileri belirlemekteydiler. Yapılmasından hoşlandıkları şeyleri dinlerinin gereği olarak belirliyorlardı, hoşlanmadıkları şeyleri de dinlerinde yasak kılıyorlardı. Hal böyle olunca, Allâh tarafından gönderilen dini tebliğ eden peygamberlerin söyledikleri, onların arzularına uymadığı için ona karşı çıkıyorlardı. Kendilerinin ilâhlaştırdıkları varlıklara tapmaya devam etmek için ilâhî dinin tebliğini sonuçsuz bırakmak ve geçersiz kılmak amacıyla ellerinden gelen her türlü gayreti sarf ediyorlardı.

Bâtıl inanca sahip olan insanlar tarafından sadece taştan ve ağaçtan yapılan putlar veya gök cisimleri ilâhlaştırılmamıştır, bazen akıllı varlıklar ve sâlih kullar da ilâhlaştırılmıştır. Hz. Îsâ ve Hz. Üzeyir, Allâh tarafından gönderilen birer nebi olmalarına rağmen, kendileri âhirete irtihal ettikten sonra, ümmetleri tarafından bu nebilere, ilâhlık vasfı yakıştırılmıştır. Allâh, bunları ilâhlaştıranlara, bu kullarının sadece Allâh'tan rahmet ve bağışlanma dilediklerini, Allâh'ın izni olmadan bu kimselerin herhangi bir kişiye bir yardımlarının dokunamayacağını şöyle ifade buyurmaktadır:

قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ رَعَيْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا
“De ki: "Allâh'tan başka, ilâh olduğunuzu sandığınız şeyleri çağırın, size yardım etsinler. Onlar ne sizden sıkıntıyı kaldırabilirler ne de değiştirebilirler. Onların yalvardıkları da Rablerine daha yakın olmak için vesile ararlar. Ve O'nun merhametini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı korkunçtur.”⁶³

Âyet, Hz. Peyamber'e (as.) hitaben, ey Muhammed! Allâh dışındaki varlıklara tapan müşriklere deki: İlâh olduğunuzu sandığınız putları ve eş koştüğunuz diğer varlıkları çağırın bakalım, sizden bir zararı defedebilir mi veya size bir fayda sağlayabilirler mi? Zararı insandan savmayı ve yarar sağlamayı sadece Allâh yapar. Âyette geçen, Allâh'ın dışında kendisine dua edilenlerden kastın melekler, Hz. Îsâ ve Hz. Üzeyir olduğu söylenmiştir.⁶⁴ Ayrıca bir kısım Arapların, bazı cinlere dua ve ibadet ettiği, sonra bu cinlerin Müslüman olduğunu, fakat bu cinlere ibadet eden insanların bu durumdan haberdar olmadıklarını, Allâh'ın bu durumu haber verdiği söylenmiştir. Allâh inkârcılara

⁶³ İsra 17/56,57.

⁶⁴ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3: 46,47.

şöyle demektedir: Sizin dua ettiğiniz bu varlıkların sizden hastalık, fakirlik, Allâh’tan gelecek azap gibi bir sıkıntıyı giderme veya değiştirme güçleri yoktur, bu varlıklar, Allâh’a yakın olmak için çok hayır işlemeye ve Allâh’a itâat üzere kalmaya gayret ederler. O’nun rızasına nail olmak için vesileler ararlar ve diğer kullar gibi Allâh’ın rahmetini umar, O’nun azabından korkarlar. Hal böyleyken nasıl olur da onları ilâh olarak kabul edersiniz?⁶⁵ Müşrikler, bu varlıklara yaptıkları ibadet sebebiyle, bu varlıkların hoşnutluğunu kazanacaklarına ve onların da Allâh’ın yanında kendileri için aracı ve şefaatçi olacaklarına inanıyorlardı.

Cenâb-ı Allâh, müşriklerin ilâhlaştırıp taptığı sâlih kullarına, kıyamet gününde, bu ilâhlaştırma işiyle bir ilgilerinin olup olmadığını soracağını ifade eder. Aslında sâlih kulların Allâh’a şirk koşma işiyle bir alakalarının olmadığını Yüce Allâh bilmektedir. Ancak Allâh, hesap günü sâlih kimselerin Allah’a verecekleri bu cevapları, müşriklere dünya hayatlarında haber vermektedir ki, müşrikler yaptıkları bu işin tutarsızlığını anlasınlar ve bu yanıltan vaz geçsinler.

وَيَوْمَ يُحْشَرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ ءَأَنْتُمْ أَضَلُّنْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ
قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ
وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا “Hele o gün Rabbin onları Allâh’tan başka taptıkları şeylerle toplar da,
der ki: “Siz mi saptırdınız şu kullarımı, yoksa kendileri mi yolu kaybettiler?” Onlar:
“Sübhansın seni tenzih ederiz. Seni bırakıp da senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz; fakat sen onlara ve atalarına o kadar nimet verdin ki, sonunda seni anmayı unuttular ve helâki hak eden bir kavim oldular.” derler.”⁶⁶

Âyette geçen مَا “mâ” ismi mevsûlû, kendilerine ibadet edilen varlıkların hepsini ifade etmek için müşterek olarak kullanılmıştır. İnsan bir karartıyı uzaktan gördüğünde “o nedir?” diye sorar, “o insandır” cevabını aldığı anda ancak “o kimdir?” diye sorar. مَا “Mâ” ismi mevsûlû, “vasıf” için de kullanılmış olabilir. Nitekim bir kimsenin özelliği kastedildiğinde “o nedir?” diye sorulur yani doktor mu yoksa fıkıhçı mı? diye sorulur. Burada da sapıtma/saptırma işi var mı, yok mu diye sorulmuyor, bu işin sorumlusunun kim olduğu soruluyor. Bu soru, taptıkları şeyler tarafından yalanlanarak azarlanan

⁶⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 629, 630.

⁶⁶ Furkan 25/17-18.

inkârcıların, yardımsız kalmak suretiyle şaşırıp kalmalarını ve pişmanlıklarının artmasını ifade etmektedir. İnanan kimselerin de böyle bir rezillikten kurtuldukları için sevinçleri artar.⁶⁷ Âyetin mefhumundan anlaşıldığına göre, inkârcıların mâbud olarak kabul ettikleri varlıklar Cenâb-ı Allâh'ın bu sorusuna karşılık olarak, “biz Senden başkasını dost tanıyıp ibadet etmezken, nasıl başkalarının bize tapmasını teşvik ederiz?” diyerek inkârcıları yalanlamışlardır. Bu yalanlamanın ardından Yüce Allâh'ın bu müşriklere vermiş olduğu dünya malı, sağlıklı bir hayat ve uzun bir ömre karşılık, onların Allah'a şükür yerine, bütün bunlara inkâr ve nankörlükle mukabele ettikleri hatırlatılmış ve müşrikler yerilmiştir.⁶⁸

Bu Âyette Allâh-u Teâlâ, kıyamet günü meydana gelecek olan ve kâfirleri Allâh'ın dışında taptıkları şeyler konusunda azarlama sahnesini haber vermiştir. Burada, Allâh'ın dışında kâfirlerin ilâhlaştırarak tapındıkları şeylerin melekler, Hz. Îsâ, Hz. Üzeyir ve azîzler olduğu söylenmiştir.⁶⁹ Âyette Allâh-u Teâlâ, inkârcılarla taptıkları putları ve Allâh dışında taptıkları her şeyi bir araya getirdiğinde, hallerinin nice olacağını, böyle bir sahnenin ne korkutucu olacağını hatırlatmaktadır. Allâh, kendisine ibadet edilen varlıklara, ibadet eden kimseleri azarlamak için, bu kullarımı size ibadet etmeye siz mi çağırdınız, yoksa yoldan sapıp kendiliklerinden mi size taptılar? diye sorduğunda kendilerine ibadet edilenler, “ya Rab, sen dengi ve benzeri olmaktan berisin, senin dışında bir şeye tapmak bize de bir başka kula da yaraşmaz. Fakat Sen, bu kullarına ve atalarına o kadar çok nimet verdin ki, şaşırıp şımardılar. O nimetlere şükretmeyi unutup seni anmaktan yüz çevirdiler ve kendilerini helâk ettiler” derler.⁷⁰

Müşrik topluluklar, putların yanı sıra cinler, sâlih kullar, peygamberler ve melekler gibi Allâh'ın koyduğu sınırları aşmayan, hayatlarını Allâh'ın rızası doğrultusunda sürdüren varlıkları da ilâh edinmişlerdir. Yüce Allâh Kur'ân-ı Kerîm'inde, müşriklerin uydurup geliştirdikleri bu inancın yanlışlığını ve ilâhlık pâyesi verdikleri varlıkların acziyetini onların gözleri önüne sermek için, ilâh olmanın gereği olan bir kısım özellikleri saymak suretiyle, müşriklerin bu yanıştan dönmelerini istemiştir. Allâh, sâlih kullar ve peygamberlerin Allâh'ın rızasına ulaşmak için çalıştıklarını müşriklere

⁶⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 273, 274.

⁶⁸ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 797, 798.

⁶⁹ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3: 312.

⁷⁰ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 2: 566, 567.

hatırlatmıştır. İlâh dedikleri bu varlıklara ulûhiyet pâyesinin de yine kendileri veya ataları tarafından verildiğini hatırlataratadır. Bu varlıkların ilâhlık özelliklerine sahip olmalarının söz konusu olamayacağını, dolayısıyla bu iddianın ne kadar tutarsız olduğunu vurgulamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

CANSIZ VARLIKLARDAN İLÂH EDİNME

1 Putları İlâh Edinme

Tarih öncesi dönemlerdeki insanların inancı hakkında bizi kesin bilgilendirecek bir bilginin olmadığı konusunda Dinler Tarihi araştırmacıları hemfikirdir. Tarih çağları içinde yer alan dönemde yaşayan insanların inançları ile ilgili söylemler de tamamen insanların öne sürdüğü hipotez ve varsayımlardan ibaret kalmaktadır. Sadece İlâhî Dinlerin kutsal metinlerinde yer alan bilgiler kesinlik ifade etmektedir. Dinler Tarihi araştırmacıları tarafından dinin kaynağı hakkında iki görüş ileri sürülmüştür. Ancak bütün dinlerin tevhîd inancıyla başladığı, zamanla bu inanca hurafe ve bâtil inançların karışmasıyla, farklı objelere tapınma şeklinde tevhid inancının bozularak çok tanrıcılığa evrildiği görüşü ön plana çıkmaktadır.⁷¹ Bu objelerin en önemli özelliği, insanların inandıkları doğaüstü tanrıyı, doğada var olan maddi bir varlık şeklinde tasarımları ve tanrı olarak o varlığa tapınmalarıdır. Bu maddi varlıkların başında putlar gelmektedir.

Tarih boyunca, insanların taptıkları pek çok put var olagelmıştır. Bunlardan isimleri tarih kitaplarına geçmiş olan, hatta kendisi günümüze değin ulaşanlar vardır. Ancak bu çalışmayı ilgilendiren putlar, Kur’ân’da adı geçen putlardır. Puta tapan topluluklar, putlarını her türlü nesneden imal etme yoluna gitmişlerdir. Put olarak genelde belli taşlar, ağaçlar veya taştan, ağaçtan oyulmuş ve yontulmuş figürler öne çıkmaktadır.

Taşa saygı gösterilmesi, onda kutsal bir gücün varlığına inanılması sebebiyledir. Kutsal olduğu düşünülen taşlar, ne kadar büyük ve alışılmışın dışında bir şekle sahip olursa, o derece yüksek bir kutsallığa sahip olduğu hissi uyandırır. Türklerde de “Yada taşı” ile ilgili böyle bir inanış vardı.⁷² Bazı müşrik topluluklar tarafından ağaçlara da ulûhiyet atfedilmiştir. Belirli ağaçlarda kutsallık olduğunun kabulü, insanları ağaçların

⁷¹ Hasan Tahsin Feyizli, “Kur’an Perspektifinden Put Edinme ve Putlaş(tır)ma Psikolojisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2015/1): 280.

⁷² Ekrem Sarıkcıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2011), 33-35.

rûhlarının ve perilerinin varlığı inancına götürmüştür. Birçok inanç ve topluluğun dîni kültüründe ağaç kültüne ve çeşitli ağaçlarla ilgili mitolojiye rastlanmaktadır.⁷³

Tükçe'ye *put* çoğulu *putlar* olarak aktardığımız kelimeler, Kur'ân-ı Kerîm'de “*nusub*”,⁷⁴ “*ensâb*”,⁷⁵ “*esnam*”,⁷⁶ “*evsân*”,⁷⁷ “*cibt*”,⁷⁸ ve “*tâğût*”⁷⁹ olarak geçmektedir. “*Ezlâm*”,⁸⁰ kelimesi de şirk unsuru olarak putlarla birlikte kullanılır. Sanem, özellikle put anlamında kullanılmıştır. Sanem kelimesi, belli bir şekli olan, ağaç ve çeşitli metallerden yapılmış putlar için kullanılır. Nusub/Ensab, dikili taş ve ibadet maksadıyla kendilerine adak adanan, taştan putları ifade eder. Vesen, sadece taştan yapılmış, belirlenmiş cismi ve belli bir şekli olmayan, taş bloku put, asılsız inanç ve sahte değerlere bağlanmayı ifade etmek için kullanılır.

Put, bilinçli ve canlı olduğuna inanılan, tamamen veya kısmen dînî bir yapı içinde kurumsallaşmış, ibadet konusu haline getirilmiş resim ve heykellerdir. Allâh dışında ilâhlaştırılan her obje demektir.⁸¹ Puta tapan topluluklar tarafından, put olarak çeşitli nesneler kullanılmıştır. Taş, ağaç gibi tabiata ait nesneler kullanıldığı gibi, çeşitli metallerden insan eliyle üretilmiş ve süslenmiş putlar da kullanılmıştır. Bunlar insan suretinde veya çeşitli hayvan suretlerinde yapılmıştır. Büyük tabiatüstü güçlere sahip olduklarını ifade etmek için, bazen çok abartılı büyüklüklerde ve renklerde yapılmışlardır. Çünkü taşa taş olarak ve ağaca ağaç olarak kimse tapmaz. Bunların içinde, ulûhiyete ait özelliklerin her daim mevcut olduğu düşüncesiyle bu putlara tazim gösterilmiştir. İnsan yapımı olan putlarda ise, bazı gizemli ayinler yapıldıktan sonra üstün rûh gücü ve ilâhlık kazandıklarına inanılmıştır.⁸²

Yüce Yaratıcının *ahsen-i takvîm* üzere yarattığı âdemoğlu, içinde yaşadığı dünya ni'metlerine olan tamahkârlığı sebebiyle, karşı karşıya kaldığı birçok felâket, helâk ve ızdırâp karşısında aceleci davranarak, (kendisine gerçekte herhangi bir fayda veya zarar

⁷³ Sarıkçioğlu, *Din Fenomenolojisi*, 55-59.

⁷⁴ Maide 5/3; Mearic 70/43.

⁷⁵ Maide 5/90.

⁷⁶ A'raf 7/138; İbrahim 14/35; Enam 6/74; Şuara 26/71; Enbiya 21/57.

⁷⁷ Hac 22/30; Ankebut 29/17,25.

⁷⁸ Nisa 4/51.

⁷⁹ Bakara 2/256,257; Nisa 4/51,60,76; Maide 5/60; Nahl 16/36; Zümer 39/17.

⁸⁰ Maide 5/3,90.

⁸¹ Ahmet Güç, “Put”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2007), 34: 364.

⁸² Ekrem Sarıkçioğlu, *Din Fenomenolojisi*, 79,80.

sağlayamayan varlıklara) içine düştüğü durumdan kurtulmak ve fayda görmek için ta'zim ile tapınmaya yönelmiştir. Bu durum onun *esfeli sâfilîn*'e düşmesine sebep olmuştur.

Put a tapıcılığın nasıl ortaya çıktığı hakkında farklı rivâyetler vardır. Hz. Âdem'den sonra çocuklarının veya torunlarının, Cenâb-ı Allâh'ın kendilerine verdiği sâlih çocuklar üzerinden Allâh'a şirk koştukları⁸³ veya Hz. İdris'ten sonra halka dînî konulardaki yaşayışlarıyla örnek olan ve onların gönlünde taht kuran bazı zevâtı, vefatlarından sonra hatırlamak maksadıyla onları temsilen yaptıkları heykellerine, zamanla tapılmaya başlanması ile puta tapıcılığın başladığı söylenmiştir.⁸⁴

Mekke toplumu için puta tapıcılığın başlangıcı ile ilgili şu rivâyet öne çıkmaktadır: “Mekke'den ayrılıp uzaklara giden kimseler, Mekke'ye olan özlemlerinden ve Kâbe'ye olan saygılarından dolayı yanlarına kutsal bölgeden bir taş alırlardı. Gittikleri yerlere bu taşları götürürlerdi. Konakladıkları yerlerde Kâbe'yi tavaf eder gibi onların etrafından dönerlerdi. Onların bu davranışı zamanla sevdikleri şeylere tapınmaya kendilerini sevk etti ve inançları böylece bozuldu,”⁸⁵ denilmiştir. Böylece Mekke ve çevresinde puta tapıcılığın başladığı iddia edilmiştir.

Tefsirlerde, Hz. İbrâhîm'in kavmi Sâbie milletinin (Sâbiîn veya Sâbiûn) bazı özelliklerinden bahsedilmektedir. Allâh'ın indirdiği bir dinin bozulmuş ve sapkın hali bir inanca sahip olan Sâbie milletinin, ruhanilere, meleklerle, yıldızlara ve putlara tapan çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olan bir topluluk olduğu söylenmiştir.⁸⁶ Sâbie milleti, şahıslara tapanlar ve yıldız heykellerine tapanlar olarak iki inanç kesiminden oluşuyordu. Bu iki görüşün kaynağı meleklerle ve rûhânîlere tapmada birleşiyordu yani taptıkları bu şeylerde ulûhiyete ait bir rûh ve güç olduğunu varsayıyorlardı. Bu şekilde, bir yandan insan rûhanî/manevi yönünden soyutlanarak aşağılanıyor, diğer yandan da insan tâğûtlarının ilâhlık iddialarına vesile ihdas ediliyordu. İbrâhîm (as.) bu sapkın inançları düzeltmek için gönderilmiştir.⁸⁷

⁸³ Nadim Macit, *Kur'an ve Hadislere Göre Şirk ve Müşrik Toplum* (Konya: Ribat Basım, 1992), 81.

⁸⁴ Macit, *Kur'an ve Hadislere Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, 81,82.

⁸⁵ ebu'l-Munzir Hişam b. Muhammed ebi'n-Nadr ibni's-Saib İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnam*, trc. Beyza Bilgin (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 31-33.

⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1765-1766.

⁸⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1962.

Kur'ân'da, puta tapınmayla mücadelesinden en çok bahsedilen peygamber Hz. İbrâhîm (as.)'dir. İbrâhîm (as.), önce puta tapanlarla sonra yıldızlara tapanlarla mücadele edip, onların yanlış inançlarını düzeltmeye çalışmıştır.

“İbrâhîm, وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا إِلَهًا إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ babası Âzer'e demişti ki: *"sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum".*⁸⁸

Âyetteki *أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا إِلَهًا* "sen putları tanrı mı ediniyorsun?" sorusu kınama içindir. Hz. İbrâhîm babasına, o putlar ilâh olmayı hak etmedikleri halde sen onları ilâh mı ediniyorsun?⁸⁹ sorusunu yönelterek, putlarda ilâh olmaya dair hiçbir emâre olmadığı halde onları ilâh edinmenin apaçık bir dalâlet olduğunu, babasını ve kavmini bu dalâlet içinde gördüğünü söylemektedir.

Bu âyette Cenâb-ı Allâh, ey Muhammed! Kendilerini İbrâhîm milletinden sayan kavminin putperestlerine, Hz. İbrâhîm'in babası Âzer'e söylediği “senin yaratılışını yerli yerince yapan, seni rızıklandıran Allâh'ı bırakıp, putlara ibadet edip onları rabb mı ediniyorsun?” sözünü söyle⁹⁰ demektedir. İbrâhîm'i (as.), Arap yarımadası halkı ve özellikle Kureyş kabilesi, lider ve kılavuz kabul ettiği için, Allâh onun itikadını ve şirk ile mücadelesini misal getirmektedir. Böylece Hz. Muhammed'in (as.), İbrâhîm'in (as.) davasını savunduğunu; karşıtlarının da İbrâhîm'in (as.) karşısında şirki savunanlar yerinde olduklarını Mekkelilerin dikkatine sunmakta ve İbrâhîm (as.) nerede siz neredesiniz demektedir.⁹¹

Rûh ve can sahibi olan insanın, insan heykellerine, gök cisimlerine ve meleklerin heykellerine kendisini alçaltarak tapınması apaçık bir sapıklıktır. İbrâhîm (a.s.), bu sapkınlığı babasına veya babası yerindeki amcasının ve kavminin yüzüne vurmuştur. Tarih kitaplarında Hz. İbrâhîm'in babasının adı “Tarah” olarak zikredilmektedir. Bu ismin kaynağı muhtemelen Yahudi ve Hristiyan kaynakları olduğundan, Kur'ân bilgisi yanında kesinliği söz konusu olmamakla birlikte, Hz. Yakub'a (a.s.) Ehl-i Kitâp kaynaklarında İsrâîl de dendiği gibi, Hz. İbrâhîm'in babasının da biri lakap, diğeri isim

⁸⁸ En'am 6/74.

⁸⁹ en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 328.

⁹⁰ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 1: 623.

⁹¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1: 491,492.

olan iki adının olması da muhtemeldir.⁹² Hz. İbrâhîm'in babasının Âzer adlı putun hizmetkârı olmasından dolayı kendisine bu isim verilmiş olabilir,⁹³ ya da Kur'ân'ın hitabı, “Âzer'e kulluk eden babasına” şeklinde olup, muzâf hazfedilmiş ve muzâfun ileyhi muzâfın yerine geçmiş olabilir.⁹⁴

Hz. İbrâhîm, zaman zaman babasına ve kavmine, akıllarının çok rahat kavrayacağı müşahhas açıklamalarla nazikçe hitapta bulunmuş ve onları bu anlamsız inançtan vaz geçirmeye çalışmıştır.

“O, bir zaman babasına şöyle demişti: *"Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?"*”⁹⁵

Bir sonraki âyette İbrâhîm (as.) يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ “Babacığım sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy ki, seni düz yola çıkarayım” ifadesiyle babasına, her ne kadar ben senin sulbünden olsam, senin oğlun olsam ve senden yaşça küçük olsam da, yerin ve göklerin ve her şeyin yaratıcısı olan Allâh katından bana bir yetki verildi, diyerek incitmeden babasını ikna etmeye çalışıyor. Çünkü oğlu da olsa yaşça büyük olanların kendinden küçük kimselerin peşine takılıp gitmeleri içinde yaşadıkları topluluklar tarafından genelde yadırganır. Hz. İbrâhîm (as.), söylediği hakikatlerin böyle bir algıya kurban edilmemesi için babasına böyle bir açıklama ve hatırlatma yapıyor. Hz. İbrâhîm, babasının ve kavminin taptığı putların ilâh olma vasfını haiz olmadıkları gibi, bir insanın sahip olduğu işitme ve görme özelliğine de sahip olmadıklarını hatırlatıyor. Zira kendisine tapanların dualarını işitmeyen ve onların kendisine yaptığı ibadeti görmeyen nasıl ilâh olabilir ve nasıl kendisine tapanlara yardım edebilir? İşte Hz. İbrâhîm, babasına hitap ederken öncelikle putların bu test edilebilir özelliklerini zikretmiştir. Çünkü bu özellikler, anlaşılması için üzerinde derin düşünme gerektirmeyen, kavranması rahat olan ve itiraz etmeye yer bırakmayacak kadar objektif hususlardır.

⁹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1963-1965.

⁹³ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2: 149.

⁹⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 38.

⁹⁵ Meryem 19/42.

Âyette, sana faydası olmayan ve senden herhangi bir zararı gideremeyen bu şeylere neden tapıyorsun?⁹⁶ diyen İbrâhîm (as.), hidâyet ve îmâna doğru kalbini fethetmek için iltifat ve nezaketli bir hitapla babasına seslenmektedir.⁹⁷ Babasının içinde bulunduğu büyük yanlış, aklın ve temyiz yeteneğinin kabul etmeyeceği ahmaklık ve cahilliğin zirvesi olan bu çirkin işe mukabil, İbrâhîm (as.) sözleri en güzel şekilde seçerek nezaket, şefkat, yumuşaklık, güzel ahlâk ve edeple “babacığım” şeklinde hitap etmektedir.⁹⁸ Kendileri tarafından imal edilen ve normal bir insanın sahip olduğu kudrete bile saip olmayan camid varlıklara insanüstü nitelikler atfetmek, sâlim akla sahip olan bir kimsenin yapabileceği iş değildir. Bu duruma rağmen Hz. İbrahim babasına karşı öfkelenmeyip nezaket ve güzel ahlâkını muhafaza ederek seslenmiştir.

Hiz. İbrâhîm’in babası da kavminin diğler fertleri gibi, atalarından gördüğü, putlara tapma inancını, hiç düşünmeden devam ettiriyordu. İbrâhîm (as.), onları düşünmeye sevk etmek için en rahat anlaşılacak bariz durumları hatırlatarak onlara yol gösteriyordu. Âyette geçen işitmek, görmek, fayda ve zarar vermek tamamen müşahhas ve rahatlıkla ölçülebilir şeylerdir.

إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "Siz Allâh'ı bırakıp sadece birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. Bilmelisiniz ki, Allâh'ı bırakıp da taptıklarınız, size rızık veremezler. O halde rızık Allâh katında arayın. O'na kulluk edin. Ancak O'na döndürüleceksiniz."⁹⁹

Bu âyetten önceki âyette Hiz. İbrâhîm, “Allâh’a ibadet edin onun emir ve yasaklarına uyun bu sizin için daha hayırlıdır” demişti. Bu ayette ise, halkından müşrik olanların akıllarına hitap ederek, Allâh yerine koyup ibadet ettiğiniz şu putları, siz kendi ellerinizle taştan oyuyorsunuz sonra ilâhlık pâyesini yine siz onlara veriyorsunuz, durum bu iken kalkıp bir de onların sizi rızıklandırmasını mı bekliyorsunuz? Bu akıl dışı düşünce ve hareketleri bırakın da sizi rızıklandıran Allâh’a dönün ve ona ibadet edin demektedir.

⁹⁶ İbni Kesir, *Tefsiru 'l-Kur'ani 'l-Azîm*, 3: 123.

⁹⁷ es-Sâbûnî, *Safvetu 't-Tefâsir*, 2: 343.

⁹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 20,21.

⁹⁹ Ankebut 29/17.

Hız. İbrâhîm, halkına şöyle seslenmiştir: Size fayda veya zarar verebilen bir şeye ibadet etmiyorsunuz. Kendi ellerinizle taşlardan yontup yaptığınız bu putların, Allâh olmadan sizi rızıklandırmaları mümkün değildir. Ama siz yalan ve bâtıl yere bu putlara ilâhlık pâyesi verip tapıyorsunuz.¹⁰⁰ Taştan yonttuğunuz bu şeyler size rızık veremez, öyleyse Rezzâk olan Allâh'ın size verdiği rızıktan yiyin, yalnız ona ibadet edin, size verdiği nimetler için ona şükredin, çünkü kıyamet günü herkes kendi yaptığından hesaba çekilecektir¹⁰¹ diyerek kavmini hakka çağırmaktadır. Yani ibadet ettiğiniz bu şeyler, size rızık çeşitlerinden herhangi birini vermeye muktedir olmadığına göre, Allâh ile buluşmanız (âhiret) için Allâh'a ibadetle ve onun verdiği nimetlere şükürle hazırlık yapın,¹⁰² demektedir.

Burada put diye tercüme edilen اَوْثَان “evsân” kelimesi, وَثَن “vesen” kelimesinin çoğuludur. Taş vs. den yapılmış ve tapılan her şey, fetiş demektir. “Evsân” kelimesi, “esnâm” kelimesinden daha geneldir. Müşriklerin sadece bir hayal ürünü olan bu cansızlara tanrı pâyesi vermeleri ve yalan yere onlara ma'bud ve şefaâtçi demeleri büyük bir iftiradır. Çünkü o putlar rızık vermek şöyle dursun, Allâh'ın inâyeti olmasa bir lokma bile hazmettiremezler.¹⁰³ Putların tanrı-tanrıça veya Allâh'ın tecessümü, oğlu, gözdeleleri veya O'nun katında şefaâtçi olduklarına ve meslek ihsan ettiklerine dair müşriklerin inancı, tamamen zan ve arzularına dayanarak uydurdıkları yalanlardan ibarettir. Çünkü onlar cansız, güçsüz birer heykeldir,¹⁰⁴ rızık vermek gibi güç, kudret ve irade gerektiren işleri yapmaları mümkün değildir.

Âyette geçen تَخْلُقُونَ اِفْكَاً “tehlukûne ifken”’den (iftira icat etmek, türetmekten) maksat, putları ilâh olarak nitelemek, Allâh'a ortaklar koştak ve bir şeyleri Allâh'a aracı kabul etmektir. Rızık kelimesinin âyette ilk geçtiği yerde nekra olması, Allâh'tan başka ibadet edilen şeylerin herhangi bir yolla herhangi bir rızık çeşidini vermeye mâlik olmadıklarını, sadece yegâne Rezzâk olan Allâh'ın rızık vermeye kâdir olduğunu anlatmak içindir. Âyet, rızıkın her çeşidini Allâh katında aramayı. Allâh'a ibadet etmekle ve verdiği nimetlere şükürle hesap günü için hazırlık yapmayı öğütlemektedir. Hız.

¹⁰⁰ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 2: 721.

¹⁰¹ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3: 407,408.

¹⁰² en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 888.

¹⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 3771, 3772.

¹⁰⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4: 212, 213.

İbrâhîm, “şâyet beni yalanlarsanız, sizin inkâr etmeniz bana herhangi bir zarar vermez. Benden önceki peygamberleri de ümmetleri yalanladı ama onların yalanlamaları sadece kendilerine zarar verdi. Çünkü peygamberler tebliğ görevlerini şüpheyi yer bırakmayacak şekilde tastamam yerine getirdiler” diyerek muhataplarını uyarmaktadır.¹⁰⁵

Putla tapıcılıkla ilgili Kur’ân’da dikkat çekilen bir başka husus da, müşriklerin mantık örgüsündeki tutarsızlıktır. Zira müşrikler, gerek melek timsali olarak taptıkları putlarına, gerekse diğer putlarına dişi isimleri verirlerdi. Halbûki kendilerinden birisine kız çocuğu müjdelendiğinde, bu haberi utanç sebebi sayar ve bu utanç sebebiyle evlerini bile terk ederlerdi, bazen de bu kız çocuğunu diri diri toprağa gömerlerdi. Yeri ve gökleri yarattığına inandıklarını söyledikleri Allâh’a putları aracı kılıp taparlardı. Çünkü putların, Allâh’ın kızları olan meleklerin timsalleri olduğunu iddia ederlerdi. Kendi düşüncelerinde bu kadar değersiz olan kızları Allâh’a nispet etmenin Ona değer vermemek olduğunu düşünmezlerdi.

أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمْ الْبَنُونَ “Demek kızlar Ona, oğullar size öyle mi?”¹⁰⁶

Bu âyetin ifadesi, aslında şiddetli bir tehdit ve pekiştirilmiş bir korkutmayı¹⁰⁷ içermektedir. Âyetin bağlamına dikkat edildiğinde, önceki âyetlerde inkârcıların amelleri sebebiyle çarptırıldıkları cehennem azabının şiddetinden ve bu azap karşısında nasıl çaresiz kaldıklarından bahsedilmektedir. Allâh’ın emir ve yasaklarına göre hayatlarını şekillendiren takva sahiplerinin ise, azaptan kurtarılma ve kavuştukları cennet ni’metlerinin devamlı olmasından bahsedilmiştir. Bu konulardan sonra Mekke’li müşriklerin Hz. Peygamber, Kur’ân ve Allâh hakkındaki tutarsız ve uydurma sözleri alaycı bir reddetme üslubu ile ifade edilmiştir. Söyledikleri bu sözler sebebiyle âkibetlerinin baş tarafta anlatılan, kendilerinden önceki inkârcıların âkibetiyle aynı olacağı hatırlatılarak tehdit edilmişlerdir.

Müşrikler, melekler Allâh’ın kızlarıdır deyip onlar adına putlar yapıp tapıyor ve dişi ismiyle isimlendirdikleri putların Allâh katında kendilerine şefaathçi olacağına inanıyorlardı. Kendilerinin kızları olunca buna kızıp erkek evlat istiyorlardı. Bu tutum, onların akıllarının bozukluğunu ve dine dair duygu ve düşüncelerinin neden ibaret

¹⁰⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 451.

¹⁰⁶ Tûr 52/39.

¹⁰⁷ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 4: 244.

olduğunu açıklayan delil niteliğindedir.¹⁰⁸ Çünkü onlar sadece bir olan Allâh’a çocuk isnadı iftirasıyla kalmıyor, kendi aralarında küçümseme ve alay vesilesi saydıkları kız çocuğu sahibi olmayı Allâh’a isnat ederek, sapkınlıklarını daha da aşırıya götürüyorlardı.¹⁰⁹ Böylesi bir mantık ve akıl sahibi olanların, yeniden dirilmeyi inkâr etmesi normal olsa gerekir.¹¹⁰

Bu kısa âyette çok geniş ispatlar mevcuttur. Şöyleki: âyet, Mekke müşriklerine “siz peygamberin sözüne inanmıyorsanız ve yanınızda gerçeği direk tanımak için herhangi bir vasıtanız varsa getirin bakalım. Biriniz doğrudan Allâh ve meleklerinden, mevcut inancınızın gerçek olduğunu öğrendiyse ortaya çıksın söylesin. Siz âlemlerin rabbi olan Allâh’a beğenmediğiniz, yüz karası ve utanç kaynağı saydığınız kız çocuklarını yakıştırıyorsunuz. Bundan daha gülünç bir inanç olabilir mi?” demektedir.¹¹¹ Aslında “hoşlanmadığınız şeyleri Allâh için uygun görüyorsunuz öyle mi?” demekle Mekke müşriklerinin bu hayal ürünü düşünce ve inançlarının tutarsızlığını, Allah onların yüzüne vurmaktadır.¹¹²

Gelen âyette Yüce Allâh, müşriklerin putları için tasarlayıp uydurdukları ilâhlık özelliklerinin, kendileri tarafından o putlara verildiğini hatırlatarak, aslında bu mesnetsiz ve kendilerinden menkul sıfatların asılsız olduğunu şöyle vurguluyor:

الْكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْإُنْثَى تِلْكَ إِذَا قِسْمَةٌ ضِيزَى إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمْ الْهُدَى *Size erkek O’na dişi öyle mi? Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim. Onlar hiçbir şey değil, sırf sizin ve babalarınızın taktığı (boş) isimlerdir.”*¹¹³

Âyet, müşrikler için kınama ifade etmektedir. Çocuklardan değerli ve sevgili kabul ettikleri erkekleri kendilerine, düşüncelerine göre mezmum ve değersiz olan kızları ise Allâh için uygun görüyorlardı.¹¹⁴ Âyette Cenâb-ı Allah, bu ne de zâlimce bir taksim

¹⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7: 4563.

¹⁰⁹ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 3: 1078.

¹¹⁰ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 3: 416.

¹¹¹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 5: 507.

¹¹² en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 1176.

¹¹³ Necm 53/21-23.

¹¹⁴ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 3: 427.

diyerek, onların yaptığı akıl dışı yakıştırmaya ve düşünce dünyalarındaki adaletsiz duruma dikkat çekmektedir.

Müşriklerin, Allâh’a ortak olarak kabul ettiği Lât, Menât, Uzzâ putlarının isimleri dişilerin isimleriydi. Onların nazarında, bu putlar Allâh’ın kızları olan meleklerin heykelleriydi, kızlar ise onlara göre hakirdi ve kız çocuğu sahibi olmak utanılacak bir durumdu. Yüce Allâh, “peki bu kızları nasıl Allâh ile aynı özden kabul ediyorsunuz ve ilâh olarak isimlendiriyorsunuz?”¹¹⁵ diye sorarak müşrikleri azarlamaktadır.

Müşrik Arapların, kız çocukları için hissettikleri zillet duygusuna rağmen, Allâh’a kız çocuğu isnad etmeleri saçma ve çelişkili bir tavidir. Allâh’a çocuk isnadındaki çirkinliğe ilaveten bir de hor ve hakir gördükleri kızları yüce varlık olarak gördükleri Allâh’a isnad etmeleri bir çelişkidir.¹¹⁶ Çünkü putlar, kendilerine takılan ilâhlık isminin gerçekliğinden herhangi bir mana taşımıyor. İlâhlığa en uzak ve en aykırı şeylerdir.¹¹⁷ İlâh kelimesinin ifade ettiği anlamlardan hiçbiri onlarda bulunmadığı halde, müşrikler ve ataları o putlara ilâh ismini yalan yere vermişlerdir.¹¹⁸ Her ismin bir müsemması, karşılığı olan bir gerçekliği vardır. *İnsan* isminin müsemması, gerçekte varlığını bildiğimiz düşünen, konuşan, gülen, üzülen, tasarlayan ve tasarladığını yapabilen *insan* denilen bir karşılığı vardır. Halbûki müşriklerin ilâh dediği putların, ilâhlıkla ilgili yaratma, rızık verme, dua edene icabet etme gibi herhangi bir vasfı bulunmamaktadır. Âyet, müşriklerin Allâh’ın kızları olduğunu iddia ettikleri meleklerin timsalleri diyerek taptıkları ve ilâh olarak isimlendirdikleri putların, melek suretleri olmadığı gibi, ilâhlık özelliklerinden herhangi bir özelliğe de sahip olmadıklarını, zaten müşriklerin bu iddialarının herhangi bir dayanağının da olmadığını söylemektedir.

Âyet, Mekke müşriklerinin bu ilâheleri Allâh’ın kızları kabul etmelerinin anlamsız ve saçma bir düşünce olduğunu söylemektedir. Kız çocuğu sahibi olmayı kendisi için zül sayanlar utanmadan onları nasıl da Allâh’a nispet ediyorlar, bu putların ne ilâhlıkta bir payları var ne de ilâhlık sıfatlarını haizdirler. Müşriklerin putların ilâhlığı konusundaki inançları hiçbir gerçeğe ve delile dayanmamaktadır, sadece onların vehim ve hevâlarına uyarak icat ettiği kuruntulardan ibarettir. Halbûki yüce Allâh insanlık

¹¹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 424.

¹¹⁶ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 3: 1082.

¹¹⁷ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 1180.

¹¹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7: 4598.

tarihinin her döneminde insanları bu tür sapıklıklardan kurtarmak için peygamberler göndermiştir.¹¹⁹

Tevhîd inancının mücadelesinde örnek şahsiyet olan Hz. İbrâhîm, çocuklarını yerleştirdiği Mekke şehrine ve kendi çocuklarına dua etmiş, neslini şirkten uzak tutması için Yüce Allâh’a yakarıшта bulunmuştur. Putlara uymanın insanın nefsi emmâresi için karşı konulmaz bir cazibeye sahip olduğunu, “*rabbim onlar insanlardan çoğunu saptırdı*” cümlesiyle ifade etmiştir. Çünkü kötülüğü emreden nefis için, hiçbir sorumluluk gerektirmeyen sadece hevâsının istediği doğrultuda bir hayat sürmeyi öngören puta tapıcılık, en ideal inanç sistemidir. Puta tapanlar, kendi kötü arzularına gem vurmak için herhangi bir kural ihdâs etmezler. Aksine arzuladıkları her şeyi yapmayı bir tür din haline sokarlar. Bu sebeple, her putperest topluluğun dînî kuralları sadece nefislerinin arzularını gerçekleştirmeye matuftur. Dolayısıyla her putperest topluluktaki din kuralları, biri diğerinden farklılık arz etmektedir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ أَمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّونَ
“*Hatırla ki; Bir zaman İbrâhîm şöyle demişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut! "Rabbim! Çünkü onlar (putlar) insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldular. Şimdi kim bana uyarsa, o bendendir; kim bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan ve çok merhamet edensin.*”¹²⁰

Hız. İbrâhîm, Allâh’a şöyle dua etmiştir: “Rabbim! Mekke’yi güven şehri kıl, halkına ve orada oturanlara güven ver, beni ve çocuklarımı putlara tapınmaktan koru” yani tevhiid ve İslâm dini üzere sabit kıl demiştir. Hız. İbrâhîm duasına devamla, “rabbim bu putlar yarattıklarının çoğunu hidâyet ve imândan saptırdı. Bana itâat edip tevhiid üzere bana uyan, benim dinimendir. Benim emrime muhalefet eden için ise, rabbim sen günahları bağışlayan ve kullarına merhametli olansın”¹²¹ demektir. Âyetin son kısmı şöyle de anlaşılabilir: “Bana uyup, Hanîf ve Müslüman olan bendendir, şirk koşmadan bana isyan eden kimse, tövbe edip imân etmişse, sen çok bağışlayan ve merhamet

¹¹⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 6: 23.

¹²⁰ İbrahim 14/35, 36.

¹²¹ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 2: 157.

edensin”.¹²² Hz. İbrâhîm (as.), “Rabbim sen istersen azap edersin, istersen bağışlarsın” demekle, putlar sebebiyle sapıtanların durumunu Allâh’ın meşîetine havale etmiştir. Yoksa bu, meşîet-i ilâhîyeye bir itiraz değildir. Âyet Hz. İbrâhîm’in merhametini ifade etmektedir. Hûd sûresinin 11/74. âyetinde de benzer bir durum hakkında Allâh, Hz. İbrâhîm’in merhametine vurgu yapmaktadır.

Âyette geçen أَصْنَامٌ “esnâm” (putlar) sözü, burada sadece düzmece ilâhları temsilen yapılmış biçimsel ve somut nesneleri ifade etmez. Allâh’tan başka şeylere ve kimselere ilâhî güç ve nitelikler yakıştırmak anlamına gelen şirk halini de ifade eder.¹²³ Allâh-u Teâlâ, Mekke şehrini ilk olarak Hz. İbrâhîm’in şirkten uzak olarak tevhit inancı için kurduğunu, oranın Allâh dışında ibadet edilen şeylerden uzak, meskûn bir mahal olarak imar edildiğini ve Hz. İbrâhîm’in burayı güvenli kılması için Allâh’a dua ettiğini, Arapların müşriklerine hatırlatıyor.¹²⁴ Hz. İbrâhîm’in duası ile Allâh oranın güvenliğini arttırmış ve her haddi aşmış zâlimden orayı korumuştur.¹²⁵ Nitekim Kureyş sûresinde de bu durumun Mekke halkı için Allâh tarafından bahşedilmiş bir lütuf olduğu Mekke müşriklerine hatırlatılmaktadır.

Müşrikler, kendilerinin veya atalarının uydurdukları ilâhlara yakınlaşmayı, Allâh’a yakınlaşma vesilesi sayarlardı. Bu sebeple Allâh’ın rızasını kazanmak için bu putlara sunuda bulunurlardı. Müşriklerin bu yaptıkları, Kur’ân’da şöyle ifade edilmektedir:

“وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ” *Bir de müşrikler, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden tutuyorlar mahiyetini bilmedikleri şeylere (putlara) pay ayırıyorlar. Allâh’a andolsun ki siz bu yaptığınız iftiralarından mutlaka hesaba çekileceksiniz.”*¹²⁶

Âyette Allâh-u Teâlâ, taştan, ağaçtan oydukları putları Allâh’a eş koşup onlara ibadet eden müşriklerin, Allâh’ın kendilerine rızık olarak verdiği mallarından putlara pay ayırmalarının çok kabih bir iş olduğunu haber veriyor. Allâh, zâtına yemin ederek, Allâh

¹²² en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 571.

¹²³ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 509,510.

¹²⁴ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 2: 540.

¹²⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 523.

¹²⁶ Nahl 16/56.

hakkında uydurdukları bu yalan ve iftiradan dolayı müşrikleri sorgulayacağını söyleyerek tehdit etmektedir.¹²⁷ Müşrikler, Allâh'ın mülkünden rızık olarak kendilerine verdiği gelirlerinden bir kısmını, bu nimetlere karşı şükürlerinin göstergesi olarak yüce kabul ettikleri putlara sunuyorlardı. Allâh'ın herhangi bir ilâhlık vasfı vermediği ve kendi mülkündeki tasarrufuna ortak kılmadığı, bu putlara bilgisizce rezzâk vasfı veriyorlardı.¹²⁸ Halbûki bu putlar, insana nimet vermek şöyle dursun, kendilerine sunulan adağın ve bu adama işinin kendileri için yapıldığından bile haberdar olma kabiliyetine sahip değillerdir.

Âyette geçen لَا يَعْلَمُونَ “la ye’lemûne” ibaresi şu anlama gelir: Müşrikler bu taptıkları şeylerin ilâh olduklarını, fayda ve zarar verebildiklerini ve Allâh katında şefâat ettiklerini büyüklerinden işitiyor ve böyle inanıyorlardı. Halbûki gerçek böyle değildir. Bu cansız şeyler, ne fayda ne de zarar verebilirler. Müşrikler, bu konuda tamamen bilgisizdirler. Başka bir görüşe göre لَا يَعْلَمُونَ “la ye’lemûne” kelimesindeki zamirin mercii ilâhlardır. Bu durumda anlam: “Bu bilgi edinme özelliği olmayan, bilgi edinmesi de mümkün olmayan şeyler, sizin hayvanlarınızdan ve tarım ürünlerinizden onlara pay ayırıp ayırmadığınızın farkında olmazlar” şeklinde olur. Halbûki müşrikler, pay ayırma işini onlara yakınlaşmak için yapıyorlardı. Siz bu şeylerin ilâh oldukları ve kendilerine yakınlaşmak için sunuda bulunmaya ehil oldukları konusundaki iddialarınızdan hesaba çekileceksiniz¹²⁹ denilerek, müşriklerin, bu anlamsız davranışlarından vaz geçmeleri ve nimetin gerçek sahibi olan Allâh’a şükürle ibadet edip adaklarını O’nun adına adamaları istenmiştir.

Bir başka âyette Cenâb-ı Allâh, müşriklerin kurbanlarını ve sunularını putlar ile Allâh arasında taksimde takip ettikleri hileli yolu nazar-ı dikkate veriyor.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِرْ عَمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ “Allâh’ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allâh’a bir hisse ayırmakta ve kendilerince: “Bu, Allâh’a ait; şu

¹²⁷ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 2:

¹²⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, 3: 33.

¹²⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 571.

da ortaklarımıza ait” demektedirler. Ortakları için olan hisse Allâh’a ulaşmamakta, fakat Allâh’a ayrılan hisse ortaklarına ulaşmaktadır. Verdikleri hüküm ne kötüdür.”¹³⁰

Âyetin maksadı, her şeyin yaratıcısı olan Allâh hakkında, ortaklar uyduvan ve yarattığı şeylerden onlara pay ayıran müşriklere bir azarlama ve kınamadır.¹³¹ Çünkü Mekke müşrikleri, ekin ve hayvanlarının bir kısmını Allâh adına ayırır, gelirini misafire ikrâm eder ve fakirlere yardım için tasadduk ederlerdi, bir kısmını da ilâhlarının masrafları için tahsis ederlerdi. Allâh için belirledikleri ürün iyi ve verimli olursa, dönüp onu putlarına tahsis edip onlara harcarlardı, Allâh zengindir derlerdi. Eğer Allâh’a ortak koştukları putlar için ayırdıkları hâsılat iyi ve verimli olursa, onu yine putlara harcarlardı.¹³² Âyette, müşriklerin bu zulümlerine dikkat çekilmiştir. Allâh’ın yarattığı nimetleri, uydurup Allâh’a ortak koştukları putlar uğruna harcayarak heba etmeleri ve bunlardan hiçbir hayır ve manevi bir fayda elde edememeleri ne büyük bir zarardır. Âyet üzerinde iyice düşünüldüğünde, bu ifadenin sadece Mekke müşriklerini değil, şirk anlayışına sahip olan herkesi muhatap aldığı anlaşılır. Bu durumu îmânî ve amelî açıdan düşünmek lazımdır. Zira bir mü’min, Allâh’tan başka hakem ve O’nun hükmünden başka hüküm tanımaz. Bütün iş ve davranışlarında bu minval üzere hareket eder. Kazancı da masrafı da sadece Allâh adına yapar. İnanç bakımından böyle inanan bir mü’min amelde de bunu gerçekleştirmelidir, aksi halde amel bakımından müşrik durumuna düşer ve fâsık olur.¹³³ Müşriklerin bu durumu, putlarına karşı sevgi ve fedakârlıklarını göstermektedir. Sahip oldukları nimetleri yaratan Allâh olduğu halde ve böyle davranmaları yönünde Allâh tarafından herhangi bir emir ve izin de olmadığı halde bu işi yapmaktaydılar.¹³⁴ Cenâb-ı Allâh, müşriklerin sahip oldukları nimetleri kendileri için var eden Yüce Yaratıcıyı, putlarından daha değersiz gösteren bu akıl dışı düşüncelerini, insanların nazarı dikkatine sunarak onları bu yaptıkları sebebiyle yermektedir.

Müşrikler, Allâh’ın toprak ürünlerini bitirdiğini ve hayatlarının bir parçası olan hayvanları yarattığını biliyorlardı. Bu sebeple, Allâh’a şükürlerinin bir göstergesi olarak, O’na pay ayırıyorlardı. Bir pay da putlarla temsil edilen melekler, cinler, yıldızlar ve ataların rûhları gibi Allâh yanında şefaât edebileceğine inandıkları aile ve kabile

¹³⁰ En’am 6/136.

¹³¹ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 2: 179.

¹³² Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 64,65.

¹³³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3: 2059- 2061.

¹³⁴ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 344.

tanrılarına sunarlardı. Yüce Allâh, “benim yaratıp istifadenize sunduğum bu nimetlere, nankörlük edip başkalarına pay ayırasınız diye mi bu nimetleri size verdim?” demektedir. Burada ince bir alay ve azar vardır. Tanrılarına ayırdıklarını arttırmak ve Allâh için işaretlediklerini azaltmak için hileli bir yola başvuruylardı. Bunun sebebi de Allâh için ayırdıklarının yolcu, fakir, yoksul ve muhtaç olanlara harcanması; putlarına ayırdıklarının ise putlara hizmet edenlere ayrılması idi.¹³⁵ İslâm öncesi Arap toplumunun, tarihî inanç kültürünü bize hatırlatan bu âyet, daha geniş bir manada da anlaşılabilir. Anlam sadece dînî mükellefiyetleri Allâh ile muhayyel tanrılar arasında paylaşdırmakla sınırlı olmayıp Allâh’ın yaratıcı güçlerinin bir bölümünü, O’nunla birlikte başka bir şeye veya kimseye izâfe etmeyi de kapsar.¹³⁶ Yani sadece Allâh’a ait olan, kâinattaki varlıkları yaratma, yaşatma ve onlara rızık verme (yaşamın idamesi için gerekli olan her şeyi var etme) gibi özellikleri, Allâh dışındaki iradeli veya iradesiz varlıklara vermek ve bu sebeple onlara ikram ve ihtiramda bulunmak da bu kapsama girmektedir.

Müşriklerin (bâtıl) tanrı olarak uydurdukları ve Allâh’a yakınlaşmada aracı ve şefâatçi kabul ettikleri putlara tapınmaları, aynı zamanda aralarındaki sosyal dayanışmayı kuvvetlendiren ve dünya hayatlarında kendilerine prestij sağlayan bir davranıştı.

وَآتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ إِلَهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا “Onlar, kendilerine kuvvet ve şeref kazandırsın diye, Allâh’tan başka ilâh edindiler.”¹³⁷

Âyette, Allâh-u Teâlâ, kendilerini güçlü hissetsinler diye putlarını ilâh edinip rabbine ortak koşan kâfirlerin durumunu bize haber vermektedir.¹³⁸ Bu âyet, “kendilerine Allâh katında şefâatçi ve yardımcı olacağına ve kendilerini azaptan kurtaracağına inandıkları ilâhlarıyla gurur duysunlar diye, Allâh dışında ilâhlar edindiler” olarak da anlaşılabilir.¹³⁹ Ancak burada عِزًّا “izzen” kelimesi, hiçbir düşmanın kendisi hakkında kötü niyet beslemeye cesaret edemeyeceği güç ve iktidara sahip kimseyi ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁴⁰ Bu ifade, “dünyevî başarıyı, varlık ve iktidarı tanrısalılaştırıp ona tapınmayı” anlatmaktadır.¹⁴¹ Müşrikler, izzet ve şerefe nail olmak için Allâh’tan başka

¹³⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1: 521.

¹³⁶ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 255,256.

¹³⁷ Meryem 19/81.

¹³⁸ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3: 136.

¹³⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 42.

¹⁴⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 3: 211.

¹⁴¹ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 621.

putlar edinip onlara ibadet ediyorlardı.¹⁴² “Allâh’tan başka ilâhlara tapan güçlü kimselere yakın olmak ve her türlü dünyevî meşakkatten uzak olarak, rahatça dünya nimetlerine erişmek için, Allâh dışında ilâhlara tapınıyorlar” anlamına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü dünyalık olarak fazlaca mala, servete ve evlada sahip olup da, Allâh’tan başka varlıkları ilâh edinen, azgın ve Allâh’ın yolundan sapmış kimselere, dünya hayatına meftun, cahil kimseler özentî duyarlar.¹⁴³ Sırf bu yüzden onların bâtil ilâhlarına taparlar.

Kur’ân’da Hz. İbrâhîm’in (as.) dilinden, müşriklerin dünyalık menfaatler için Allâh dışındaki varlıkları ilâh edinme anlayışlarının, âhiretteki sonuçları kendilerine hatırlatılarak müşrikler şöyle yerilmektedir:

وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ
بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا وَمَأْوِيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ
*(İbrâhîm onlara) dedi ki: "Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allâh'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü (geldiğinde) ise, kiminiz kiminizi tanımayacak, kiminiz kiminizi lanetleyecektir. Varacağınız yer cehennemdir. Ve hiç yardımcınız da yoktur."*¹⁴⁴

Hz. İbrâhîm, kavminin sırf dünyaya ait çıkarlar uğruna, Allâh’ı bırakıp putlara tapmalarını çirkin bir iş olarak nitelemiş ve onları ayıplayarak, “siz bu putlara ibadet etmekle, birbirinizle arkadaş olup bir araya gelmeyi ve birbirinizle dostluk ve yakınlık kurmayı amaçlıyorsunuz. Halbûki kıyamet günü, bu yaptığınız iş düşmanlık ve kine dönüşecek ve birbirinizi suçlayacaksınız. Peşinden gittikleriniz sizi lanetleyecek, siz de onları lanetleyeceksiniz”¹⁴⁵ demiştir. Çünkü müşriklerin bu putları ilâh edinip Allâh ile birlikte onlara tapmalarının tek sebebi, sırf dünya hayatında aralarındaki sevgi ve yakınlığı devam ettirmek ve birlikteliklerini sağlamaktır,¹⁴⁶ sadece dünya hayatına ait duygularını tatmin etmek, birbirlerine sevgi göstermek ve sevdiklerinin hayallerini devam ettirmek için putlara tapıyorlardı. Çünkü taş, ağaç vs. den imal ettikleri bu putlara tapma sayesinde toplanıyorlardı.¹⁴⁷ Sonra gelenler, önceki kuşaklardan devraldıkları bu tavır ve davranışları körü körüne taklit etmek suretiyle putlara tapıyorlardı.¹⁴⁸ Dünya hayatında

¹⁴² es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 2: 355.

¹⁴³ Bkz. Kasas 28/79.

¹⁴⁴ Ankebut 29/25.

¹⁴⁵ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3: 409.

¹⁴⁶ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 2: 724.

¹⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 3772.

¹⁴⁸ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 809.

insanlar, ne kadar yanlış olursa olsun herhangi bir inanç etrafında toplanabilir ve bu minval üzere yaptıkları sözleşme, karşılıklı dostluk, akrabalık, kardeşlik gibi sosyal, ekonomik vs. ilişkilerin kurulması için aracılık oluşturabilirler.¹⁴⁹ Müşrikler, bir araya gelip kaynaşmalarını sağlayan putların ilâh olup olmadığı üzerinde düşünme gereği duymuyorlardı. Sadece dünyalık menfaatlerini elde etmelerini sağlamada güçlü birer aracı olan putları için yapmaları gerekeni harfiyyen yerine getiriyorlardı. Çünkü insanlar daima gözle görünür yakın menfaatleri, daha uzak menfaatlere tercih ederler. Bu uzak menfaat kişinin bizzat kendisi tarafından keşif ve ihatası mümkün olmayan âhiret gibi îmân etmeyi gerektiren bir hususla ilgili olursa, yakın menfaati tercih etme durumu daha belirginleşir. İşte âyette vurgulanan da bu durumdur.

مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ “*Meveddete beynikum*” ifadesi, izâfet yapılmadan ve izâfet yapılarak mansup okunur. Mansup olması ta’lîl için olursa, anlam: “birbirinizi sevmeniz için bu putlara ibadet ediyorsunuz veya buluşmanızı devam ettirmek, birlikteliğinizi ve uyumunuzu devam ettirmek için bunlara ibadet ediyorsunuz” şeklinde olur. Bir görüş, bir klik etrafında toplanan insanlar için, o görüşün birbirlerini sevmeye ve birbirleriyle dost ve arkadaş olmaya vesile olması gibi, putlara tapmak da putperestler için aynı vazifeyi görüyordu. مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ ifadesi ikinci mef’ûl olursa, “putları aranızdaki sevgiye sebep kıldınız” şeklinde anlam verilir veya muzâfın hazfedilmesi takdir edilerek “o putları aranızdaki sevgi yaptınız” şeklinde anlam verilir, “insanlardan bir kısmı, Allâh dışında bir takım endâd edinir de Allâh’ı sever gibi onları sever” meâlindeki Bakara 2/165. âyette olduğu gibi. مَوَدَّةُ “*Meveddetu*” şeklinde merfû olarak okunduğunda ise: إِنَّ “*inne*”ye bitişik olan مَا *mâ*” ismi mevsûlüne haber olması veya hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olması lazım gelir. Yani “putlar aranızdaki sevgidir” şeklinde anlam verilir.¹⁵⁰ مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ “*Meveddetun beynekum*” şeklinde okuyan ve مَوَدَّةُ “*meveddet*” kelimesini muzâf, بَيْنِكُمْ “*beynekum*” kelimesini zarf olarak okuyan da vardır, anlam yine, “putlar aranızdaki sevgidir” şeklinde olur.¹⁵¹

Kur’ân-ı Kerîm’de ifade edildiğine göre, Hz. İbrâhîm dönemindeki müşrikler, dünya hayatındaki menfaatler için putlara tapmaya devam ettiklerinin farkındaydılar.

¹⁴⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 4: 216.

¹⁵⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 454.

¹⁵¹ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 790.

Taptıkları bu ağaç ve taş parçalarının dünya hayatlarındaki kurulu düzenlerini sağlama ve sağlamlaştırmaya yaradığını biliyorlardı. Kur’ân, Hz. İbrahim ile tartışan kavminin dilinden bu durumu şöyle aktarıyor:

قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ "Birtakım putlara taparız da onlar sayesinde toplanırız" dediler.¹⁵² Hz. İbrâhîm’in, “neye ibadet ediyorsunuz, sizi iştirmeyen, size fayda sağlayamayan, zarar veremeyen bu şeylere mi?” sorusuna karşılık (soru bunları içermektedir), ilâhlarının değerli olduğunu, onlara ibadet etmekle iftihar ettiklerini ifade etmek için böyle cevap vermişlerdir. Bu cevap onların iç dünyalarında bu ibadetleri sebebiyle huzurlu ve mutlu olduklarını yansıtmaktadır. Ayrıca âyette, فَنَظَلُّ “fe nezallu” fiili kullanılmıştır ki, bu da Hz. İbrâhîm’in kavminin ilâhlarına karşı çıkmasının ve kavmine yaptığı tebliğin onlar üzerinde işe yaramadığını vurgulamak içindir. Yani kavmi Hz. İbrahim’e, “bütün bu söylediklerine ve uyarılarına rağmen biz bu putlara ibadet etmeye devam ediyoruz” demişlerdir.

Bir önceki âyette geçen Hz. İbrâhîm’in sorusu, neye ibadet ettiklerine yönelikti. Buna sadece *putlar* diye cevap vermekle yetinmemişlerdir. Tastamam kendilerinin yaptığı işin bir özetini ve Hz. İbrâhîm’in sorusunun cevabını kapsar şekilde ve iç dünyalarındaki putlara tapmaktan dolayı hissettikleri memnuniyet duygularını dışa vurarak cevap vermişlerdir.¹⁵³ Cevap olarak نَعْبُدُ “na’budu” fiilini tekrar getirmeleri, o putlara ibadet etmekle gurur duyduklarını ifade etmek içindir. Gün boyunca onlara ibadet ediyoruz veya onlara devamlı ibadet ediyoruz¹⁵⁴ demeyi kastetmişlerdir. Kavmi Hz. İbrâhîm’in sorusuna, “birtakım putlara taparız ve onlara tapmaya devam edeceğiz, onları terk etmiyoruz anlamına gelecek bir ifade ile cevap vermiştir. “Birtakım putlara taparız” demekle yetinmeyip, putların bazı özelliklerini dile getirerek bu tapınmalarıyla iftihar ettiklerini göstermek istemişlerdir.¹⁵⁵

Bu âyet, kendisinden önceki Şuara 26/70. âyette Hz. İbrâhîm’in “neye tapıyorsunuz?” sorusuyla, putperestlerin tapındıkları ilâhların sahte ve güçsüz olduğunu hatırlatmasına, cevap olarak, “birtakım putlara taparız da onlar sayesinde toplanırız”

¹⁵² Şuara 26/71.

¹⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 323.

¹⁵⁴ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 822.

¹⁵⁵ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 2: 607.

şeklinde karşılık vermeleri, inançlarında sabit kadem olduklarını ve kalplerinin bu inançla mutmain olduğunu belirtmek içindir. Yani “biz de bunların taştan ve odundan heykeller olduğunu biliyoruz. Ancak inancımız, onlara bağlılıkla ibadet etmemizi gerektiriyor”¹⁵⁶ demek istiyorlardı.

İnsanların, kendi hayatlarında çok özel yere ve öneme sahip olan varlıklara verdiği değerde aşırı gitmeleri sonucu, zamanla söz konusu nesnelere verilen değer, tazimle tapınmaya dönüşmüştür. Nesiller boyu devam eden, belirlenmiş bu nesnelere tapınma, sosyal hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Adeta sosyal yaşantılarının devamını ve düzenini sağlayan kurallar ve inançlara dönüşmüştür. Çünkü kendileri, yaşantılarını bu tapındıkları objeler etrafında şekillendirmeye başlamışlardır. Hal böyle olunca, yanlış olan bu inanca yapılan bir eleştiri, kendilerinin yaşantılarına yapılan bir müdahale olarak algılanıp karşılık bulmuştur.

Bazı insanlar, sevip değer verdiği kimselerin âhirete irtihallerinden sonra, onlara duyduğu özlemin neticesi olarak, onların hatıralarını canlı tutmak düşüncesiyle sevdikleri bu kimselerin heykellerini yapmışlardır. Nesiller geçtikçe, bu heykellerin yapılış sebebi unutulmuş ve hatıraları canlı tutma düşüncesi, putlara tazimle tapınmaya dönüşmüştür. Ayrıca insanlar, hayatlarında önemli yeri olan bir taş, bir ağaç, bazen hayatlarını kolaylaştırmak için yararlandıkları bir hayvanın anısına yaptıkları bir heykel, zaman içinde tapınılan bir puta dönüşüvermiştir. Elleriyle heykellerini yaptıkları bu nesnelere yükledikleri manada o kadar aşırı gitmişlerdir ki, Yüce Yaratıcıya ait olan ulûhiyet vasıflarını bu cansızlara yüklemeye kadar işi vardırırmışlardır. Yüce Allâh, bu yanlış inançlardan kullarını kurtarmak için elçiler göndermiştir. Peygamberler, kendilerine bile faydası olmayan bu cansız varlıkların, ulûhiyete ait özelliklere sahip olmak şöyle dursun, bir insanın sahip olduğu özelliklere bile sahip olmadığını vurgulayarak, ümmetlerini bu sapkın inançtan vazgeçirmeye çalışmışlardır. Bu sebeple, tamamen maddi olan işitme, görme, fayda sağlama, zarar verme veya zararı defetme gibi bir işe bile güç yetiremeyen bu putların acizliği, puta tapan kimselere hatırlatılarak, insan gücünü aşan durumlarda bu putların yardım etmesinin imkânsızlığı insanların akıllarına yaklaştırılmıştır. Yine Kur’ân, müşriklerin melekleri Allâh’ın kızları olarak niteleyip tapmalarını yererek, müşriklerin değer vermedikleri kızları Allâh’a nispet etmelerini, puta tapıcılıkla ilgili bir

¹⁵⁶ Mevdûdî, *Tefhimu 'l-Kur'an*, 4: 29.

başka mantık tutarsızlığı olarak gözler önüne sermiştir. Müşriklerin, putlara yükledikleri ilâhlık anlamı sayesinde, nefislerinin hoşuna giden her şeyi din haline getirmeleri sebebiyle, puta tapma inancı insanların çoğuna cazip gelmiştir.

1.1 Lât, Uzzâ, Menât Putlarını Tanrı Edinme

Hız. Peygamber'in içinde yaşadığı Mekke toplumunda yaygın olan inanç şekli puta tapıcılıktı. Mekke müşrikleri, geçmiş şirk toplumlarından kendilerine miras kalan putlara taptıkları gibi, çeşitli toplumların inanç kültürlerinde gördükleri kimi putları da Mekke'ye getirip o putlara tapmışlardır. Böylece Mekke ve çevresinde, dönemin müşrik Arapları tarafından tapınılan putların sayıları yüzlerle ifade edilmektedir. Mekke müşrikleri bu putlara, ulûhiyetin çeşitli özelliklerini yüklemek suretiyle ibadet etmekteydiler. Puta ibadetin nasıl olacağını da puta tapan müşrikler belirlemekteydi. Puta tapma inancının herhangi bir kuralı bulunmamaktaydı. Kurallar tamamen tapınma işini yapanların mensup olduğu kabile taassubu kurallarından ibaret sayılırdı. Mekke toplumunun o günkü inanç şekli hakkında, Guy Monnot şöyle söylemektedir: Hız. Muhammed'in (as.) gençlik yıllarında çoğunluğun benimsediği yerli din, kutsal taşlar ve putlar kültürünün yanı sıra ağaç kültürünü de içeriyordu. Bu nesneler, tanrısal olana bir biçim, bir ad ve bir mekân atfediyordu. Bu dinde, neredeyse hiçbir inanç ve herhangi bir mit yoktu. Davranışlar dinin dışında kalıyordu ve tamamen kabilevî hümanizm'e tabiydi.¹⁵⁷

Lât, Uzzâ ve Menât, ismi Kur'an'da yer alan ve Mekke müşriklerinin taptığı putların en büyüklerindendi. Kur'an'da bu putların adının geçtiği âyet, Hız. Muhammed'in (as.) tebliği karşısında Mekke putperestlerinin takındıkları inkârcı tutumu eleştirmekte ve Hız. Peygamber'in (as.) gerek Cibrîl-i Emîn'i görme konusunda, gerekse peygamber olduğu hususunda yalan söylemediğini ve yanılmadığını vurgulamaktadır. Adeta müşriklere "Hız. Muhammed (s.a.v.)'in söyledikleri nerede sizin bu ilâh olarak kabul ettiğiniz cansız varlıklar nerede" demektedir.

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ "Siz gördünüz değil mi o Lât ve Uzzâ'yı?

Ve üçüncü olarak da öteki (put) Menât'ı?"¹⁵⁸

¹⁵⁷ Guy Monnot, "Kur'an'da Tanrılar", 246, 247.

¹⁵⁸ Necm 53/19, 20.

Kur’ân, Hz. Peygamber’e bahşedilen birçok olağan üstü durumu zikrettikten sonra Mekke müşriklerinin bir takım ilâhlık sıfatları yükledikleri düzmece tanrılara ve sembollere dikkat çekerek¹⁵⁹ söyleyin bakalım sizin Allâh dışında ibadet ettiğiniz ve ilâhlık vasfı verdiğiniz bu şeyler, kendilerini tavsif ettiğiniz kudret ve azamet vasıflarından herhangi birine sahipler mi?¹⁶⁰ demektedir. Yüce Allâh, müşriklerin ağaçtan, taştan yonttukları putların üzerlerine Kâbe’ye benzeterek evler yapıp onlara tapmalarını tevbiîh etmektedir. Lât, Tâif’te üzerinde bir ev yapılmış beyaz işlemeli bir taş idi. İbn-i Cerîr (ö. 310/923), Arapların Lât ismini Allâh isminden türettiklerini ve Allâh isminin müennesi olarak kabul ettiklerini söyler. İbni Abbâs (ö. 68/687), Mücâhid (ö. 104/722) ve Rebi’ b. Enes (ö. 140/757) ise Lât kelimesindeki “t” harfini (lette—karıştırmak—fiilinden türetildiğini ifade etmek için) şeddeli okumuşlardır. Onlar “t” harfini şeddeli okumalarının sebebini şöyle açıklamışlardır: Cahiliye devrinde bir adam hacılar için sevik (arpayı ezip şeker ve su ile karıştırmak suretiyle yapılan tatlı) yapardı. O kimse ölünce sevenleri kabrini sürekli ziyaret ettiler ve zamanla ona ibadet etmeye başladılar. Uzzâ, azîz isminden müennes olarak getirilmiştir. Mekke ile Tâif arasında “Nahle” mevkiinde üzerinde örtü ve ev bulunan bir ağaçtı. “Menât” ise Mekke ile Medine arasında “Kudeyt” yakınındaki “Müşellel” denilen yerde bulunmaktaydı. Araplar Kâ’be’ye hürmet ettikleri gibi bu putlara hürmet etmekteydiler. Kâ’be gibi bunların da hizmetçileri ve bekçileri vardı. Bunlar diğer putlardan daha meşhur oldukları için Kur’ân bunlara ismen yer vermiştir.¹⁶¹

1.1.1 Lât Putu

Lât ismi, kırıp ezmek, karıştırmak, yoğurmak anlamına gelen “lette” kökünden türetilmiştir. Rivâyete göre Lât, arpa veya buğday ununu su ya da yağla karıştırmak suretiyle hazırladığı yemeği, Tâif’teki bir kayanın yanında gelenlere ikram eden bir kimseye verilen isimdir. Bu kimse ölünce de sevenleri tarafından kabri ziyaret yeri haline getirilmiş ve kendisine tapılmaya başlanmıştır.¹⁶² Lât, Sakîf kabilesinin putuydu. Üstüne Kâbe örtüsü gibi bir örtü örtmüşlerdi, dört köşe bir kaya parçasından ibaretti. Kureyş

¹⁵⁹ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 3: 1081.

¹⁶⁰ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 1180.

¹⁶¹ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 4: 253.

¹⁶² Tefvik Fehd, “Lât”, *DÎA.*, XXVII: 107.

kabilesi ve bütün müşrik Araplar ona tapardı.¹⁶³ Lât, muhtemelen Lihyânî, Safaî ve Semûd yazıtlarında ismine rastlanan, tanrıça “İlât” ile aynı şeydir. Ayrıca el-Lât ismi, Palmir ve Nabât metinlerinde de geçmektedir.¹⁶⁴ Yunan mitolojisinde Zeus’un eşi, Apollo ve Artemis’in annesi, yarı tanrıça Leto ile aynı şeyi temsil ettiği de söylenmiştir.¹⁶⁵ Sakîf kabilesi Müslüman olduktan sonra, Peygamberimiz (as.) Muğire b. Şu’be’yi gönderip bu putu yıktırması ve ateşe verip yıktırmasıdır.¹⁶⁶

1.1.2 Uzzâ Putu

Uzzâ, Kureyş kabilesinin en büyük putuydu.¹⁶⁷ Kureyş kabilesiyle birlikte benî Kinane kabilesinin de putu olduğu söylenmiştir.¹⁶⁸ Sözlükte, “çok yüce azîze” anlamına gelir. Gatafanlıların da kendisine taptığı, dikenli bir semure ağacı idi. Lihyânî dilinde “Hanuzza”, Nebâtî dilinde “Uzzaya veya el-Uzza” ve Sâbiî dilinde ise “Uzzayan” olarak yer aldığı görülmektedir.¹⁶⁹ Eazz sıfatının müennesidir. Batnî Nahle denilen yerde bulunan, üzerine bina yapılmış bir semure ağacı idi, rivâyete göre ondan sesler gelirdi. İnsanlar onu ziyaret eder, onun adına kurbanlar keserlerdi. Çocuklarını onun adıyla isimlendirirlerdi.¹⁷⁰ Mekke fethinden sonra peygamberimiz (as.) Halid b. Velid’i görevlendirip bu ağacı kestirmiş ve üzerindeki binayı yıktırmasıdır.¹⁷¹

1.1.3 Menât Putu

“Menât” kelimesi, kader veya ölüm anlamına gelen “mnv” kökünden türetilmiştir. Menât, Sâmî çok tanrıcılığının en eski ilâhlarından. Sargon öncesi dönemde, Babil verimlilik ilâhesi İştar’ın ismine “Menutum” şeklinde rastlanılmaktadır. Babil esareti sonrasında Yahudilerin taptığı kader-kısmet putu “Meni”nin Arapça karşılığı olduğu da söylenmiştir. Lihyânî dilinde “Manat”, Nebâtî dilinde ise “Manawatu” şeklinde geçmektedir.¹⁷² Mekke ile Medine arasında, Müşellel tepesi civarında, Kudayt denilen

¹⁶³ Suat Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyet*, (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1997), 369; Macit, *Kur’an ve Hadislere Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, 111; Kelbî, *Kitâbü’l-Esnam*, 48,49.

¹⁶⁴ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyet*, 370.

¹⁶⁵ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 3: 1082.

¹⁶⁶ Kelbî, *Kitâbü’l-Esnam*, 50.

¹⁶⁷ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyet*, 371; Kelbî, *Kitâbü’l-Esnam*, 53.

¹⁶⁸ Murat Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2004), 204; Macit, *Kur’an ve Hadislere Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, 111.

¹⁶⁹ Şevket Yavuz, “Uzzâ”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2012), 42: 268.

¹⁷⁰ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyet*, 371; Kelbî, *Kitâbü’l-Esnam*, 51-56; Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, 204-205; Macit, *Kur’an ve Hadislere Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, 111-112.

¹⁷¹ İbnî Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 4: 254

¹⁷² Tefik Fehd, “Menât”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2004), 29: 121

yerde sahilde dikili olan bir kaya parçasıydı.¹⁷³ Evs ve Hazreç kabileleri tarafından kader tanrı(ça)sı olarak kabul edilip, kendisine tapılmaktaydı.¹⁷⁴ Ezdî ve Gassânî'lerin tapındığı put olduğu¹⁷⁵ ya da bütün Arapların ona ta'zimde bulunduğu rivâyet edilmiştir. Mekke fethinden sonra Hz. Peygamber (as) Ebu Süfyan Sahr b. Harb'ı veya Hz. Ali'yi gönderip Menât'ı yıktırmış ve onun yerine bir mescit yaptırmıştır. Hz. Ali'nin Menât'a ait hediyelerin bulunduğu yerde, "resub ve mihzen" adlı iki kılıcı ganimet olarak Hz. Peygambere (as.) getirdiği nakledilmiştir.¹⁷⁶

1.2 Vedd- Suvâ'-Yeğûs-Yeûk-Nesr Putlarını Tanrı Edinme

Hz. Nûh, kendisine gönderilen ilâhî kaynaklı dini tebliğ ederken, toplumda yaygın olarak tapılan putlardan vazgeçmemeleri yönünde yapılan telkinlerden, bu putların önemlilerinin isimlerini öğrenmekteyiz. Bu putlar, silahlarını kuşanmış bir erkek, onun eşi olduğu tahmin edilen kadın, aslan, at (kısarak) ve kartal/atmaca (avcı kuş) figürlerinden ibarettir. Bunların neden ilâh olarak edinildiği hususunda bize farklı rivayetler ulaşmıştır. Konu ile ilgili âyetin tefsirinde bu rivayetlere yer verilmiştir. Ancak Eski Ahit'te, İsrâîl'in rabb'ının tahtının tasvir edildiği bölümde, bu tahtın hareketini sağlayan varlıkların simgelerinin, Kerubîlerin (meleklerin bir çeşidi) yüzü, insan yüzü, aslan yüzü ve kartal yüzü ¹⁷⁷ şeklindeki tasvirlerinin aktarılması dikkat çeken bir husustur. İlâhî metinlerde geçen bu tarz benzetmeler sebebiyle, melek heykellerinin böylece tasvir edilmiş olması ve zamanla tevhîd inancında meydana gelen sapmalar sonucu, bazı toplulukların bu heykellere tapmış olmaları göz ardı edilemeyecek bir ihtimaldir. Vedd, Suvâ', Yeğûs, Yeûk ve Nesr Nûh kavminin taptığı putların adlarıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de, dönemin müşriklerinin bu isimlerin verildiği putlara taptıkları şu şekilde ifade buyurulmuştur:

“Dediler ki: وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا

"Sakın tanrılarınızı bırakmayın ne Vedd'i, ne Suvâ'ı ve ne de Yeğûs'u, Yeûk'u ve Nesr'i."¹⁷⁸

Âyette bahsi geçen, "ağaç ve taştan yapılmış putlara ibadet etmekten vazgeçip Nûh'un rabbine ibadet etmeyin", söylemi, onların küfre olan şiddetli bağlılıklarını, hile

¹⁷³ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, 371 ; Kelbî, *Kitâbü'l-Esnam*, 44.; Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, 206-207 ; Macit, *Kur'an ve Hadislere Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, 111.

¹⁷⁴ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, 371; Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, 206-207.

¹⁷⁵ Macit, *Kur'an ve Hadislere Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, 111.

¹⁷⁶ ibni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4: 254

¹⁷⁷ Hezekiel, 10/14.

¹⁷⁸ Nûh 71/23.

ve tuzak kurmadaki aşırılıklarını göstermektedir. Konu ile ilgili bazı rivâyetlerde, Hz. Nûh'un kavminden bir kısım kimselerin, nasihatçıların elbisesini giyip insanların geçtiği yollar üzerine oturduğu ve gelen geçenleri konuşturup atalarının yolunu takip etmede zayıf olanları tespit ederek, onları bu düşüncelerinden vaz geçirmek için çeşitli yollara başvurdukları aktarılmıştır.¹⁷⁹ Böylece insanların, Hz. Nûh'un tebliğ ettiği dine girmelerinin önüne geçmeye çalıştıkları anlatılmaktadır. Âyetin, bu gibi kimselerin yaptıkları bu gayrete ve halkı sapık inançları üzere kalmaya teşvik etmek için onların yaptıkları telkinlere işaret ettiği söylenmiştir.

Hz. Nûh'un kavminden ileri gelenler tebaaya (ayak takımına) Vedd'i (erkek suretindeki put), Suvâ'ı (kadın suretindeki put), Yeğûs'u (aslan suretindeki put), Yeûk'u (kısırak suretindeki put) ve Nesr'i (kartal suretindeki put) sakın bırakmayın dediler. Bu isimlerin, Hz. Âdem ile Hz. Nûh arasında yaşamış olan ve insanların önder olarak kabul ettiği sâlih kimselerin isimleri olduğu, ancak ölümlerinden sonra bu kimselerin suretlerini kendilerini ibadet etmeye teşvik etsin diye yaptıkları halde geçen zaman içinde Şeytanın saptırmasıyla, bu heykellere tapmaya başladıkları söylenmiştir.¹⁸⁰ Bir başka görüşe göre ise, bu sâlih kimselerin oturdukları yerlere her birinin adına dikme taş diktikleri ve onların ismiyle bu yerleri andıkları, vahiy bilgisi kaybolunca bu dikmelere tapmaya başladıkları rivâyet edilmiştir. Bunların Hz. Âdem'in çocuklarının isimleri olduğu da söylenmiştir.¹⁸¹ Diğer bir görüşe göre, Vedd, Suvâ', Yeğûs, Yeûk ve Nesr dindar kimselerdi, hepsi de aynı ayda ölünce akrabaları çok üzölmüş, bunu gören Kâbil oğullarından biri, "isterseniz size onların suretlerinde beş put yaparım, ama onlara can veremem" demiş, teklifi kabul görönce adı geçen bu putları yapmıştır. Herkes o putlara saygı duymaya başlamıştır. Tapınmaya dönuşen bu saygı, Nûh tufanıyla bu putların ortadan kalkmasına kadar devam etmiştir.¹⁸²

Bu isim(lendirme)ler, Hz. Nûh'un kavminin en büyük putlarıydı, onların nazarında en azametlileriydi. Bundan dolayı "*sakın ilâhlarınızı bırakmayın*" sözünden sonra özellikle bunlar isim olarak belirtilmiştir. Bu sanemler, Nûh kavminden Araplara

¹⁷⁹ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 3: 710.

¹⁸⁰ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 1285.

¹⁸¹ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 4: 426.

¹⁸² Ömer Faruk Harman, "Put", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*" (İstanbul: M.Ü. İ.F.A.V. Yayınları, 1997), 3: 567.

intikal etmiştir.¹⁸³ Bunların kendi aralarında üstünlük bakımından derece farkları vardı.¹⁸⁴ Muhtemelen tufandan kurtulan inançlı kimselerden çocuklarına aktarılan anılar vasıtasıyla bu putların bilgisi Mekke halkına ulaşmıştır. Hz. Nûh ile birlikte gemide taşınan muvahhit kimselerin nesillerinden, sapıtıp vahiy bilgisinden uzaklaşan kimseler, zamanla eski inançlarına geri dönmüşler ve bu putlara yeniden tapmaya başlamışlardır.¹⁸⁵

1.2.1 Vedd Putu

Vedd, Kelb kabilesinin putuydu. Vedd veya vudd kelime olarak sevgi, dostluk ve meyil anlamına gelir, ancak put ismi olarak “seven, arkadaş” anlamında olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.¹⁸⁶ Vedd isminin, Hz. Âdem’in çocuklarının en büyüğünün ve en iyisinin ismi olduğu ve Allâh dışında ilâh olarak edinilen varlıkların ilki olduğu söylenmiştir. Başka bir görüşe göre Vedd, kavmi içinde çok sevilen müslüman bir kimseydi. Vefat edince, Babil toprağında kabrinin etrafında sevenleri yas tutmaya başladı, İblis bunu gördü ve insan suretine girip onlara “size onun bir suretini yapsam, toplantı yerlerinize koyar onu anarsınız” dedi, onlar da kabul etti. Şeytan dediğini yaptı. Zamanla “evlerinizde anasınız diye onun tasvirlerini yapayım” dedi ve bunu yaptı, böylece evlerine bu tasvirleri koyup Vedd’i andılar, çocukları onların bu yaptıklarını görüyorlardı, nesil değiştikçe bu anma işini niçin yaptıkları unutuldu ve bu timsallere tapmaya başladılar.¹⁸⁷ Bu put (Ved), iriyarı yapılı, kılıç kuşanmış, omuzlarında yay, elinde mızrak ve ok taşıyan heybetli bir erkek şeklinde tasvir edilmiştir.¹⁸⁸ Dumet’ul-Cendel’de onun için bir tapınak yapılmıştır. Araplar, buna “Vud” derlerdi. Kudaa kabilesinin bir kolu olan Benî Kelüb b. Vebure “Vedd” putunu ilâh kabul ederdi.¹⁸⁹

1.2.2 Suvâ’ Putu

Suvâ’, Huzeyl kabilesinin tanrıçası idi. Kadın suretinde tasvir edilmiştir. Yanbu yakınlarında Ruhât mevkiinde tapınağı vardı.¹⁹⁰ Yanbu’, Medine civarında bir yerdir. Suvâ’ putu burada bulunurdu. Bekçisi, Lihyân oğullarıydı.¹⁹¹ Kadın suretinde tasvir

¹⁸³ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 621.

¹⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8: 5376.

¹⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 4: 435.

¹⁸⁶ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnam*, 39.

¹⁸⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8: 5377.

¹⁸⁸ Şevket Yavuz, “Ved”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2012), 42: 589.

¹⁸⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 4: 435.

¹⁹⁰ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 4: 435.

¹⁹¹ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnam*, 38, 39.

edilen, Mekke ile Tâif arasındaki Batn-ı Nahle’de Ruhât denilen yerde bulunan Suvâ’ putuna, Hüzeyl, Kinâne, Müzeyne ve Hemdân kabileleri tapardı. Suvâ’ isminin, Arapça “se’a” kelimesinin kökünden türetildiği serbest, başıboş kalma anlamına geldiği söylenmiştir. Kadın suretinde tasvir edilmiş olması ve “Vedd” ile ardarda zikredilmesi sebebiyle, Vedd’in eşi olması ihtimalini akla getirmektedir.¹⁹²

1.2.3 Yeğûs Putu

Yeğûs, Tay kabilesinin putu idi, bu kabilenin şubeleri Enum ve Mezhiç’in bazı kolları da bu putu ilâh kabul ederlerdi. Yemen ile Hicaz arasındaki “Curş” mevkiinde bulunmaktaydı. Dişi aslan şeklinde tasvir edilmiştir.¹⁹³ Aslan-ilâh olarak adlandırılan Yeğûs, belki de Mezhiç kabilesinin zamanla ilâhlaşmış totem hayvanıydı. Curaş halkı da bu puta tapardı. Yeğûs, yardım eden anlamında, “ğâse-yeğûsu-ğavs” kelimesinden türetilmiştir¹⁹⁴ veya İbranice Yeuş kelimesinin Arapçalaşmış halidir. Tevrat’a göre emir Yeuş, Hz. Âdem’in oğlu Esav’ın Oholibaman adlı karısından olan oğludur.¹⁹⁵ Emir Yeuş’un Arapça’ya geçen ismi olması halinde, onun mertliği, atılganlığı ve cengâverliği sebebiyle aslanla temsil edilmiş olması muhtemeldir.

1.2.4 Yeûk Putu

Yeûk, merkezî Arabistan’ın en eski putlarından. Kelimenin kökeni ve anlamı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Arapça “avk” köküyle bağlantılı olabileceği, dolayısıyla “koruyucu” manasına geldiği söylenmiştir. Bu puta tapanlar, putun kendilerini kötülük, saplantı ve musibetlerden koruduğuna inanırlardı. Bu ismin kökünün “muhafaza etmek” anlamında Habeşçe’ye dayandığını söyleyenler de olmuştur. Ancak, “menetmek” anlamıyla Arapça kökten de bu anlam verilebilmektedir. Müşrikler Yeûk putunun, kabilelerine karşı yapılan düşman saldırılarını engellediğine inanırlardı.¹⁹⁶ Murad kabilesi¹⁹⁷ ve Hemdân kabilesinin bir kolu olan Heyvan kabilesi bu putu ilâh edinmişti ve onu at şeklinde tasvir etmişlerdir. Yeûk putu, Yemen’in Hemdân

¹⁹² Şinasi Gündüz, “Süvâ” *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2010), 38: 182, 183.

¹⁹³ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 4: 435.

¹⁹⁴ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnam*, 39, 40.

¹⁹⁵ Kitab-ı Mukaddes (İstanbul: yalçın Ofset, 1993), Tekvin, 36: 14, 18.

¹⁹⁶ Ömer Faruk Harman, “Yeûk”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2013), 43: 508.

¹⁹⁷ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 621.

bölgesinde,¹⁹⁸ Mekke yönünden San'a kentine iki gecelik uzaklıktaki Hayvan köyünde bulunmaktaydı. Çöl sıcağı sebebiyle Araplar gece yolculuğunu tercih ettikleri için "iki gecelik" ifadesi kullanılmış olmalıdır.¹⁹⁹

1.2.5 Nesr Putu

Nesr, Himyer kabilesinin Âl-i Zulkula kolunun putuydu, Beluhe mevkiinde bulunmaktaydı ve akbaba şeklinde tasvir edilmişti.²⁰⁰ Nesr, kartal ve akbaba anlamlarına gelmektedir. Kartal-ilâh olarak adlandırabileceğimiz Nesr'in de Himyerlilerin totem hayvanı olması muhtemeldir. Ayrıca Suriye bölgesinde kartala tapma anlayışı yaygındı.²⁰¹ Mezopotamyalılar da birçok tanrısını güçlü kuşlarla, özellikle kartalla tasvir etmişlerdir. "Aslan başlı kartal" bunlardan birisidir.²⁰² Aramice'deki "Niştra" (kartal) kelimesinin Arapça'ya "Nesr" şeklinde geçmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Ayrıca Eski Ahit'te, Kudüs'e saldıran Aşur (Asur) kralı Sanherib'in Rabbin melekleri tarafından hezimete uğratılmasının anlatıldığı olayda, adı geçen Aşur (Asur) tanrısı "Nisrok"²⁰³ isminin Arapça'ya geçmiş hali olması da muhtemeldir.

1.3 Ba'l Putunu Tanrı Edinme

Ba'l kelimesi, erkek eşe isim olarak verildiği gibi, etrafındakilere göre daha yüksek olan yere de isim olarak verilir. Bu bakımdan başkasına herhangi bir açıdan üstün olan her şeye isim olarak verilebilir. Araplar, kendilerini Allâh'a yaklaştırsın diye taptıkları tanrılarına Ba'l ismini vermişlerdir.²⁰⁴ Ba'l kelimesi, sahip, efendi, reis, koca anlamlarında Kur'ân'da farklı sûrelerde, farklı bağlamlarla kullanılmıştır.²⁰⁵ Ba'l (yönetici, efendi), yeryüzüne bolluk ve bereket verdiğine, sürekli genç ve çalışkan olduğuna inanılan, Sâmî kavminin tanrısıdır. Göklerin beyi anlamında "Baalşamem" adı da verilmiştir.²⁰⁶ Ortadoğu ve Mezopotamya bölgesinde, (Allâh dışında) tapınılan en büyük tanrıya isim olarak verilmiştir. Kur'ân'da, Hz. İlyâs'ın peygamber olarak gönderildiği toplumun tapınmakta ısrarcı olduğu put olarak geçmektedir.

¹⁹⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4: 435.

¹⁹⁹ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnam*, 41.

²⁰⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4: 435.

²⁰¹ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnam*, 42.

²⁰² Bkz. *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, (İstanbul: Ansiklopedi Yayınları A.Ş., 1999), 1: 77, 90.

²⁰³ II. Krallar, 19/37; İşaya, 37/38.

²⁰⁴ el-İsfahanî, *Müfredât*, 156, 157.

²⁰⁵ Bkz. Nisa 4/128; Hud 11/72; Bakara 2/228; Nûr 24/31.

²⁰⁶ "Sami Tanrıları", *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 247.

وَأَنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ اللَّهَ

رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ “Şüphesiz İlyâs da gönderilen peygamberlerdendir. Hani o kavmine: “Siz Allâh’tan korkmaz mısınız? Yaratanların en güzeli olan, sizin de Rabbiniz, daha önceki atalarınızın da Rabbi bulunan Allâh’ı bırakıp da “Ba’l’e” (Ba’l ismindeki puta) mi yalvarıyorsunuz?” dedi.”²⁰⁷ Sâmi toplulukları, eski dönemlerde Ba’l kelimesini, ilâh anlamında kullanmışlardır. Ba’l, Lübnan’daki Fenikelilerin erkek tanrılarının en büyüğünün adıdır. Bunun güneşi mi yoksa Mars gezegenini mi temsil ettiği ihtilaf konusudur. Babil’den Mısır’a tüm Ortadoğu’da, özellikle Lübnan, Şam ve Filistin’de Ba’l, yaygın halde ilâh kabul edilir ve kendisine tapılırdı.²⁰⁸ Ba’l, bütün eski Arapça lehçelerinde efendi ve ileri gelen anlamında kullanılmaktaydı. Samî topluluklar, taptıkları erkek tanrı timsali putlara şeref pâyesi olarak *Ba’l* ismini vermişlerdir.²⁰⁹ Denilmiştir ki, Şeytan Ba’l putunun içine girip, insanları saptırmak için konuşur, putu koruyan bekçiler de onun söylediği bu şeyleri insanlara öğretirlerdi. Ba’l Yemen dilinde *er-rab* (sahip) anlamına gelmektedir. *مَنْ بَعْلُ هَذَا الدَّارِ* “*Men ba’lu haza’d-dâr*” yani “bu evin sahibi kimdir?” denilir. Şu halde âyetin manası, “bazı ba’l’lere tapıp Allâh’a ibadet etmeyi terk mi ediyorsunuz?” demek olur.²¹⁰ Ba’l, Hz. İlyâs’ın kavminin taptığı, altından yapılmış, uzunluğu 20 zira, 4 yüzü olan bir putun özel adıdır. Hz. İlyâs’ın kavmi onu yüceltirdi. Hz. İlyâs’ın kavminden 400 bekçi dönüşümlü olarak bu puta hizmet ederlerdi. Onun bulunduğu yere “bek” denirdi. Zamanla terkîb yapılarak “Baalbek” şeklinde birleşik isim olarak kullanılmaya başlandı.²¹¹ Baalbek halen Şam’da bir kasabanın adıdır.²¹²

Hz. İlyâs, Ba’l adındaki puta tapan bir topluluğa gönderilmiştir. (İbn-i İshâk (ö. 151/768), Ba’l’in bir kadın olduğu ve halkın o kadına taptıklarını söylemiştir.) Hz. İlyâs, onlara tevhiid inancını tebliğ etmiş ve Allâh’tan başka şeylere tapmaktan vazgeçmelerini söylemiştir. Bu kavmin kralı önce îmân etmiş, sonra tekrar eski sapık inancına gerisin geri dönmüştür. Bu olaydan sonra artık o kavimden hiç kimse îmân etmez olmuştur. Hz. İlyâs, Allâh’a dua edip onlardan yağmuru kesmesini istemiştir ve duası kabul olmuştur.

²⁰⁷ Saffat 37/123-126.

²⁰⁸ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 5: 37.

²⁰⁹ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 917, 918.

²¹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 62.

²¹¹ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 1008.

²¹² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6: 4068.

Üç yıl boyunca yağmur yağmamıştır. Bu durum karşısında kavmi Hz. İlyâs’a gelmiş, eğer yağmur yağması için dua eder ve yağmur yağarsa, îmân edeceklerini söylemişlerdir, Hz. İlyâs’ın duası üzerine yağmur yağmıştır. Ama onlar verdikleri sözde durmayıp, küfür üzere sapıklıklarına devam etmişlerdir.²¹³

Ugarit kayıtlarında, rüzgâr ve fırtına tanrısı olan Ba’l ve karısı Astarte, Ken’an çok tanrıcılığının ana unsurudur. Ba’l, Sümer, Babil, Filistin ve Fenike inanç sistemlerinde boğa figürü ile temsil edilen bir tanrıdır.²¹⁴ Eski Ahit’te, İsrâîl’in Rabbi kendisiyle birlikte Baal’e tapan İsrâîloğullarına kızar ve onlardan çok acı bir şekilde intikam alacağı hususunda kavmi ikaz etmesi için Yeremya’yı gönderir.²¹⁵ Yine Eski Ahit’e göre, Hz. İlyâs’ın İsrâîloğullarını tapmaktan menettiği tanrı Ba’l, peygamberleri olan bir ilâhtır. Hz. İlyâs, Ba’l’in peygamberlerini Karmel dağına çağırıp, Yehova ile Ba’l arasında tercih yapmalarını istemiştir. Onlara kendi inançları üzere Ba’l’e takdimeler yapıp onu çağırımlarını istemiş, onlar da kendilerini helâk edercesine bunu yapmışlar, ancak cevap alamamışlar. Hz. İlyâs takdime yapmış ve Rabbini çağırması karşılık bulmuş ve takdime kabul edilip yakılmıştır. Hz. İlyâs, Ba’l’in peygamberlerinin hepsini yakalatmış ve orada boğazlamıştır.²¹⁶ Eski Ahit’te anlatılan bu olayda geçen Ba’l’in dört yüz elli peygamberi ve dört yüz Aşera peygamberi, bu putun bekçileri ve davetçileri olması muhtemeldir.

Babiller ve Asurlar, tanrılarını kişileştirmişlerdir ve tanrılarının evrenin mutlak egemen gücü olduğuna inanmışlardır. “Tanrı” kelimesi, batı Sâmi dilinde “Baal”, Akkad dilinde ise “Belu” şeklinde ifade edilmiştir. Babillerin ve Asurların, tanrılarına insan görünüşü verme eğilimi, zaman içinde tanrılarını hayvan biçiminde canlandırma eğilimine dönüşmüştür. Mezopotamya uygarlıklarının inanç sisteminde ise, tanrıların da insanlar gibi ihtiyaçları vardır ve onlar da insanlar gibi kusur işlemektedirler.²¹⁷ Ba’l putuna ulûhiyete ait birçok özelliğin birden atfedilmesi ve Sâmi lehçelerinde bu kelimenin genel anlamda “en büyük ilâh” anlamına gelmesi, geçmiş zaman dilimlerinde Allâh’ın göndermiş olduğu ilâhî bir dinde yer alan, Yüce Allâh’a ait bir isim olması

²¹³ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 4: 19, 20.

²¹⁴ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyet*, 369.

²¹⁵ Yeremya, 19:1-6.

²¹⁶ I. Krallar, 18: 19-40.

²¹⁷ “Tanrıların Canlandırılışı”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, (İstanbul: Ansiklopedi Yayınları A.Ş., 1999), 1: 80, 81.

ihtimalini akla getirmektedir. Nesiller geçtikçe bu ismin bir puta verilmek suretiyle, Allâh'tan ayrı bir tanrı figürü haline getirilerek tapınılmış olması muhtemeldir. Ba'l'in buzağı ve boğa ile temsil edilmesi de toplumun, yerel inançları ve kendi çıkarları doğrultusunda bir temsil ve ilâhlaştırmayı gerçekleştirdiğini göstermektedir. Zira o dönemde en çok yararlandıkları varlıkların başında sığır cinsi gelmekteydi.

1.4 Buzağı Heykelini Tanrı Edinme

Muhtemelen insanlar tarım ve taşımacılıkta boğanın gücünden faydalandıkları dönemde, kendileri için çok önemli olan boğa, tarihi süreç içinde bir tapınma aracı olmuştur. En taze, en genç ve dinç halini temsilen bir buzağı timsali tanrı olarak seçilmiş olabilir. Eski Mısırlıların inanç sisteminde var olan buzağıya tapma inancı, Hz. Mûsâ'nın bir müddet İsrâîloğullarından ayrı kalması neticesi, Sâmiri tarafından İsrâîloğullarına yeniden benimsetilmiştir. Bu konu, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette geçmektedir.

“وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ” *Celâlim hakkı için Mûsâ size belgelerle gelmişti de onun arkasından tuttunuz o buzağıya taptınız. Siz işte zâlimlersiniz.*²¹⁸

Hz. Mûsâ, İsrâîloğullarına apaçık mucizelerle geldiğinde ve İsrâîloğulları bizzat yaşayarak, görerek müşahade ettikleri bu mucizelere rağmen zâlimlik etmiş, tutup buzağıya tapmışlardır.²¹⁹ Âyette geçen وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ “ve entüm zâlimûne” ibaresinin (sizin durumunuz zalimlerin durumu gibidir anlamında) hâl olması da uygundur. Zulüm, bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere konumlandırmak olduğuna göre, âyetin bu kısmının anlamı “siz buzağıya ibadet etmekle, ibadeti yapılması gereken yerin dışında bir yere yaptığınız için, içinde bulunduğunuz durum zalimlerin durumudur. Zira zalim de hakkı olması gereken yerden başka bir yere konumlandıran kimsedir ve siz, geleneği zulüm olan bir topluluksunuz” demek olur.

Apaçık delillerden makksat, Hz. Mûsâ'nın peygamber olduğunu ispat etmek için, Allah tarafından kendisine verilen mucizelerdir. Firavun ve kavmini tedip maksadıyla Allah tarafından gönderilen bu mucizeler: Tufan, çekirge, bit, kurbağa, kan, Hz. Mûsâ'nın âsâsı, yed-i beyzâ mucizeleridir. Allah'ın, İsrâîloğullarını Firavun'dan

²¹⁸ Bakara 2/92.

²¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1: 421.

kurtarmak için denizi yarması, İsrâîloğullarını çölde bulutla gölgelendirmesi, onların üzerine bıldırcın eti ve kudret helvası yağdırması ve kayadan on iki göze su akıtması gibi İsrâîloğullarının bizzat müşahade ettikleri mucizelerdir. Bu kadar hissî mucizeye rağmen, İsrâîloğullarının tutup buzağıya tapmalarını Allâh tevbîh etmektedir.²²⁰ Hz. Mûsâ İsrâîloğullarının müşahade ettiği bu mucizelerden sonra Cenâb-ı Allâh ile olan va'di için Tûr'a çıkmış ve İsrâîloğulları, o'nun ardından buzağıya tapmışlar.²²¹

Cenâb-ı Allâh'ın Hz. Mûsâ aracılığıyla kendilerine gösterdiği açık delil ve mucizelerden sonra, İsrâîloğulları, Allâh'ın izniyle Kızıldeniz'den bir mucize ile geçirilmiş, kendilerine zulüm yapan düşmanları Firavun Kızıldeniz'de boğulmuştur. İsrâîloğulları bunları yaşayarak görmüş olmalarına rağmen Hz. Mûsâ, Allâh ile olan vadi için Tûr'a gittiğinde tutup Samirî'nin yaptığı buzağı timsaline tapmışlar. Halbûki yüce Allâh, Benî İsrâîl'den tevhîd inancı üzere kalacaklarına ve Allâh'tan başka tanrı tanımayacaklarına dair güçlü söz almıştı. Kur'an'da bu durum âyetlerde açıkça ifade edilmektedir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا “Bir zamanlar size, “verdiğimiz Kitaba kuvvetle sarılın ve onu dinleyin” diye Tûr’u tepenize kaldırıp mîsâkınızı aldık. “Duyduk, dinledik, isyan ettik.” dediler, kâfirlikleri yüzünden o danayı yüreklerinde besleyip büyüttüler. De ki, “eğer siz mü'min kimseler iseniz, bu îmânınız size ne çirkin şeyler emrediyor!”²²²

Âyette geçen “Tûr” kelimesine güncel Arapça sözlüklerde; dağ, üzerinde ağaç biten dağ, bir şeyin üstünde veya seviyesinde olan şey, evin avlusu anlamları verilmiştir.²²³ Kur'an kavramları sözlüklerinde ise; İslâm âlimlerinin bu kelimeye, belli bir dağın ismi, genel olarak her dağa verilen isim veya dünyayı kuşatan bir dağ olduğu konusunda farklı anlamlar verdiği dile getirilmiştir.²²⁴ Kur'an-ı Kerîm'de, İsrâîloğullarının verdikleri söze sadık kalmaları için kendisiyle tehdit edildikleri “Tûr” kelimesinin geçtiği âyetlere baktığımızda, kelimenin الطُّور şeklinde marife olarak geldiği

²²⁰ İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 1: 126.

²²¹ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 66.

²²² Bakara 2/93.

²²³ İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cem'ul-Vesît*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2: 570.

²²⁴ el-İsfahanî, *Müfredât*, 646.

ve herhangi bir sıfatla veya izâfetle kullanılmadığı dikkat çekmektedir.²²⁵ Bu durum “Tûr” kelimesinin özel isim olma ihtimalini akla getirmektedir. Buna binaen ilgili âyetlerin tefsirinde âlimlerin görüşlerini yansıtmak maksadıyla, bu kelime, âlimlerin anlam verdiği şekilde yazılmıştır.

Âyet, İsrâîloğullarının Allah’a karşı yaptıkları yanlışlarını saymakta ve Allâh ile yaptıkları antlaşmadan sonra verdikleri söze nasıl aykırı davranıp sözlerinden döndüklerini vurgulamaktadır. Allâh tepelerine Tûr’u dikmesine rağmen fırsatını bulunca sözlerinden vazgeçip inkâra sapmışlardır. Bu da gösteriyor ki, Benî İsrâîl’in ilkleri bile samimi bir inançla Allâh’a inanmamışlardı. Âyetin وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ “ve uşribû fî kulûbihim’ul-icle” kısmının manası ile ilgili olarak şöyle bir rivâyet aktarılmıştır: Hz. Mûsâ buzağı heykelini yeğeleyerek ufalamış ve tozlarını nehre dökmüştür. Ardından kavminin bu sudan içmesini söylemiştir, bu suyu içenlerden buzağıya tapan kimselerin yüzü altın sarısına dönmüştür.²²⁶

Allâh, Benî İsrâîl’den Tevrat’la amel edeceklerine dair güçlü söz almıştı. Tûr dağını üzerlerine dikmiş ve “size verdiğime sınıksız ve kararlı olarak sarılın, aksi halde dağı başınıza geçiririm, itâat ve kabul dinlemesiyle sözümü dinleyin” demiş, onlar ise “sözünü işittik ve emrine isyan ettik” demişlerdi. Adeta buzağı karasevdası işlerine işlemişti. Buzağı sevgisi kanlarına karışmış, iliklerine işlemişti, boyanın elbiseye, kumaşa işlemesi gibi buzağı sevgisi onların benliklerine işlemişti.²²⁷ Demek ki İsrâîloğulları, Hz. Mûsâ döneminde bile kendilerine indirilene gerçek anlamda îmân etmemişlerdi. Onlara de ki, eğer îmân ediyorsanız, îmânınız size ne kötü şeyler emrediyor, peygamberleri öldürüyor, size indirilen Kitâbı yalanlıyor, işittik isyan ettik diyorsunuz ve buzağıya tapıyorsunuz, bu olsa olsa Şeytana îmân etmek olur.²²⁸

Muhammed Esed (ö. 1992 m.) ise bu âyetin yorumunda şöyle söylemektedir: İsrâîloğulları burada “duyduk, dinledik, isyan ettik” sözlerini açıkça telaffuz etmemişlerdir, ancak davranışlarıyla bu ifadenin kastettiği anlamı gerçekleştirmişlerdir. Lafzen “gerçeği inkâr etmeleri sebebiyle kalplerine buzağı sevgisi yerleştirilmiştir” diye

²²⁵ Bkz. Bakara 2/63, 93; Nisa 4/154.

²²⁶ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 1: 126.

²²⁷ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 1: 111.

²²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1: 422.

anlam verilen kısmının ise, “öncekiler Hz. Mûsâ’nın teklif ettiği hakiki mesajdan uzaklaştıktan sonra “altın buzağı” ile sembolize edilen maddi nesnelere tapınmaya başladılar”²²⁹ anlamına geldiğini söylemektedir.

İsrâîloğulları, Allâh’ın kendilerine defalarca hissî mucizelerle yardımda bulunmasına karşın, Mısır halkının inançlarının etkisinden kurtulamamışlardır. Allah tarafından kendileri Kızıldeniz’den bir mucize ile geçirildikten sonra bile, Sâmîrî’nin “bu sizin tanrınızdır” deyip önlerine koyduğu buzağı heykelini Allâh’ın yerine koymuş ve ona tapmaya başlamışlardır.

وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ *“Hani bir zamanlar Mûsâ’ya kırk gecelik vaad verdik de sonra siz onun arkasından buzağıyı (put) edindiniz ve o halinizle zâlimler idiniz.”*²³⁰

Hiz. Mûsâ, Allâh’ın izniyle İsrâîloğullarını denizden geçirdikten sonra, Allâh’ın kendisine münacâat ve vahiy için tayin ettiği vakit gelmiş, Tûr’a çıkmış, kendisine vaadedilen kırk günü tamamlamış ve Tevrat levhalarıyla İsrâîloğullarına geri dönmüştür. Bu esnada Benî İsrâîl Samiri’nin saptırmasıyla buzağıya tutulup tapmaya başlamışlardır.²³¹ A’râf sûresi 7/142. âyette geçtiği gibi وَوَعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا *“biz Mûsâ’ya otuz gece vadettik ve onu on gece ile tamamladık”* ifadesinde olduğu gibi bu süre, Zilkâde ayından otuz gün ve Zilhicce ayından on gün olmak üzere toplam kırk gündür. Bu olay, Allâh İsrâîloğullarını Firavun’dan ve Kızıldeniz’den kurtardıktan sonraya rastlamaktadır.²³² İsrâîloğulları Mısır’dan kaçıp Sînâ yarımadasına geldiklerinde, Allâh onlara rehberlik edecek emirlerini bildirmek için, Hiz. Mûsâ’yı Tûr’a davet etmiştir. Buzağıya tapmak Kenan, Mısır ve çevresinde yaygın olan bir inanç idi. Hiz. Yûsuf’un vefatından sonra İsrâîloğulları da kendileri üzerinde hâkimiyet kuran Kıptilerden etkilenmiş ve bu inancı almışlardır.²³³

²²⁹ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 26.

²³⁰ Bakara 2/51.

²³¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1: 351.

²³² İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 1: 91.

²³³ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 1: 65.

Hız. Mûsâ, kendisine vadedilen kırk günü tamamlayıp Tûr'dan döndüğünde kavminin buzağıya tapıldığını görmüştür. Bu büyük cürüm sebebiyle tevbelerrinin kabulü için büyük nedamet gerektiğini kendilerine şöyle bildirmiştir:

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ “Mûsâ kavmine “ey kavmim sizler buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zülmettiniz, gelin Yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Bu Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir (böylece O) Tövbeyizi kabul eder. O çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.”²³⁴

Bu âyette, daha önce geçen تَشْكُرُونَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ “Buzağıya taptıktan sonra belki şükredersiniz diye sizi affettik”²³⁵ ayetinde bahsi geçen afvın nasıl gerçekleştiği açıklanmaktadır. Hız. Mûsâ, kendisine vadedilen kırk günü tamamladıktan sonra döndüğünde, kavmini buzağıya tapar halde görmüştür. Onlara “buzağıya tapmakla nefsinize zülmettiniz. Sizi her türlü noksanlıktan beri olarak yoktan var eden Yaratıcınıza tövbe edin, sizden buzağıya tapmayanlar suçluları öldürsün. Yaratıcının ölüm hükmüne razı olmanız sizin için daha hayırlıdır” demiştir.²³⁶ Buzağıya tapmak, Hız. Mûsâ’nın kavmi içinde büyük bir bozguna yol açmıştır. Bu suçun büyüklüğü sebebiyle bir kısım nefislerin ölmesi gerekmiştir. Nefsinizi öldürün emri, gerçek manasıyla yani herkesin intihar etmesi olamaz, çünkü böyle bir durumda geriye sadece Allâh’a isyan edenler kalırdı. Müfessirlerin çoğunluğunun tercih ettiğı “birbirinizi öldürün” anlamında kullanılmıştır. Bu emirle birlikte tövbe edenler tövbe etmeyenleri öldürmüş, iç savaş çıkmış ve savaştan tövbe edenler (buzağıya tapmayanlar) zaferle çıkmışlardır. Emrin فَاقْتُلُوا “fektulû” siğasıyla gelmesi, olayın içten ve acıklı olduğunu ve bunun nefse zulmetmenin cezası olduğunu göstermektedir. Bu emri, “günahınıza gam ve kederle pişmanlık duyun ve arzulara uymaktan nefsinizi men edin” mecâzî (iş’ârî) anlamına alanlar da vardır.²³⁷

Âyette geçen فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ “fektulû enfüseikum” emrinin zahirî anlamı, “üzüntü ve kederden kendinizi helâk edin” demektir. Bu emri “bazınız bazınızı öldürsün” olarak

²³⁴ Bakara 2/54.

²³⁵ Bakara 2/52.

²³⁶ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 1: 77.

²³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1: 355, 356.

Yahudiler, sadece İsrâîloğullarından olanların ilâhî vahye mazhar olacaklarını iddia etmekteydiler. Bu sebeple Hz. Muhammed'in (as.) peygamber olduğuna inanmaları için, Allâh'tan ona gelen vahyi bizzat kendilerine indirmesini istiyorlardı. Yüce Allâh, şaşılacak bu istek karşısında Hz. Muhammed'e "onların bu durumuna aldırma, zira Hz. Mûsâ'dan Allâh'ı bize açık bir şekilde göster" demek suretiyle, bundan çok daha büyüğünü istemişlerdi, buyurmaktadır.

Medineli Yahudilerin Hz. Peygamber'den isteklerini ifade eden bir âyettir. Onlar peygamberimize "sen bize gökten bir kitap indirmedikçe veya her birimize gökten, "Muhammed sizin peygamberinizdir, ona inanın" diye bir emir gelmedikçe biz sana inanmayız" diyorlardı. İsrâîloğulları, Hz. Mûsâ'nın peygamberliği ile ilgili bizzat müşahade ettikleri birçok hissî mucizeye karşın, Hz. Mûsâ'nın Allâh'ı kendilerine göstermesi isteğinde bulunmuş, günahta küstahlık sınırını aşmış ve yıldırımla hayattan koparıldıktan sonra tekrar Allah'ın bağışlamasına mazhar olmalarına rağmen buzağıya tapma küstahlığıyla zirve yapmışlar.²⁴¹

Âyette Ehli Kitap, kitâbı peygamber efendimizden istiyor, hem de kendi üzerlerine vahyi indirmesini ondan istiyorlar. Yani peygamberliği kendileri tecrübe etmedikçe ona inanmayacaklarını söylüyorlar. İstedikleri kitap da Allâh katında özel bir hatla onlara semadan inerse ancak semavîliğine inanacaklarını söylüyorlar. Allâh, Hz. Muhammed'e "bu isteklerini büyük görme çünkü Mûsâ'dan (a.s.) Allâh'ı kendilerine açıktan göstermesini" istemişlerdi. Hz. Mûsâ'nın Allâh'ın izniyle göstermiş olduğu mucizelerden sonra tutup buzağıya tapmışlardı²⁴² demektedir.

Ehl-i Kitâp'tan bir kesim, ey Muhammed! Eğer sen peygambersen, Tevrat'ın indirilişi gibi topluca falana ve filana bir kitap indir dediler. Ancak bu istediklerini îmân edecekleri için değil sadece Peygamberimizi (as.) sıkıntıya sokmak için istiyorlardı.²⁴³ Cenâb-ı Allâh, peygamberine "eğer onların senden bu istediklerini gözünde büyüttüysen bil ki Mûsâ'dan (as.) daha büyüğünü istemişlerdi" demektedir. Meselenin Ehl-i Kitab'a isnadının sebebi, aynı inanca sahip olan atalarının Hz. Mûsâ döneminde yaşamış olmalarıdır. Bu ataları seçilmiş yetmiş kişi idi ve bunlarla aynı görüşteydiler, Hz.

²⁴¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1: 376.

²⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1512- 1514.

²⁴³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 618.

Mûsâ'ya Allâh'ı bizzat kendileri görmek istediklerini söylediler ve bu isteklerinden de memnun idiler.²⁴⁴ Hz. Mûsâ'dan Allâh'ı görmeyi talep etmeleri kendileri için caiz olsaydı zâlim olarak isimlendirilmeyeceklerdi. Hz. İbrâhîm de Allâh'tan ölüleri nasıl dirilttiğini sormuş ama bu sorusuna karşılık, “zâlim” olarak isimlendirilmemiştir.²⁴⁵ Çünkü Hz. İbrâhîm'in sorusu, Allâh'ın kudretine karşı bir şüphe ya da Allâh'a karşı inkâr niyeti taşımamaktadır. Peygamberimizden (as.) kendilerine topluca kitap indirilmesini isteyenler ve Hz. Mûsâ'dan Allâh'ı görme isteğinde bulunanların isteği, hem peygamberin peygamberliğine ve Allâh'ın kudretine karşı bir şüphe içermekte, hem de peygamberleri sıkıntıya düşürmeyi amaçlamaktadır. İstekleri bu sebeple zulüm olarak değerlendirilmiştir.

Benî İsrâîl'in inkâra olan meyillerinden ve aynı hal (buzağı heykeline tapma) üzere zâlim olarak nitelendirilmelerinden bahseden bir başka âyette Allâh şöyle buyurmaktadır:

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ خُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ
سَبِيلًا اِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ “Mûsâ'nın arkasından ise, kavmi tutmuşlar huliyyatlarından
(ziynet eşyalarından) bir dana/böğüren bir heykel edinmişlerdi. Görmemişler miydi ki o
onlara bir sözde söyleyemezdi, bir yolda gösteremezdi. Fakat ona tutulup tapındılar ve
zâlim idiler.”²⁴⁶

Bu Âyette Allâh, İsrâîloğullarının Kıptilerden ödünç aldıkları süs eşyalarından, Samirî'nin kendileri için yaptığı buzağı heykeline tapmakla sapıtanların sapkınlıklarını haber veriyor. Hz. Mûsâ Allâh ile buluşmasına gidince, Samirî bu süs eşyalarından onlar için bir buzağı putu yapmış ve onun içine Cebrâîl (as.)'in atının izinden aldığı bir avuç toprak atmıştı. Böylece sığır gibi böğürmesi olan bir buzağı cesedine dönüşmüştü. Bu böğüren buzağının eti ve kanı olan bir cesede mi dönüştüğü, yoksa altından yapılmış ve içine havanın girmesiyle sığır sesi çıkaran bir heykel olarak mı kaldığı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Buzağı böğürünce “*bu sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır, onu unuttu*” deyip etrafında dans etmeye başlamışlar. Yüce Allâh, İsrâîloğullarının buzağıyla sapıtmalarını, onların gökleri ve yeri yaratan ve her şeyin sahibi ve müdebbiri olan Allâh'ın varlığını ve

²⁴⁴ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 262.

²⁴⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 618.

²⁴⁶ Araf 7/148.

kudretini gereği gibi anlayamamalarına bağlamıştır. “Görmüyorlar mı ki o heykel ne kendileriyle konuşabiliyor ne de onlara bir yol gösterebiliyor” diyerek, onların basiret gözlerinin üzerini cehalet ve dalâlet körlüğünün örttüğünü,²⁴⁷ insanların dikkatine sunmuştur.

Bu altın buzağıya tapma eğilimi, İsrâîloğullarının asırlarca süren esaretleri sonucu, Mısır’ın yerli halkının inancından etkilenmelerinin bir eseri idi. Altın buzağı, Mısırlıların tanrısı Ptah’ın tecessümü olduğunu düşündükleri kutsal boğa idi.²⁴⁸ Hz. Mûsâ, Allâh’tan talimat almak için Sînâ dağına gittiğinde, İsrâîloğullarının onun yokluğundan istifade ederek bir buzağı heykeli yapmaları, onların küfre olan aşırı meyillerinin ve Mısır’ın yerli halkı olan Kıptilerin inançlarından etkilenmelerinin bir sonucudur. Kendilerini köleleştiren Firavun’un Kızıldeniz’de Allâh’ın lütfuyla boğulmasını ve diğer birçok mucizeyi görmelerine rağmen, onlar Rabbine nankörlük edip buzağı heykeline tapmışlardır. Bu güvenilmez tavırları sebebiyle, İsrâîloğullarına gönderilen bazı peygamberler tarafından Yahudi toplumu, kocasından başka bütün erkeklere sevgi gösteren sadakatsiz, şirret bir kadına benzetilmiştir.²⁴⁹

Âyette geçen “Cesed” kelimesi Arapça’da, eti ve kanı olan cisim demek olduğundan bazı âlimler, Samirinin süs eşyalarından yaptığı bu buzağının eti ve kanı olan bir cesede dönüştüğünü söylemişlerdir. Fakat müfessirlerin çoğunluğuna göre “cesed” kelimesi, ruhu olan veya rûhsuz bir cisme isim olarak verilebileceği, dolayısıyla burada “cesed” kelimesinin altın süs eşyalarından yapılmış bir buzağı heykelini ifade etmek için kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Putperestler, kendi hevâlarından (kötü arzularına uyma sonucu) tapındıkları putlar için birçok özellik ve kabiliyet uydurmuşlardır. Âyetin devamında “görmediler mi ki o ceset kendileriyle ne konuşabiliyor ne de herhangi bir yol gösterebiliyor” ifadesi, sıradan herhangi bir insanın yaptığı şeyleri bile yapamayan bu cesede ulûhiyet vermeleriyle, hakkı olması gereken yerden başka bir yere konumlandırıdıkları için zâlim oldular anlamına gelmektedir.²⁵⁰

²⁴⁷ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 2: 237.

²⁴⁸ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 300.

²⁴⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 2: 87.

²⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4: 2283, 2284.

Bahsi geçen “buzağının böğürmesi” için Sâbûnî, içine giren rüzgâr sebebiyle ses çıkarmasıdır,²⁵¹ demiştir. Aynı görüşü paylaşan Esed (ö. 1992), şöyle bir detay vermektedir: Altın buzağının çıkardığı boğuk ses, Mısır tapınaklarında bulunan putların içine oyulan oyuklara giren rüzgâr sebebiyle çıkardığı sestir.²⁵² Nesefî (ö. 710/1310) ise buzağının, diğer buzağılar gibi et ve kandan meydana gelen bir cesede dönüştüğü için böğürmenin gerçekleştiği kanaatindedir.²⁵³ Buzağının et ve kandan bir cesede dönüşmesini Zemahşerî (ö. 538/1144) şöyle açıklar: deniz yarılıp İsrâîloğulları Kızıldeniz’den geçirildiği gün, Sâmirî, Cebrâil (as.)’in atının izinden bir avuç toprak almış ve o toprağı süs eşyalarından yaptığı buzağının içine atmıştır, böylece buzağı ses çıkarmaya başlamıştır.²⁵⁴

İsrâîloğulları, Mısır esaretleri süresince, nesiller boyu, kendi efendileri olan Mısır’ın yerli halkı Kıptileri, müşahhas nesneleri tanrı edinmiş ve onlara ibadet eder görmüşlerdir, belki de efendilerinin üstünlüğünün sebebini bu müşahhas tapınma nesnelerinde görmüşlerdir. Çünkü onlarca hissî mucizeyi müşahade ettikten ve nesiller boyu kendilerini köleleştiren Firavun ve yandaşları Kızıldeniz’de bir mucize ile helâk edilip İsrâîloğulları kurtarıldıktan sonra bile, Hz. Mûsâ’nın tebliğ ettiği ilâh anlayışı onların kafalarında ve kalplerinde tam manasıyla yer edememiştir. وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَآءِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ “Ve İsrâîloğullarının denizden geçmelerini sağladık. Derken bir kavme rastladılar, onlar, kendilerine mahsus birtakım putlara tapıyorlardı. Dediler ki; Ey Mûsâ! Onların tanrıları gibi, sen de bize bir tanrı yap! Mûsâ da onlara dedi ki: Siz gerçekten cahillik eden bir kavimsiniz.”²⁵⁵ Mısır diyarından çıkışın ardından, İsrâîloğulları puta tapan Amalika’lılardan bir topluluğa rastlamışlardı. Hz. Mûsâ’ya bize de tapmamız için bir put yap demişlerdir.²⁵⁶ İsrâîloğulları bu istekleriyle, eski efendilerine benzeme isteğinin yanı sıra diğer özgür toplulukların da putlara tapındıklarını gördüklerinden, artık kendilerinin de özgür ve güçlü bir topluluk olduklarının simgesi olarak müşahhas bir tanrıya tapınmak istemiş olmalıdırlar. İşte bu sebeple ilk fırsatta Hz.

²⁵¹ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 1: 736.

²⁵² Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 300.

²⁵³ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 387.

²⁵⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 151.

²⁵⁵ A’râf, 7/138.

²⁵⁶ Zübeyir Yetik, *Samirî*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1986), 12.

Mûsâ'dan kendilerine bir put yapmasını istemişlerdir. Hz. Mûsâ tarafından yerine getirilmeyen bu istek, Sâmirî tarafından, geçmişte İsrâîloğulları üzerinde kesin bir tasarruf sahibi olan eski efendilerinin tapındığı en büyük tanrı timsali olan buzağı/boğa ile karşılanınca, bunun dayanılmaz cazibesi karşısında kendilerinden geçmişlerdir.

İsrâîloğullarının buzağı tutkunluğu, Mısır'da yüzlerce yıl yerli halkla birlikte yaşamalarının sonucu, Kıptilerin inançlarını içten içe benimsediklerini göstermektedir. İsrâîloğullarının, Firavun ve taraftarlarının zulmünden kurtulur kurtulmaz, eski efendilerinin inançlarına göre en büyük tanrı timsali olan buzağıya tapmaları, buzağının Mısır diyarında iken Firavun ve taraftarı olan güçlü ve yönetimde etkili, makam sahibi kimselerin tanrısı olmasının etkisinin varlığı göz ardı edilemez bir ihtimaldir. Bakara sûresi 2/67-73. âyetlerde, anlatılan sığır kesme ile ilgili dikkat çekici bir olay vardır. İsrâîloğulları arasında bir adam öldürülmüş, ancak kâtili bulunamamıştır. Birbirlerini suçlayıp durmuşlardır. Kâtilin bulunması için Allâh bir sığır kesmelerini ve o sığırın bir parçasıyla maktûle vurmalarını emretmiştir. Ancak İsrâîloğulları bu emri yerine getirmemek için bahaneler üretmişlerdir. Bu olay, İsrâîloğullarının Kızıldenizden geçirilip çölde kırk yıl ikâmete mecbur kılındıkları zamana ve altın buzağıya tapma olayından sonraya rastlamaktadır. İsrâîloğullarının bütün bahaneleri giderildikten sonra Allâh sapsarı, altın rengi bir buzağı (daha önce kendilerinin taptıkları altın buzağı cesedi gibi bir buzağı) kurban etmelerini kendilerinden istemiştir ki, bu da İsrâîloğullarının buzağıya tapma tutkusunu bu olayın gerçekleştiği zamanada bile halen aşamadıklarına işaret sayılabilir. Bu olayda (sapsarı, altın rengi bir buzağı kesmelerini emretmesi ile) altın buzağı heykelini tanrı edinmelerine ince bir gönderme ve atıf vardır.

İsrâîloğullarının buzağıyı tanrı edinmeleri, eski efendilerine aşırı özenti duymalarının bir göstergesi de sayılabilir. İsrâîloğulları, üstün gördükleri, özendikleri ve onlar gibi olmayı düşledikleri Kıptilerin tanrılarının en büyüğüne tapınmayı bir özgürlük ve üstünlük sebebi saymış olabilirler. Ayrıca İsrâîloğulları Mısır'dayken Firavun ve yandaşları tarafından her türlü aşağılamaya maruz kalmış, erkek çocukları öldürülmüş kız çocukları ise Kıptiler'in ihtiyaçlarını yerine getirmeleri için sağ bırakılmıştır. Böylesi bir aşağılama sebebiyle Kıptilerin tanrılarına tapmaları da yasaklanmış olabilir. Bu psikoloji içerisinde olan İsrâîloğulları, efendilerinin tanrılarına tapınmayı büyük bir pâyeye olarak görmüş olabilir ve onların boyunduruğundan kurtuldukları ilk hengâmede, üstün olarak

gördükleri efendilerinin tanrılarına tapınmayı tercih etmiş olabilirler. Bu tapınma ile “işte biz de üstünüz, bizim de sizin tanrınız gibi bir tanrımız var” demek istemiş olabilirler.²⁵⁷

İsrâîloğullarının buzağıyı tanrı edinmeleri Tevrat’ta özetle şu şekilde anlatılmaktadır: Hz. Mûsâ’nın dağdan inmesi gecikince kavmi Hz. Harun’un yanına gidip kendilerini Mısır diyarından çıkaran Hz. Mûsâ’nın neden geciktiğini sorarlar, Hz. Harun da onlara kadınlarınızın süs eşyalarını ve takılarını getirin der. Kadınların ve kızların bütün altın takıları getirilir. Hz. Harun, onlardan dökme bir buzağı yapar, İsrâîloğulları’na sizi Mısır diyarından çıkaran rabbin bunlardır dediler. (Burada bu sözü kimin veya kimlerin söylediği Tevrat’ta açıklanmaz) Hz. Harun da putun önüne bir mezbah yapar, ona kurbanlar kesip taparlar, rab bu duruma öfkelenir, İsrâîloğullarını yok etmek ister, ancak Hz. Mûsâ çok yalvarır ve İsrâîloğullarını yok etme isteğinden rabbı vaz geçirir. Hz. Mûsâ, kardeşi Harun’a kavmi neden suça sürükledin diye kızar. Hz. Harun, efendimizin öfkesi alevlenmesin, sen kavmi bilirsin, kötülüğe amâdedir, bana önümüzde gidecek bir tanrı yap dediler²⁵⁸ der. Görüldüğü gibi Tevrat’ı kaleme alanlar, İsrâîloğullarına en ufak bir leke dokundurmamak için, Hz. Harun’u Allâh’ın emrine karşı çıkan birisi ve kavmine put yapıp onları puta tapmaya teşvik eden bir peygamber konumunda göstermişlerdir. Kur’ân’da bu olayın aslı gerçek şekliyle yukarıda anlatıldığı için burada tekrar yazmaya gerek yoktur. Ancak İsrâîloğulları, yaptıkları her yanlış kutsal metinleri bile değiştirerek başkalarına yüklemeye özen göstermişler ve kendilerini hata ve kusurdan beri olan yeryüzü tanrıları olarak göstermişlerdir.

Buzağı/boğa ile temsil edilen tanrı figürleri birçok inanç sisteminde mevcuttur. Mezopotamya uygarlığı inanç sisteminde, boğa boynuzları hilale benzediği için, boğa önceleri Ay tanrısı “Sin”i temsil etmekteydi. Boğa boynuzu güç, gurur ve mutlak iktidarı temsil ettiği için, zamanla bütün tanrılar için kullanılmıştır. Mezopotamya uygarlığı inanç sisteminde, önceleri insan şeklinde tasvir edilen tanrılar, daha sonra çeşitli hayvan ve farklı nesnelerle temsil edilmeye başlanmıştır. Bunun en önemli nedeni, insan şeklindeki tasvirlerin tanrıların ölümsüzlük anlayışına zarar verdiğinin düşünülmesidir.²⁵⁹ Boğa figürü eski uygarlıklarda (eski Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Hint ve diğer eski uygarlıkların dinlerinde) en büyük ve en güçlü tanrıyı temsil etmekteydi. Boğa figürünün

²⁵⁷ Yetik, *Samirî*, 79-89.

²⁵⁸ Çıkış, 32: 1-35.

²⁵⁹ “Tanrıların Canlandırılışı”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 82, 83

tapınma objesi şeklinde kullanılmasının bir nedeni de eski ilâhî metinlerde evreni idare etmekle görevli veya Allâh'ın arşını taşımakla görevli meleklerin kanatlı bir boğa şeklinde anlatılması olabilir.

2 Gök Cisimlerini Tanrı Edinme

Gökyüzü ve gök cisimleri karşısında, ilk çağlardan beri insanoğlu kendisini çaresiz hissetmiş ve bunları ulaşılmaz varlıklar olarak görmüştür. Gerek bu sebeple gerekse insanların yaşamlarına sağladığı katkı sebebiyle, gökyüzü ve gök cisimleri daima insanoğlunun ilgi odağında olmuştur. İnsanoğlunun bu ilgisinin dozu zaman zaman bu cisimleri ilâh edinmeye kadar varmıştır.

2.1 Güneş, Ay ve Yıldızları Tanrı Edinme

Eski topluluklarda insanlar, yeryüzündeki olayları gökyüzündeki cisimlerle ilişkilendirmişlerdir. Hatta yeryüzünde gerçekleşen birçok olayın gök cisimleri tarafından yaratıldığına inanmışlardır. Bu sebeple her bir gök cismine ilâhlık vasfı vermek suretiyle güneşe, aya ve yıldızlara tapmışlardır.²⁶⁰ Günümüze ulaşan insanlığın dînî inanç mirası ve dinler tarihi üzerinde yapılan araştırmalar bize, insan toplumlarının güneş, ay ve yıldızlar gibi gök cisimlerine kutsallık atfettiklerini ve bunlara taptıklarını göstermektedir. Yüce Allâh, gök cisimlerini insanlığa fayda için yarattığını, gönderdiği peygamberler aracılığıyla insanlara ihtar etmiştir.

Gök cisimlerine tapma inancının bize ulaşan en eski izlerine, eski Mezopotamya inanç sisteminde rastlanmaktadır. Mezopotamyalılar, insanoğlundan üstün bir varlığın mevcudiyetini aramaya başlayınca, ilk olarak gökyüzüne yönelmişler ve gök tanrısının varlığını kabul edip, Anu adını vermişlerdir. Gökyüzünü inceleyen Babiller, gökyüzündeki düzen ve ahengi sağlayan ve kaosu önleyen bir gücün varlığına kanaat getirip inanmışlardır. Babillerin yıldızlara yönelişi, onları her bir yıldızla dînî bir mana yüklemelerine ve yıldızların tanrıların birer tezahürü olduğu zannına ve inancına götürmüştür. Böylece yıldızlara tapınmaya başlamışlardır. Babil *Yaratılış Destanı*'nda, "yıldızlar tanrıların suretleridir" denilmesi, Babil inancında yıldızlara tapınıldığını

²⁶⁰ Hasan Tahsin Feyizli, "Kur'an Perspektifinden Put Edinme ve Putlaş(tır)ma Psikolojisi", 282.

göstermektedir.²⁶¹ Sümer inanç sistemini kendi dillerine uyarlayan Babiller, Gök tanrısının yanı sıra, sırasıyla Güneş, Ay ve diğer yıldızları (büyüklük sırasına göre bir hiyerarşi ile) tanrı olarak kabul etmişlerdir.²⁶² Eski Mısır inanç sisteminde de Gök Tanrı (Nut) ve Güneş Tanrısı (Ra) inancı vardı.²⁶³ Eski uygarlıklardan olan, İnkalar ve Mayalar'da ve eski Anadolu Dinlerinde Güneş ve Ay tanrısı inancı vardı.²⁶⁴ Aztekler'de, Güneş tanrısı en büyük tanrı olarak kabul edilirdi.²⁶⁵ Eski uygarlıkların hemen hepsinde Gök Tanrı inancına ve Güneş ve Ay'ın tanrı olarak kabul edilmesine rastlanmaktadır.

Gök cisimlerine kutsallık atfedip tapma, birçok toplulukta olduğu gibi, eski Türklerde de mevcuttu. Türkler de tabiatı Gök Tanrı'nın yarattığına inanırlardı. Gökyüzü, aşkın olanı, ebediliği temsil ederdi. Tengri'nin makamının bulunduğu yer olması sebebiyle gökyüzü kutsal kabul edilirdi. Göğün en üst katında tanrı'nın makamı bulunurdu. O'nun çadırının altında, kötülüğün anası olan karanlığı kovan Güneş, Ay ve yıldızlar bulunurdu. Türkler, Güneş, Ay ve yıldızların koruyucu özelliği olduğuna inanırlardı. Çin kaynaklarına göre, Türkler bu koruyucuları memnun etmek için, onlara kurbanlar keserlerdi. Ayrıca Türkler, *Ülker* adını verdikleri gezegenlerin ve yıldızların yeryüzünün idaresini yürüttüklerine inanırlardı.²⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de, gök cisimlerine tapınmanın yanlışlığı birçok âyette dile getirilmiştir. Yüce Allâh, gök cisimlerindeki mevcut düzenin ve insanların hayatına fayda sağlayan durumlarının bu şuursuz ve câmid varlıkların kendi tercihleri olmadığını, bu durumun insanları ve evrende var olan diğer varlıkları yaratan ve onların mevcudiyetlerini bir düzen içinde devam ettirmelerini sağlayan ilâhi iradenin bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ
اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ “O Allâh'tır ki, senelerin sayısını ve hesabını

²⁶¹ “Mezopotamya Dinleri”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi* (İstanbul: Ansiklopedi Yayınları A.Ş., 1999), 1: 75, 76.

²⁶² “Sümerler ve Samiler”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 79.

²⁶³ “Eski Mısır Dini”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 61, 65.

²⁶⁴ “İnkalar” “Mayalar”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 59, 60; “Anadolu Dinleri”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 98.

²⁶⁵ “Aztekler”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 57, 58.

²⁶⁶ Abdulkadir Kıyak, “İslâm Öncesi Türk Kültüründe Yıldızlarla İlgili İnanışlar”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2010): 190-194.

bilesiniz diye güneşi bir ışık, ayı da bir nûr yaptı. Ve aya menziller tayin etti. Allâh bunu hak olarak yarattı. O, bilecek olan bir kavim için âyetlerini ayrıntılı olarak açıklar.”²⁶⁷

Âyette Güneş ve Ay gibi gök cisimlerine tapanlara, bunların Allâh’ın yaratmasıyla meydana geldiği hatırlatılmaktadır. Benzer bir hatırlatma *فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ* “...femehavna âyete’l-leyli ve cealnâ âyete’n-nehâri mübsiraten...”²⁶⁸ âyetinde vardır. Âyet, gece ile gündüzün ve bunların oluşmalarını sağlayan Güneşin ve Ayın, Allâh’ın vahdaniyetinin ve kudretinin delilleri olduğunu hatırlatmaktadır. *جَعَلَ* “Ceale” fiiliyle Cenâb-ı Allâh, güneşi ışık kaynağı yapan ve ayı da bu durumdaki konumuna yerleştirip ışığı yansıtan olarak var ettiğini, *قَدَرَهُ* “kadderahû” fiiliyle bunların konumlarını ve hareketlerini takdir eden kudretin kendisi olduğunu, *خَلَقَ* “haleka” (hak olarak yarattı) fiiliyle de hem bunları yaratma işinin kendisine ait olduğunu vurgulamış, hem de bu yaratma işinin belli amaçlar için yapıldığını, gereksiz yapılmadığını vurgulamıştır.

Yüce Allâh, birliğine ve kudretine işaret olsun diye Güneşi ışık kaynağı olarak yaratmıştır. Ayın kendisi ışık kaynağı olmayıp, karanlık olduğu halde onu parlak kılmıştır. Allâh bunu insanların işlerini kolaylaştırmak, onların zamanı tayin edebilmelerini ve diğer bazı menfaatlerini temin etmelerini sağlamak için böyle yapmıştır.²⁶⁹ Ziyâ ve nûr kelimelerinin ikisi de “ışık, aydınlık” anlamına gelir ve birbirlerinin yerine kullanılır. Ziyânın daha yoğun ışığı çağrıştırdığı, Güneş ve ateşte olduğu gibi ışık kaynağını ifade ettiği, nûrun ise ışığı başka kaynaktan almayı ifade ettiği, dolayısıyla Ay gibi ışığı yansıtan şeyler için kullanıldığı söylenebilir.²⁷⁰ Nûr kelimesi, daha genel olup aydınlığın her mertebesini ifade eder, ziyâ ise daha özel ve daha kuvvetlidir. Nûrun, ziyânın ışığı ve yansıması olduğu da söylenmiştir. Ziyâda ısı da bulunabilir. Ziyâda ışık zâtıyla kaim, nûrda ise arızîdir. Âyette, Ayın ışığının Güneşten kaynaklandığına işaret vardır. Âyet, Allâh’ın Güneş ve Ay üzerinde mutlak manada hâkimiyet sahibi olduğu, bunları oldukları hal üzere yarattığı, bunlara evreler tayin ettiği, yörüngelerinde hareketini sağladığı ve bütün bunları eğlence olsun diye değil, belli bir

²⁶⁷ Yunus 10/5.

²⁶⁸ İsra 17/12.

²⁶⁹ Mehmed Vehbî, *Hulasatu’l- Beyan fi Tefsiri’l- Kur’an*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968), 6: 2164.

²⁷⁰ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 391.

hikmete mebni yaptığı vurgulanmıştır.²⁷¹ Âyet, Güneş ve Ayın Allâh-u Teâlâ'nın kemâl-i kudretini ve yetkinliğinin büyüklüğünü gösteren deliller olduğunu ifade etmektedir.²⁷² Allâh-u Teâlâ'nın kudretinin ve birliğinin delilleri hatırlatmaktadır. Âyette, “gündüzünüzü parıl parıl aydınlatsın diye kudretiyle Güneşi bir lamba gibi ışık kaynağı yapan, Ayı da parlak kılan, insanların seneleri ve zamanı hesaplayabilmeleri için aya belli yörüngeler tayin eden yüce Allâh'tır. Bunların böyle yerli yerince yaratılması, Allâh'ın varlığının ve birliğinin delilleridir. İnsanlar iyice düşünüp ibret alsınlar diye Allah âyetlerini böyle detaylı bir şekilde anlatmaktadır,”²⁷³ denilmiştir.

Allâh-u Teâlâ, Güneş, Ay ve diğer gök cisimlerini kendi kudretiyle var ettiğini, bunların düzenlerini devam ettirmelerinin de Allâh'ın kudretiyle olduğunu hatırlatmaktadır.

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَفْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ وَهُوَ الَّذِي
جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ “Karanlığı yarıp
tanyerini ağartan O'dur. Geceyi, dinlenmek için; Güneş'i, Ay'ı (vakitlerinizi) hesaplamak için yaratmıştır. İşte bu, her şeye galip gelen ve her şeyi bilen Allâh'ın takdiridir. Kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye yıldızları sizin için yaratan O'dur. Şüphesiz biz, bilen bir toplum için âyetleri geniş bir şekilde açıkladık.”²⁷⁴

Karanlığı yarıp fecri açığa çıkaran, Güneş ve Ayı insanlar için hesap aracı yapan, gündüz vakti hayata uyanıklık ve hareket veren, geceyi bunları gizleyerek yorgunlukları dinlendirmek için sükûn perdesi yapan Allâh'tır. Bunlar ne tesadüfün sonucu ne de kör tabiatın eseridir, azîz ve alîm olan Allâh'ın takdiridir. Tabiatta gerçekleşen bu olayları, Allâh'ın kudretinin eseri olan tabiata veya Güneş, Ay ve yıldızlara bağlayarak onlara tapmak aklın kabul edeceği bir durum değildir. İnsanları yıldızlar için değil, yıldızları insanlar için yaratan Allâh'tır. Bu gök cisimleri, insanla ilişkileri bakımından insana hâkim ve onların işlerini düzenleme kabiliyetine sahip birer ma'bud değildir. Allah tarafından insanın faydasına hizmet etmeleri için yaratılmış birer hidâyet delili ve Allâh'ın rahmetinin birer işaretidir. Allah, bu âyetleri böylece ehl-i ilim olanlar için

²⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 2672-2675.

²⁷² İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2: 407.

²⁷³ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 1: 899.

²⁷⁴ En'am 6/96, 97.

açıklamıştır²⁷⁵ ki, yüce Yaratıcı'nın kudreti karşısında haşyet ve saygı ile secdeye kapansınlar.

Allâh, Güneş ve Ayın hareketlerini ilmiyle bir hesaba göre yapmıştır ve bu gök cisimlerini böyle olmaya zorunlu kılmış, boyun eğdirmiştir. ²⁷⁶ Güneş ve Ayın belirlenmiş yörüngelerinde şaşmayan bir hesaplama hareket etmesi, bunlara hükmü geçen sonsuz ilim sahibi Allâh'a mahsus bir işidir.²⁷⁷ Güneş ve Ayın hareketlerinin çeşitli evreleri ve konumları, mevsimlerin oluşmasına, insanların tarımla ilgili hesaplama işlemleri yapmalarına ve geçimliklerini elde etmeye yarar. Yıldızların yaratılmalarında denizde ve karada insanların yollarını bulmaları, yönlerini tayin etmeleri ve gökten şeytanları kovmak için kullanılan gökyüzünün süsleri olmaları gibi faydalar vardır.²⁷⁸ Geceyi insanların sükûna erip dinlendiği vakit yapan, Güneş ve Ayı ince bir hesaplama insanların maslahatıyla ilişkilendiren, karşı konulması imkânsız mutlak galip olan ve mahlûkâtın maslahatını gereği gibi bilen Allâh'tır. Gök cisimlerini bu hal üzere yaratması, Allâh'ın yüceliğini gösteren kudret delilleridir.²⁷⁹ Bu şekilde bir düzenleme, akıl ve ilimden yoksun varlıkların kendilerinin yapabileceği bir iş değildir. Güneş, Ay ve yıldızların insanların faydası için çalışmasının, Allâh'ın varlığının delillerinden olduğunu da ancak ilim sahibi olan insanlar anlar. Zira bazı topluluklar kendi hayatlarına yapmış olduğu katkı ve fayda sebebiyle bu varlıkları, Yüce Yaratıcı'nın varlığının ve namütenâhi kudretinin bir eseri olarak görmemişler, bizzat bu yaratıkları yaptıkları işlerinde kudret sahibi ve kâinatta tasarruf sahibi zannedip onlara tapmaya başlamışlardır. Kur'an Sebe' halkı özelinde bu durumu Hz. Süleyman'ın ordusunda bulunan hüdhüd kuşunun dilinden şöyle ifade etmektedir:

وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ "Onun ve kavminin, Allâh'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan, kendilerine yaptıklarını süslü göstermiş de onları doğru yoldan alıkoymuş. Bunun için hidâyete

²⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1988, 1989.

²⁷⁶ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 334.

²⁷⁷ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2:158, 159.

²⁷⁸ Mehmed Vehbî, *Hulasatu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, 4: 1486-1488.

²⁷⁹ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 1: 634,635.

*giremiyorlar.” "Göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allâh'a secde etmezler."*²⁸⁰

Tarihte yaşamış bütün Sâmi kavimler gibi, Sebe'liler de Güneş, Ay ve diğer gök cisimlerine taparlardı.²⁸¹ Âyette kendisinden bahsedilen kraliçenin “Belkıs binti Şerahil veya Belkıs binti Hedhad ibni Şürahbil” olduğu söylenmiştir. Hz. Süleyman bu kraliçe ve kavminin Allâh'a ibadet etmek yerine Güneş'e ibadet ettiklerini duyunca Hüdühüd'ün haberini araştırma gereği duymuştur.²⁸² Sebe Kraliçesinin danışma kurulunda üç yüz on iki adam bulunduğu ve her birinin on bin adamı olduğu, Kraliçenin ülkesinin her türlü dünyalığa ve o günkü teknolojiye sahip olduğu söylenmiştir. Kraliçenin altın, inci, yakut, zebercet ve diğer her çeşit mücevher ile süslenmiş, eni kırk uzunluğu seksen zirâ olan meşhur bir tahtı vardı. Bu taht ihtişamlı bir sarayda yer almaktaydı. Sarayın doğusunda üç yüz altmış pencere ve batısında üç yüz altmış pencere bulunuyordu. Öyle inşa edilmişti ki, her gün Güneş bir pencereden doğuyor ve karşısında bulunan diğer pencereden batıyordu. Kraliçe ve halkı Güneşe sabah akşam secde ediyordu. Sebe halkı, hak yolu bulamıyor, secdenin içtenlikle sadece Allâh'a yapılması gerektiğini bilmiyorlardı ve Allâh'ın yarattıklarına secde ediyorlardı.²⁸³ Hüdühüd, Sebe'liler hakkında Hz. Süleyman'a şöyle bilgi vermiştir: ben onların bir olan Allâh'ı bırakıp Mecûsiler olarak Güneşe ibadet ettiklerini gördüm. Şeytan onlara bu yaptıklarını güzel göstermiş ve onları hak yoldan alıkoymuştur. Şeytanın bu saptırması sonucu tevhid yolunu bulamıyorlar.²⁸⁴ Hz. Süleyman bu bilgi üzerine araştırma yaptırmıştır. Haberin doğruluğunu teyit ettirince, Sebe halkını hidâyete davet etmiş ve davetini kabul etmemeleri halinde onlarla savaşaacağını bildirmiştir. Hz. Süleyman, insanları yaratan ve yaşamlarını devam ettirmeleri için gerekli olan her şeyi var eden Allâh'a secde etmeyip Onun yerine başka varlıklara ibadet etmeyi, normal karşılanacak bir durum olarak görmemiştir.

Yüce Allâh, birçok âyeti kerîme'de insanların hayatlarını kolaylaştıran ve onlara pek çok fayda sağlayan gök cisimlerini, kendisinin yaratıp insanların hizmetine sunduğunu, bu gök cisimlerinde herhangi bir ulûhiyet vasfı olmadığını vurgulamış,

²⁸⁰ Neml 27/24, 25.

²⁸¹ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 766.

²⁸² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 3671.

²⁸³ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3: 360,361.

²⁸⁴ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefsir*, 2: 645.

insanları bunlara tapmaktan men etmiştir. Gök cisimlerinin, Allâh'ın varlığının ve kudretinin delilleri olduğunu bildirmiştir.

وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ
“Gece ile gündüz ve Güneş ile Ay Allâh'ın kudretinin delillerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer sadece Allâh'a kulluk yapmak istiyorsanız, onları yaratan Allâh'a secde edin”.²⁸⁵

Âyette bahsi geçen insanlar, Sabîîlerin gibi gök cisimlerine ibadet ediyorlardı. Güneş ve Aya secde etmekle Allâh'a secde etmiş olacaklarını zannetmekteydiler. Âyet onları bu araçlardan vazgeçmeye çağırmakta, secdelerini sadece Allâh'a yapmak suretiyle ancak O'nun rızasını kazanacaklarını kendilerine söylemektedir.²⁸⁶ Güneş ve Ayın gökyüzünde böyle alımlı ve güzel görünmesi, düzen ve intizamlarının kusursuz olması, onların yaratıcı olan Allâh'a şirk koşulmasını gerektirmez. Bu gök cisimleri Allâh'ın birer yaratığıdır, zaten Allâh'a ibadet ve secde etmede başka bir varlık ortak koşulduğunda, yapılan ibadet ve secdenin, yapan kimseye bir faydası olmaz.²⁸⁷ Gece ve gündüzün peş peşe gelişini sağlaması, Güneşi ve Ayı insanların ihtiyaçlarını yerine getirmeye hizmetkâr kılması, Allâh'ın birliğinin ve kudretinin delilleridir. Öyleyse yaratılanlara değil, bunları böyle eşsiz bir güzellik ve düzen içinde yaratan Allâh'a secde edin²⁸⁸ denilmektedir. Gök cisimlerinin kendilerine mahsus yörüngelerinin bulunması, düzenleri ve bu durumlarının insan hayatına çok fazla fayda sağlaması, Allâh'ın yaratması ile gerçekleşen durumlar olup Allâh'ın birliğinin delillerindendir. Bu cisimlere secde etmeyi gerektiren durumlar değildir.²⁸⁹ Cenâb-ı Allâh Âyet-i kerîmede, “Güneş ve Aya secde etmeyin, onlar da sizin gibi Allâh tarafından yaratılmışlardır. Eğer gerçekten maksadınız Allâh'a ibadet etmekse ibadetin en hassı olan secdeyi başkasına değil, sadece Allâh'a yapın”²⁹⁰ demektedir. Allâh, bütün mevcudatın varlık sahnesine çıkmasının yegâne sebebidir. İster somut bir fenomen, ister soyut bir tabiat gücü, ister bir durumlar zinciri ve bir fikir demeti olsun, bunların gerçek bir güç ve etkiye sahip olduğu iddiası

²⁸⁵ Fussilet 41/37.

²⁸⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 206.

²⁸⁷ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 4: 102.

²⁸⁸ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 3: 191.

²⁸⁹ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 1076.

²⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 4208.

(burada secde etme bu anlamda kullanılmıştır) tutarsızlık, mantıksızlık ve küfürdür.²⁹¹ Gök cisimleri de dâhil bütün mevcudat Allâh'ın birliğinin delilidir, Allâh onlara hulul etmemiştir. Allâh onları yaratmış, belli bir düzene göre hareketlerini tanzim ederek insanlığın hizmetine sunmuştur. Öyleyse ibadet sadece Allâh'a yapılmalıdır. Âyetle, bazı müşriklerin "biz Allâh'tan başkasına ibadet etmeyiz, başkalarına yaptığımız secde sadece Allâh'a ibadete vesiledir" safsatasına bir cevap olarak, "gerçekten Allâh'a ibadet etmek istiyorsanız, araçları bırakıp doğrudan Allâh'a ibadet edin" denilmiştir.²⁹²

Hiz. İbrâhîm'in (as.) kavmi de gök cisimlerine tapmaktaydı. İbrâhîm (as.), zaman zaman kavminin taptığı ilâhlara karşı bir arayış içinde imiş görüntüsü vererek, bu sahte ilâhları sorgulamıştır. Böylece kavmini düşünmeye sevk ederek, onları bu yanlış inançtan vazgeçirmeyi hedef edinmiştir.

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَأِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ "Böylece biz İbrâhîm'e göklerin ve yerin melekûtunu (muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun. Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü: "Rabbim budur" dedi. Yıldız batınca da: "Ben batanları sevmem" dedi. Ay'ı doğarken gördü: "Rabbim budur" dedi. O da batınca: "Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluktan olurdum" dedi. Güneş'i doğarken görünce: "Rabbim budur, bu hepsinden büyük" dedi. O da batınca dedi ki: "Ey kavmim! Ben sizin (Allâh'a) ortak koştığınız şeylerden uzağım". "Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allâh'a ortak koşanlardan değilim".²⁹³

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ "Böylece İbrâhîm'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk" demekle: semâvattaki varlıkların yaratılış sebeplerini ve işleyiş kanunlarını gösteriyorduk ki, Hiz. İbrâhîm kendi devrinde yaşayan toplulukların, kendilerine göre mantıklı gerekçelere dayandırarak, tanrı olarak edindikleri varlıkların

²⁹¹ Esed, Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir, 3: 977.

²⁹² Mevdûdî, Tefhimu'l-Kur'an, 3: 189.

²⁹³ En'am 6/75-79

ulûhiyetine dair söylediklerinin bâtil olduklarına kesin bir inançla inansın ve onların iddialarını çürütsün demek kastedilmiştir. “Gecenin karanlığında yıldızı gördüğünde bu mu benim ilâhım” dememiş, “bu mu benim rabbim” demiştir. Çünkü *rabb* kelimesi, terbiye eden, yetiştiren ve tasarlayan anlamında ilâh anlamına gelmektedir. Çevresindeki insanların nazarında ilâhlık pâyesine sahip olan bu varlıkların, akıllı bir varlık olan insanı yetiştirebilmelerinin ve insan hayatının idamesi için gerekli diğer ihtiyaçları yaratabilmelerinin imkânsızlığını muhataplarının dikkatlerine sunmuştur. Bu gök cisimlerinin kendi varlıklarını devam ettirebilmeleri için bile, başkasına ihtiyaç duyduklarını *الْأَفْلَينَ* “*batıp gidenler*” tabiriyle nazarı dikkate vermiş onların idaresinin başka birinin elinde olduğunu söylemiştir. *لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّيَ* “*Lein lem yehdîni rabbi*” ile ilâh yerine yine *rab* kelimesini kullanarak, Allâh’ın kendisini akl-ı selim üzere yetiştirip eğitmesine dikkat çeken şükür ifadesi kullanmıştır. Çünkü böyle sapık inançlara sahip olan ve bu inançlarını eğitim yoluyla (kemikleşmiş bir gelenek yapısıyla) sonraki nesillere aktaran bir toplum içinde Cenâb-ı Allâh’ın yetiştirmesi olmadan hidayet üzere yetişmek mümkün değildir. Hz. İbrahim, böylece Allâh’ın dışındaki varlıkların ilâhlığı hakkında kendisiyle tartışanları düşünmeye sevketmeye çabalamıştır.

Yüce Allâh, İbrâhîm’e semavat ve arzdeki muazzam ve göz alıcı otoriteyi gösterdik ki, tevhîd konusundaki kesin bilgisi ve inancı içine işleyip kökleşsin demektedir. Hz. İbrâhîm’in “*Bu benim rabbimdir*” demesi ise hem kavmini yaptığı bu iş sebebiyle kınama hem de onları ikna ederek Allâh dışındaki şeylere ibadet etmedeki yanlışları hakkında onlarda farkındalık oluşturmak içindir.²⁹⁴ Allâh, Hz. İbrâhîm’e göklerdeki ve yerdeki rubûbiyet ve ulûhiyetinin hükümlerlik bilgisini göstermiştir. Bu bilgiye ulaşması için göğsünü açmış, bakış açısını buna yöneltmiştir. Böylece İbrâhîm (as.) yakîn bir bilgi ve inanca ulaşmıştır. Hz. İbrâhîm’in, babası ve kavmi putlara, güneşe, aya ve yıldızlara tapmaktaydı. Hz. İbrâhîm, Onların dinlerindeki yanlışlıklarına dikkat çekmek, onlara düşünme ve istidlâl yolunu göstermek ve sağlıklı düşünmenin, bu varlıklardan herhangi birinin ilâh olamayacağına götüreceğini bildirmek istemiştir. *هَذَا* *رَبِّي* “*Bu benim rabbimdir*” sözü de hasmının yanlış olduğunu bilmesine rağmen, insafli ve adil olan kimsenin yaklaşımıdır. Benimsediği görüşünde mutaassıp olmadığını bu ifade ile anlatmıştır. Bu yol hakka çağrıda daha etkilidir, bu konuşmadan sonra deliller

²⁹⁴ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 1:623,624.

getirerek bu yanlış düşünceyi çürütmüş ve onları hakka çağırıp isyandan kurtarmaya çabalamıştır.²⁹⁵ Yüce Allâh, Hz. İbrâhîm'e şirkin çirkinliğini gösterdiği gibi, göklerin ve yerin yaratılışındaki incelikleri de göstermiştir ki, gözleriyle görsün, ilme'l-yakin ile inandığı gibi aynel-yakîn ile de inansın. هَذَا رَبِّي “Bu benim rabbimdir” sözü, “sizin iddianıza göre bu benim rabbimdir veya bu mu benim rabbim” demektir. Araplar konuşurken bazen soru edatını söylemezler. Ben değişenlere ibadet etmeyi sevmem çünkü halden hale girmek cisim olmanın özelliğidir²⁹⁶ demekle muhataplarının ilâh telakki ettikleri gök cisimlerinin başkası tarafından yaratıldığını îma etmiştir.

Cenâb-ı Allâh Hz. İbrâhîm'e, göklerin ve yerin yaratılışında Allâh'ın vahdaniyetine bakan delilleri açıklamıştır. Böylece İbrâhîm (as.), Allâh'ın saltanatında ve yaratmasında kendisinden başka ilâh ve rab olmadığını anlamıştır. Denilmiştir ki, gökler arşa kadar Hz. İbrâhîm'e açılmış, içindekilere bakmıştır. Yedi (katman) arz açılmış içindekilere bakmış, bunlardan daha fazlasına muttali olmuştur. Sonra mâsiyet içindeki kullara bakmış ve onlara beddua etmiştir. Allâh “ben kullarıma senden daha merhametliyim, belki döner veya tövbe ederler” demiştir. Başka bir görüşe göre yüce Allâh, işin gizlisini ve açığını ona açmış, yaratılmışların hiçbir işi ona gizli kalmamıştır. Böylece her şey kendisine arz edilince günahkârlara lanet etmiştir. Allâh “sen buna katlanamazsın” deyip önceki haline geri döndürmüştür. Muhtemeldir ki gözlerinden perde kalkmış ve bütün bunları gözleriyle görmüştür veyahut bunu kalp gözüyle müşahede etmiştir.²⁹⁷

Böylece Allâh, İbrâhîm'in (as.) kalbine, bu âlemin her bir parçasıyla bir mülk ve bir saltanata tabi olan bir memleket olduğunu, bu memleketin güvenlik ve idaresinin rubûbiyet sırlarını ve idare etmedeki kanunlarını bildirmiştir. Bütün bunları müşahade eden Hz. İbrâhîm, zaman ve mekân; madde ve mana dâhil her şeyi idare eden rabbanî kudretin, eşinin ve benzerinin olmadığını anlamıştır. Kendisinin ve nevi beşerin Allâh'a gökteki yıldız ve gezegenlerden daha uzak olmadığını yakîn bir bilgiyle bilince, insanın Allâh dışında bir varlığa kul olup alçalmasının büyük bir sapkınlık ve tehlikeli bir nankörlük olduğunu çevresindekilere bildirmek için, karanlık çökünce yıldıza bakıp

²⁹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 38,39.

²⁹⁶ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 329.

²⁹⁷ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2: 150.

ta'rizde bulunmuştur. Bu mu benim rabbim? sorusuyla, yıldızların insanları terbiye edemeyeceğini vurgulamıştır. Yıldız batınca, لَا أُحِبُّ الْأَفْلِينَ “ben batanları sevmem” deyip batan yıldızların yokluğunda o yıldızlara tapmak için yaptıkları putların da asılları gibi ilâhlıklarının bâtil olduğuna atıfta bulunmuştur.²⁹⁸

2.2 Şi'râ Yıldızına Tapma

Kur'ân-ı Kerîm'de yıldızlar ve gezegenler için genel isim olarak نَجْم necm, çoğulu نُجُوم nücûm veya كَوَكَب kevkeb, çoğulu كَوَاكِب kevâkib kullanılmıştır. Özel olarak sadece Şi'râ yıldızının ismi kullanılmıştır. Kur'ân'da Şi'râ yıldızının adının geçtiği âyette, müşrik Arapların bu yıldızla yaptıkları ifade edilmez. Sadece وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشَّعَرَى “Şüphesiz O, Şi'râ'nın da Rabbidir.”²⁹⁹ şeklinde ifade edilir. Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde, müşrik Arap toplumu içinde bu yıldızla tapanların mevcudiyeti ve bu inancın bâtil olduğunu ifade etmek için “sizin taptığınız bu yıldızı yaratan, onun hareketlerini düzenleyen de Allâh'tır” manasına “şüphesiz O, Şi'râ'nın da Rabbidir” buyurulması sebebiyle, çalışmaya Şi'râ yıldızı da dâhil edilmiştir.

İbni Abbâs, Mücâhid, Katâde (ö. 117/735), İbni Zeyd (ö.179/795) ve başkaları bu parlak yıldızın Mirzem'ul Cevzâ diye adlandırıldığını, Araplardan bir kesimin de bu yıldızla taptığını söylemişlerdir.³⁰⁰ Büyük Köpek Takım Yıldızı olarak da adlandırılan Şi'râ iki tanedir. Araplar, birine “Ğumeysâ”, diğerine “Abûr” adını vermiştir.³⁰¹ Şi'râ yıldızına Huzâa kabilesi tapmaktaydı. Huzâa kabilesinin eşrafından “Ebu Kebşe” onları Şi'râ yıldızına tapmaya alıştırmıştır. Âyette Yüce Allâh, “sizin taptığınız Şi'râ yıldızının Rabbi de Allâh'tır” demektedir.³⁰² İlâh olarak taptıkları Şi'râ yıldızının da diğer bâtil tanrı objeleri gibi ulûhiyet ve rubûbiyette bir payının olmadığı ve Allâh tarafından yaratıldığı vurgulanmıştır.

Eski çağlarda, insanların hayatlarını idame ettirmelerinin aracı olan tarım, hayvancılık ve ticaret için yaptıkları seyahatler ve diğer seyahatlerinde tamamen gökyüzüne ve gök cisimlerine bağlı oldukları bilinen bir gerçektir. Bu durum, onların

²⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1966-1968

²⁹⁹ Necm 53/49.

³⁰⁰ İbni Kesîr, *Tefsiru'l- Kur'ani'l-Azîm*, 4: 259.

³⁰¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 429.

³⁰² es-Sâbûnî, *Safvetu't- Tefâsir*, 3: 435.

gökyüzüne ve gök cisimlerine olağanüstü değer vermelerine sebep olmuştur. Gökyüzü, insanlar için sonsuz ve aşkın olanı, ulaşılması imkânsız olanı temsil etmekteydi. Günümüzde bile aynı anlamı ifade ettiğini söylemek çok da uzak bir yorum olmasa gerektir. Gökyüzü ve gök cisimleri karşısında insanoğlu kendi güçsüzlüğünü ve çaresizliğini idrak edince bunlara tapınmaya yönelmiştir. Bahsi geçen âyetlerde yüce Allâh, insanların bu yanlış algılarını bertaraf etmek için, ısrarla bu cisimlerin insanlara fayda sağlamasının bizzat kendi tasarrufunun bir sonucu olduğunu vurgulamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CANLI VE AKILLI VARLIKLARI İLÂH EDİNME

1 Gözle Görülmeyen Akıllı Varlıkları İlâh Edinme

Bir kısım insanlar melek, cin gibi görünmeyen varlıkları, görünmezlik özellikleri sebebiyle Allâh’a yakın varlıklar olarak düşünmüşler ve bunları Allâh’a aracı kabul edip bu varlıklara tapmışlardır. Bazı topluluklar tarafından da insanların muttali olamadığı ve yapmaya güç yetiremediği bazı işleri yapabildikleri için bu varlıklar, Allâh’a eş ve denk tutulmuş ve kendilerine tapınılmıştır. Hatta insan topluluklarının kâhır ekseriyeti tarafından kötülüğün simgesi olarak bilinen Şeytan bile bir kısım topluluklar tarafından Allâh ile kardeş kabul edilmek suretiyle, “kötülük tanrısı” olarak nitelendirilmiş ve şerrinden korunmak için kendisine tapılmıştır.

1.1 Melekleri İlâh Edinme

“*Melek*” kelimesi, dînî bir terim olarak, Allâh’ın emrettiği işleri eksiksiz bir şekilde yerine getiren, nûrdan yaratılmış, son derece süratli, cinsiyeti ve beşerî ihtiyaçları olmayan varlıkları ifade etmek için kullanılır.³⁰³ Halk dilinde “*melek*” kelimesi, çok temiz, iyi huylu,³⁰⁴ uysal, hep hayır işleyen, kötülük yapmayan kimseler için mecâzî anlamda kullanılmaktadır.

Arapça’da hem tekil hem de çoğul için kullanılan “*melâike*” ve “*melek*” kelimelerinin, “*mel’ek*” kelimesinden türetildiğini ve anlamının “mektup ve mesaj” olduğunu³⁰⁵ söyleyenler olduğu gibi, “*melek*” kelimesinin “melekler” anlamına geldiği ve “*melâike*” kelimesinden alınmış olduğunu söyleyenler de vardır. Yine bu kelimenin “*mil*” kökünden alındığı ve anlamının “hükümlerlik” olduğu da söylenmiştir.³⁰⁶ Bir diğer görüşe göre Melek kelimesi, Sâmi dillerinde (Habeşçe Ugaritçe, İbranice ve Arapça) “göndermek” anlamına gelen “*l’ek*” kökünden türetilmiştir. Haberci, elçi, güç ve

³⁰³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, Sadeleştiren Ali Fikri Yavuz, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1990), 28, 29.

³⁰⁴ Eren v.dğr., *Türkçe Sözlük*, “Melek” md., 1: 1003.

³⁰⁵ el-İsfahanî, *Müfredât*, 88, 89.

³⁰⁶ el-İsfahanî, *Müfredât*, 1012.

kuvvet sahibi, tasarrufta bulunan yönetici” anlamlarına gelen bir isimdir. İslâm dininde olduğu gibi, Yahudilik ve Hristiyanlıkta da melek inancı vardır. Melek inancı Babil dininde, Zerdüştlükte, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyüsçülük gibi birçok inanç sisteminde vardır. Hristiyanlıktaki melek inancı Yahudilikteki melek anlayışıyla aynıdır, sadece meleklerin yaratılma zamanı Hristiyanlıkta ihtilaflıdır.³⁰⁷

Mekke müşrikleri, meleklerin Allâh’ın kızları olduğuna inanırlardı. Taptıkları putlarına dişi isimler vermeleri, bu putlarının meleklerin timsalleri olduğu düşüncesinin bir sonucudur. Bu sebeple Allâh’ın kızlarına, dolayısıyla her biri birer tanrı olan meleklerle ibadet ettiklerini söylüyorlardı. Bu düşüncenin kaynağının, yani meleklerin Allâh’ın kızları olduğu ve putların da melek suretleri olduğu düşüncesinin kaynağı, Şeytanın bu inancın ilk sahiplerine görünmek veya vesvese vermek suretiyle onlara bu düşüncüyü telkin etmiş olmasıdır.

Kur’ân, genelde müşrik toplumların, özelde de Mekke müşriklerinin ağaçtan ve taştan yapıp dişi isimleri taktıkları putlarının meleklerin timsalleri olduğunu, meleklerin de Allâh’ın kızları olduklarını ve kendileriyle Allâh arasında aracılık yapacaklarını iddia ettiklerini söylemektedir.

“Onlar, Allâh’ı bırakırlar da, *إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِىَ إِلَّا إِنَآءٌ وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَّرِيدًا* yalnız dişilere taparlar. Böylece ancak inatçı Şeytana tapmış olurlar.”³⁰⁸

Âyette geçen *إِنَآءٌ* “dişi”den maksadın Mekke müşriklerinin putları olduğu, müşrik Arapların yaşadığı her mahallede putlarının bulunduğu, bu putlarını dişi ismiyle andıkları ve “falancaların dişisi” dedikleri nakledilmiştir. Müşrikler, “melekler Allâh’ın kızlarıdır” dedikleri ve putlarını da Allâh’ın kızları diye andıkları için, burada dişiden maksadın Allâh’ın kızları dedikleri melekler olduğu da söylenmiştir. *وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا* “Böylece ancak inatçı Şeytana tapmış olurlar”dan maksat da Şeytanın müşrikleri putlara tapma hususunda saptırmasıdır. Şeytana itâat etmeleri sonucu putlara taptıkları için, dolaylı olarak Şeytana tapmış olmaktadır.³⁰⁹

³⁰⁷ Ali Erbaş, “Melek”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (Ankara: T.D.V. Yayınları, 2004), 29: 37-39.

³⁰⁸ Nisa 4/117.

³⁰⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 599.

Mekke müşrikleri, taptığı her bir putla birlikte dişi bir cin bulunduğunu iddia ederlerdi. Bununla birlikte, müşriklerin “melekler Allâh’ın kızlarıdır, biz onlara sadece bizi Allâh’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” dedikleri ve melekleri rabb edinip tasvirlerini yaptıkları sonra da “bunlar bizim taptığımız Allâh’ın kızları olan meleklerle benziyor” deyip bu putlara taptıkları da rivâyet edilmiştir.³¹⁰ Müşrikler, Allâh’ı bırakıp sadece dişilere dua edip ibadet etmekte, onlara gönül verip ilâhlarına dişilerin adını vermekteydiler. Onlara göre, ilâh ve ma’bud her şeyden önce kadın hayalidir. Bunun içindir ki putlarının çoğunluğunu dişi suretinde ve dişi adıyla isimlendirmişlerdir. İlâhlarını kendi hevâlarına hizmet eder tarzda tasavvur etmişlerdir. Müfessirler burada اِنَاث “inas” kelimesini, gerçek manası dışında putlar olarak anlamış ve müşriklerin putlarını kadın isimleriyle isimlendirip kadın gibi süslediklerini ve putları “falan oğullarının dişisi” diye yâd ettiklerini söylemişlerdir. Yunanlılar dâhil putperest toplumların, putlarını dişi isimleriyle andığı bilinmektedir. Ancak burada اِنَاث “inas” kelimesini gerçek manasıyla ele almak âyetin rûhuna da daha uygundur. Çünkü her hayal bir gerçeğin dışı vurmuş hali ve yansımasıdır. Müşrik rûhunun ibadet edilenden kastı da kadındır. Müşrik bütün zevkini ve ilhamını kadından almak ister. Onun bütün hayallerini bir kadın süsler. O oturduğu ve hürmet ettiği her yerde güzel bir kadın resmi arar. Müşriklerin putlarını dişi isimleriyle isimlendirmeleri de kadını putlaştırmanın rûhlarına hâkim olmasının sonucudur. Bu hal, Şeytanın öyle bir saptırmasıdır ki Güneşe, Aya, yıldızlara ve meleklerle tapsalar kadın ismi takarlar. İbadet zevkini şehvete toplayıp gerçeği hayale feda ederler. Tapınmanın sevmek, ümit etmek, mehâfet ve haşyet gibi yönleri olduğunu hatırlatmak gerekir. Dua ise, sevmek ve ümit etmeyi öncelikle ifade eder. Müşrikler, zarar vermesinden korktukları putlarını erkek isimleriyle (hubel, zu’l-huleysa gibi) adlandırmışlardır. Bu ilâhlara, velî olarak değil birer nâsir ve yardımcı olarak tapınırlardı. Birinin şerrinden bunların gücüne sığınarlardı. Âyetin اِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِىَ اِلَّا اِنَاث “in yedûne min dûnihi illa inâsâ” kısmından anlaşıldığına göre, Allâh ile kendileri arasında Allâh’tan aşağıda dua edecekleri dişileri tanrı edinmişler, bu da müşriklerin sapıklığının sevgi ve ümitle başladığını göstermektedir. Allâh’ın dışındaki varlıklara kadın gibi yalvarmakla sadece hayır ile alakası kesilmiş Şeytana taparlar. Sevgilerini son haddine kadar kadınlara hasredenler, Şeytana kul olmaktan kurtulamazlar. “Kadınlar

³¹⁰ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 1: 555.

Şeytanın ağılarıdır” sözü de Şeytanın başka yollarla aldatamadığı kimseleri kadınla aldatmasını ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.³¹¹ إِنَّا *Înâs* kelimesinin, “dişi varlıklar” anlamına gelen ve İslâm öncesi Arapların putlarına verdikleri bir isim olması da muhtemeldir. Putlarının çoğunun dişi olduğuna inanılmaktadır. *Înas* kelimesi burada *cansız şeyler*’i gösterir.³¹² Şeytana ibadet etmek demek, tamamen ona teslim olmak, onun saptırdığı her yola sapmak demektir. Âyetin delâletiyle kim bir başkasına körü körüne itâat ederse ona ibadet etmiş olur.³¹³ Sâbûnî, Mekke müşrikleri dişilerin isimleriyle isimlendirdikleri Lât, Menât, Uzzâ gibi birtakım putlara tapmak suretiyle küstahlık ve günahkârlıkta zirve yapmış olan Şeytana, ibadet etmiş oluyorlar³¹⁴ demektedir. Buradaki dişiden maksadın melekler olması da muhtemeldir. إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةً الْأُنثَى *“Âhirete îmân etmeyenler meleklerle dişilerin adlarını takıp duruyorlar”*³¹⁵ âyeti bu ihtimali daha çok güçlendirmektedir. Müfessirlerin bu âyetle ilgili açıklamalarına baktığımızda da bu kanaat hâsıl olmaktadır.

“Âhirete îmân etmeyenler meleklerle dişilerin adlarını takıp duruyorlar” âyeti, meleklerin cinsiyet sahibi (meleklerin Allâh’ın kızları) olduğuna inanan müşriklerin aynı zamanda ölüm sonrası hayatta, Allâh’tan günahlarının affı için meleklerin kendilerine aracılacaklarına da inandıklarına işaret etmektedir. Ancak Mekke müşrikleri, pratikteki yaşamları ve sapkın inançları sebebiyle, âhiret inancına tamamen karşı çıkan inkârcılarla aynı kategoride değerlendirilmişlerdir.³¹⁶ Hiçbir delile dayanmadan melekleri Allâh’ın kızları olarak kabul edip onları mabud edinmeleri âhirete inanmadıklarının göstergesidir. Onlara göre, dünyada tek tanrı inancına sahip olanlarla çok tanrı inancına sahip olanlar aynı ölçüde etkilenmektedirler.³¹⁷

Mekke müşrikleri, “melekler Allâh’ın kızlarıdır” dediklerinde onlardan her birini bir kız ismiyle isimlendirmişlerdir.³¹⁸ Kur’ân-ı Kerîm bu düşüncenin yanlışlığını ve sapkınlığını tevbîh sadedinde, sizin için değerli olan erkek evlatları kendinize, varlığını

³¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4: 1468-1471.

³¹² Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 167,168.

³¹³ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 1: 361.

³¹⁴ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 1: 469.

³¹⁵ Necm 53/27.

³¹⁶ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 3: 1083, 1084.

³¹⁷ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 6: 25.

³¹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 425.

ar ve utanç sebebi saydığınız kızları ise Allâh’a mı isnat ediyorsunuz? demektedir. Mekke müşriklerinin içinde bulunduğu zihin karmaşası sonucu oluşan bu durum, Allâh nezdinde kendisine karşı işlenmiş ve sorumluluk gerektiren en büyük günahlardan sayılmıştır. Çünkü hem Allâh’a çocuk isnat ediyorlar hem de kendilerince en değersiz olanını O’na layık görüyorlardı.

“Rabbimiz, sizi أَفْأَصْفَيْكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا” *oğullarla mümtaz kıldı da, kendisi melaikeden dişiler edindi öylemi? Hakikaten siz çok büyük bir söz söylüyorsunuz.*”³¹⁹

Âyet, meleklerin Allâh’ın kızları olduğunu iddia eden yalancı müşriklere bir reddiyedir. Allâh, onlar Rahmân’ın kulları olan melekleri dişiler yaptılar. Sonra onların Allâh’ın kızları olduğunu iddia edip onlara ibadet ettiler. Bu üç konumda da büyük yanlış yaptılar. İddianıza göre Allâh size erkek çocukları tahsis etti de kendisine kızları seçti öyle mi? Hem de sizin olmasına tenezzül etmediğiniz ve diri diri toprağa gömmek suretiyle öldürdüğünüz kızları. Bu nasıl insafsızca bir taksimdir³²⁰ demek suretiyle, müşrikleri bu iddiaları ve inançları sebebiyle azarlamaktadır.

Allâh, meleklerin Allâh’ın kızları olduğunu iddia eden müşriklere şöyle hitap etmektedir: Rabbimizin erkek çocuklarını sadece size tahsis ettiğine, onlardan kendisine bir pay ayırmadığına dair kesin bir bilginiz var mı? Sizin gözünüzde evlatların değerli olanını size, değersiz olanını kendisine ayırdı öylemi? Halbuki bu hikmete ve sizin mantığınıza ve geleneklerinize aykırı bir durumdur. Çünkü insan aklı, saf ve duru olanı karışık ve değersiz olana değişmez, burada ise değersiz ve aşağı olanı Yüce olana tahsis etmiş oluyorsunuz. Siz cisim sahibi olan ve kendinizin olmasından hoşlanmadığınız kız çocuğunu Allâh’a evlat olarak isnad ediyorsunuz hem de Allâh’ın en yüce varlık olarak yarattığı melekleri, kendi bakış açınıza göre değersiz olan dişî saymakla ne büyük bir iddiada bulunuyorsunuz.³²¹

Âyette, İslâm öncesi Müşrik Arap toplumunun, meleklerin Allâh’ın kızları (bir tür tanrıça) olduğu yönündeki sapkın inancına atıf yapılmıştır. Bir yandan kız çocuklarının varlığını kendileri için ar sebebi sayarken, diğer yandan kızları, yüce sayılması gereken

³¹⁹ İsra 17/40.

³²⁰ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 3: 41.

³²¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 624.

Allâh'a nisbet etmeleri çelişkisine dikkat çekilmiştir. Allâh'a ait ulûhiyetin başka varlıklara yansıtılması ve başka varlıklarla paylaştırılması saçmalığı ve çelişkisi vurgulanmıştır.³²² Mekke müşrikleri, meleklerin Allâh'ın kızları olduğunu, kendileri ile Allâh arasında aracı olup Allâh katında kendilerine şefaathçi olacaklarına inanıyorlardı. Bu inanç sebebiyle onlara taptıklarını iddia ediyorlardı. Yüce Allah, bu iddiaya karşılık, Kur'ân'da ısrarla meleklerin dişi olmadıklarını vurgulamış, onların sadece birer kul olduğunu söyleyerek müşriklerin bu iddialarını reddetmiştir.³²³

Kur'ân, Allâh'a isnad etmekte bir beis görmedikleri kız çocukları ile müjdelendiklerinde müşriklerin rûh hallerini şöyle anlatmaktadır: وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ “Onlar, Allâh'a kızlar isnat ediyorlar. O, bundan münezzehdir. Kendilerine ise canlarının istediğini. Halbuki onların birine, dişi müjdelendiği zaman içi öfkeyle dolar ve yüzü kapkara kesilir.”³²⁴

Allâh, Mekke müşriklerinin, Rahmân'ın has kulları olan melekleri dişi addetmeleri ve melekler Allâh'ın kızlarıdır, demeleri ile büyük hata işlediklerini haber veriyor. Bu hatalardan ilki, meleklerle cinsiyet atfetmek, ikincisi Allâh'a çocuk isnat etmek, üçüncüsü de kendilerinin olmasını istemedikleri kız çocuklarını Allâh'a nisbet etmektir.³²⁵ Cahiliye dönemi müşrik Arapları, melekleri Allâh'ın kızları olarak kabul ederlerdi, beğenmedikleri kız çocuklarını Allâh'a, beğendikleri erkek çocuklarını ise kendilerine isnat ediyorlardı. Bu durum, Allâh'a karşı cehalet, küstahlık ve değer vermeme ne derece aşırı gittiklerini göstermektedir.³²⁶ Kur'ân ise, meleklerle Allâh'ın kızları denilmesi gibi inançları reddetmekte, Allâh'ın her türlü eksiklikten beri olduğunu ve varlığını devam ettirmek için yaratılmışlara mahsus üreme, soy gibi durumlardan müstağni olduğunu dile getirmektedir.³²⁷

Meleklerin Allâh'ın kızları olduğunu söyleyenler, Huzâa ve Kinâne kabileleriydi.³²⁸ Onların bu iddiaları cahilliklerinden kaynaklanan bir saçmalamadan

³²² Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 568.

³²³ Lütfullah Cebeci, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Melekler*, (Kayseri: İstişare Yayınları, 1989), 104.

³²⁴ Nahl 16/57,58.

³²⁵ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2: 573.

³²⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 3: 33.

³²⁷ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 540.

³²⁸ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 599.

ibaret idi. Zira onlardan birine kendisinin kızı doğduğu haber verildiğinde, yüzünü bir gam ve keder kaplardı. Kendilerinin olmasından utandıkları kız çocuklarını Allâh’a, çok sevdikleri erkek çocuklarını ise kendilerine ayırıyorlardı.³²⁹ Allâh’a isnad etmekte bir mahzur görmedikleri o kız çocuklarını kendileri için utanç sebebi sayıp diri diri toprağa gömüyorlardı.³³⁰

Cenâb-ı Allâh, müşriklerin melekler hakkındaki “Allâh’ın kızları” iddiasını, bunu nereden çıkarıyorsunuz, yoksa bu yaratma işine şahit olanınız mı var? diyerek kendilerine sormak suretiyle yalanlamaktadır. Çünkü böyle bir işin bilinme yolu ya o işe bizzat kendilerinin şahit olmalarıyla olur veya Allâh tarafından haber verilmesiyle olur. Allâh kendisi haber vermediğine göre, iddia sahipleri olaya şahit olmuş olmalılardır.

“فَاسْتَفْتِهِمُ الرِّبَّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ” *“Şimdi sor o seninkilere: Kızlar, Rabbinin de, oğlanlar onların mı? Yoksa biz melekleri dişi yaratmışız da onlar şahit mi bulunuyorlarmış?”*³³¹

Mekke müşrikleri, “melekler Allâh’ın kızlarıdır” demekle meleklerin şiddet sahibi olmadıklarını, cezalandırma ve azap gibi şeyleri yapamayacaklarını da iddia ediyorlardı. Allâh, “biz melekleri dişiler olarak yaratmışız da, müşrikler bu yaratmaya şahit mi olmuşlar” diyerek, yalan olduğu bilinen şeylere şahitlik edenlerin şahitliklerinin kabul görmeyeceğini vurgulamıştır.³³² Melekleri dişi kabul etmeleri, Allâh’a çocuk nisbet edip bu çocuğu da kendilerinin beğenmediği kız çocuğu olarak nitelemeleri ve son olarak, Allâh’tan olduğunu iddia ettikleri bu çocuğa tapmaları müşriklerin ebedi olarak cehennemde kalmaları için yeterli sebeptir.³³³

فَاسْتَفْتِهِمُ “Festefthim” kelimesi, sûrenin başında 11. Âyetteki misline atıftır.

Aralarındaki mesafe sebebiyle bunu uzak görsen de Allâh, elçisine ilkin yeniden dirilmeyi inkâr etmeleri sebebiyle Kureyş’e sor bakalım diye emretti. Sonra söz devam edip geldi ve peygamberine onların yaptığı bu adaletsiz taksimden, “melekler Allâh’ın kızlarıdır” sözleriyle dişileri Allâh’a, erkekleri kendilerine tahsis etmelerini onlara sor diye emretti. Halbuki onlar kendilerinin kızlarının olmasını şiddetle kerih görüyor, diri diri toprağa

³²⁹ es-Sâbûnî, *Safvetu’l-Tefâsir*, 2: 207.

³³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5: 3103.

³³¹ Saffat 37/149, 150.

³³² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6: 4076,4077.

³³³ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 4. 22,23.

gömüyor ve erkekleri tercih edip kızları küçümseyip reddediyorlardı. Bununla üç çeşit küfrü işlemişlerdir:

- 1- Tecsim: Çünkü doğum cisimlere mahsustur.
- 2- İki cinsten değersiz olanı Rablerine, üstün olanı ise kendilerine tahsis etmekle kendilerini Rablerinden daha üstün görüyorlardı. (Zuhruf 43/17, 18. Âyetlerde Allâh'ın dediği gibi.)
- 3- Allâh'ın en seçkin kullarını ve O'na en yakın olan yaratıklarını yanlış değerlendirip yanlış nitelemişlerdir.³³⁴

Halbuki melekler, Allâh'ın sadece kendi emri doğrultusunda iş yapmaları için, çok yetenekli olarak yarattığı, asla Allâh'a isyan etmeyecek olan O'nun seçkin kullarıdır. Bu durum âyette şöyle açıklanmıştır:

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ

“Böyle iken dediler ki: “Rahmân çocuk edindi.” Allâh bundan münezzehtir. Doğrusu melekler (Allâh'ın çocukları değil.) ikrâm olunmuş kullardır. Onlar Allâh'ın sözünün önüne geçmezler, hep O'nun emriyle hareket ederler.”³³⁵

Âyetin, Huzâalılar hakkında indiği rivâyet edilmiştir. Allâh kendi zâtını bu kimselerin söyledikleri “melekler Allâh'ın kızlarıdır” yalanından tenzîh ettikten sonra, meleklerin kul olduğunu, Allâh tarafından diğer kullarından üstün kılınmış olduklarını haber vermekte³³⁶ ve “hayır, Allâh'ın soyundan gelmiş gözüyle baktıkları o kimseler yalnızca Allâh'ın seçkin kullarıdır” buyurmaktadır. Bu ifade, Hristiyanların Hz. İsa için, Yahudilerin Hz. Üzeyir için Allâh'ın oğlu yakıştırmalarını ve İslâm öncesi Arapların melekleri Allâh'ın kızları olarak görmelerini anlatmaktadır. “Sözle Allâh'ın önüne geçemezler” ifadesi ise, melekler sadece Allâh'ın emirlerini yerine getirirler,³³⁷ sözleriyle ve davranışlarıyla Allâh'a ibadet etmeyi amaç edinirler ve Allâh'ın her dediğini çabucak yerine getirirler³³⁸ anlamına gelir.

³³⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 64,65.

³³⁵ Enbiya 21/26, 27.

³³⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 113.

³³⁷ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 650.

³³⁸ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3: 176.

Âyette geçen “çocuk” kelimesiyle, müşrik Arapların meleklerin Allâh’ın kızları olduğu ile ilgili inançlarına atıfta bulunulmuştur. Bu iki âyet ve sonrasında gelen âyette geçen, وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ “O’nun razı olduğundan başkasına şefaât edemezler” ifadesiyle Yüce Allâh, hem meleklerin Allâh’ın çocukları olduğu görüşünü reddetmektedir, hem de müşriklerin meleklerle yaptıkları ibadet sebebiyle, meleklerin memnun olup kendilerine şefaât edeceği anlayışını reddetmektedir.³³⁹

Ancak inkârcılar sanki meleklerin Allâh tarafından dişi olarak yaratılmalarına şahit olmuş gibi, ısrarla meleklerin dişi olduğunu ve Allâh’ın kızları olduğunu iddia etmekteydiler. Halbuki Allâh’a nisbet ettikleri kız çocuğu ile kendileri müjdelendiği zaman, yüzü öfkeden simsiyah kesilir de bu haber sebebiyle ne yapacağını şaşırırlardı. Kur’ân müşriklerin bu tutarsızlığını şöyle ifade etmektedir:

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُّبِينٌ أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفِيكُمْ بِالْبَنِينَ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ أَوْ مَنْ يُنشِئُوا فِي الْحَلِيِّةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاتًا اشْهَدُوا خَلَقَهُمْ سَكَنَتِ شَهَادَتُهُمْ “Buna rağmen insanlar, Allâh’ın kullarından bir kısmını O’nun bir parçası saydılar. Gerçekten de insan apaçık bir nankördür. Yoksa O, yarattıklarından kendisine kızlar edindi de erkek çocukları size mi seçti? Onlardan biri Rahmân olan Allâh’a isnad ettiği kız çocuğu ile müjdelendiği zaman yüzü simsiyah kesilir de öfkesinden yutkunur durur. Yoksa onlar, süs ve zinet içerisinde yetiştirilip de mücadelede erkek gibi kendisini savunmaya açık olmayan kızları mı O’na isnad ediyorlar? Onlar Rahmân olan Allâh’ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Onlar meleklerin yaratılışını gördüler mi? Onların şahitlikleri yazılacak ve onlar sorguya çekileceklerdir. Onlar: "Eğer Rahmân olan, Allâh dileseydi, biz o meleklerle tapmazdık." dediler. Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar”.³⁴⁰

Bu âyetin “Kullarından bir kısmını O’nun bir parçası saydılar” kısmı, daha önce geçen وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ “şâyet onlara gökleri

³³⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 3: 277.

³⁴⁰ Zuhurf 43/15- 20.

ve yeri kim yarattı diye sorsan, onları azîz ve alîm olan Allâh yarattı diyecekler”³⁴¹ âyetiyle alakalıdır. Bu itirafa rağmen inkârcılar Allâh’ın yarattığı varlıklarının sıfatlarıyla Allâh’ı nitelediler, melekler Allâh’ın kızlarıdır deyip onları Allâh’ın bir parçası saydılar. Zira çocuk babasından bir parçadır. İnsan, nimetlere nankörlük eden ve nankörlüğü aşîkâr ve apaçık olan bir varlıktır. Allâh’a çocuk nisbet etmek küfürdür, küfür ise bütün nankörlüklerin kaynağıdır. Allâh, müşriklerin bu durumlarının hayret verici olduğuna dikkat çekerek şöyle diyor: Müşrikler kendi anlayışlarına göre, Allâh’ın iki cüzün en hayırlısını ve iyisini onlara, kötü ve değersiz olanını ise kendisine seçtiğini iddia ettiler. Allâh ile benzer olduğunu iddia ettikleri kızlarla (çünkü melekleri Allâh’ın kızları saydılar, çocuk babayla aynı cinsten olur) ilgili onlardan birine, “senin kızın oldu” denilince, yüz hatları değişir ve üzüntüye gark olur, “onu diri diri toprağa mı gömsem yoksa bir utanç olarak bıraksam mı” diye düşünür. Nitekim bazı Arapların kadınları kız doğurunca, evlerini terk ettikleri söylenmektedir.³⁴²

Müşrikler, meleklerin dişi olduğuna inanıyorlardı, Allâh onların bu inancını reddederek “meleklerin yaratılışına şahit mi oldular yani Allâh’ın melekleri dişi olarak yarattığına şahit mi oldular” diyor. “Kıyamet günü bundan hesaba çekilecekler” denilerek bu düşünce sahipleri tehdit edilmiştir. “Şâyet Allâh dileseydi, Allâh’ın kızları olan meleklerin timsallerine tapmazdık, Allâh bunu biliyor” demekle de birçok hata işlediler. Allâh’a çocuk isnat ettiler. Allâh’ın kız çocuklarını erkek çocuklarına tercih ettiğini iddia ederek, meleklerin Allâh’ın kızları olduğunu iddia ettiler. Hiçbir delilleri olmadan ve Allâh’ın izni olmaksızın, sadece hevâ-i nefislerinin eseri olan görüşlerine uyarak ve kendilerinden önceki büyüklerinin ve atalarının yolunu izleyip bu putlara taptılar. Kendilerinin bu sapık inançlarının, Allâh’ın bir kaderi olduğunu iddia ettiler. Halbuki Allâh gönderdiği her peygambere, “sadece Allâh’a ibadet edin” şeklinde emretmiştir. Bu da onların bu iddialarını boşa çıkarmaktadır.³⁴³

Âyette geçen ve müşriklerin kendilerini temize çıkarmak için söyledikleri “Eğer Rahmân olan, Allâh dileseydi, biz o meleklerle tapmazdık” cümlesi, sapkınlık içinde olanların genel mantığını yansıtan bir cümledir. Yaptıklarının sorumluluğunu kadere bağlıyorlar. Allâh razı olmasaydı bizi zorla değiştirir veya dünyada bize azap ederdi

³⁴¹ Zuhruf 43/9.

³⁴² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 245- 247.

³⁴³ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 4: 125.

demektedirler.³⁴⁴ Bu ifade müşriklerin dalga geçerek “*Allâh dileseydi biz bu meleklerle ve putlara tapmazdık*” dediklerini göstermektedir. Onlar, bizim tapmamız Allâh’ın meşîeti iledir, O, buna razıdır” demekteydiler.³⁴⁵ Bu söyledikleri hususunda herhangi bir delilleri yoktu, Allâh hakkında sadece yalan uydurmaktaydılar.

Allâh-u Teâlâ, bu yalan ve iftiralarını kıyamet günü müşriklerin ilâhlık atfederek kendilerine ibadet ettikleri meleklerle soracağını ifade etmek suretiyle, müşrikleri kendilerinin ve atalarının uydurdukları bu yalanların peşinden gitmekten vaz geçmeleri hususunda ikaz etmektedir.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهَؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَلِيِّنَا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ “O gün Allâh, onları hep birlikte mahşere toplayacak, sonra meleklerle: “Şunlar size mi tapıyorlardı?” diyecektir. Onlar da: “Seni tenzîh ederiz. Bizim onlara karşı sığınacak velîmiz sensin. Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmışlardı.” diyecekler.”³⁴⁶

Allâh’ın kıyamet günü bütün yaratılmışların huzurunda müşrikleri azarlamasını anlatan bir sahnedir. Müşriklerin, Allâh’ın ortakları zannederek ve kendilerini Allâh’a daha çok yaklaştırsınlar diye taptığı meleklerle, Allâh “bunlar size mi tapıyorlardı” diye sormaktadır. Melekler “Sen ortağı olmaktan uzaksın, biz Senin kullarınız, Seni onlardan tenzîh ederiz. Onlar cinlere yani Şeytana ibadet ediyorlardı. Çünkü putlara ibadet etmeyi onlara güzel gösteren ve onları saptıran Şeytândır”³⁴⁷ diyecekler. Cenâb-ı Allâh’ın bu sorusu, müşrikleri kınamak ve azarlamak içindir. Yani bunlar Benden başkasına tapıyorlardı, bunu siz mi onlara emrettiniz?³⁴⁸ demek suretiyle, âhirette müşriklerin taptığı meleklerin ve bütün mevcudatın huzurunda, müşrikleri azarlayacağını kendilerine dünyada uyarı olsun diye bildirmektedir.

Muhammed Esed’e göre bu soru, temsili bir sorudur. Çünkü Allâh’ın bir şeyi bilmek için soru sormasına lüzum yoktur, o her şeyi bilir. Bu soru ile meleklerin de Allâh’a yapılması gereken ibadetin kendilerine yapılmasını istemeyi asla kabul

³⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhimu ’l-Kur’an*, 5: 253.

³⁴⁵ es-Sâbûnî, *Safvetu ’t-Tefâsir*, 3: 237.

³⁴⁶ Sebe 34/40, 41.

³⁴⁷ İbni Kesîr, *Tefsiru ’l-Kur’ani ’l-Azîm*, 3: 542.

³⁴⁸ es-Sâbûnî, *Safvetu ’t-Tefâsir*, 2: 882.

etmeyecekleri gerçeği vurgulanmıştır.³⁴⁹ İlk çağlardan beri çeşitli topluluklar melekleri Allâh’a şerik koşmuşlar ve yağmur, şimşek, rüzgâr, zenginlik, ölüm, hayat... tanrısı/tanrıçası olarak meleklerle tapmışlardır. Âyette geçen cin ile cinlerden olan şeytanlar kastedilmiştir. İbadet etmekle kastedilen ise, bir insanın birisini lanetlese bile o kimsenin yolundan gitmesidir, âyette bu durum o varlığa ibadet etmek olarak anlatılmıştır.³⁵⁰

أَهْوَاءَ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ “Şunlar size mi tapıyorlardı” sözü, meleklerle hitap ama kâfirleri azarlamadır. Sehl b. Mâlik el- Fezarî’nin (ö. 190/ 806) “ey kadın sana söylüyorum yanındaki sen beni dinle” beyti ve Türkçedeki “kızım sana söylüyorum gelinim sen anla” deyimi gibidir. Allâh’ın “*Ey İsâ sen mi beni ve annemi Allâh dışında ilâh edinin diye söyledin*”³⁵¹ sözü gibidir. Allâh, meleklerin ve Hz. İsâ’nın böyle bir söz söylemekten uzak olduğunu bilir. Bundan kasıt müşriklerin azarlanmasının şiddetlenmesi ve utançlarının daha çok artmasıdır. Melekler, Allâh ile dostluklarını ve kâfirlerle düşmanlıklarını açıklayarak, müşriklerin kendilerine tapmalarından razı olmadıklarını belirtmiş ve *hayır, onlar cinlere tapıyorlardı* demişler. Burada cin kelimesi ile şeytanlar kastedilmiştir. Şeytanlar, bazı cinlerin sûretlerini müşriklere gösterip, “bunlar meleklerin suretidir, onlara tapın” demek veya putların içine girmek suretiyle müşriklerin putlara tapmalarını sağlamışlardır.³⁵² Allâh dışındaki varlıklara tapınmayı insanlara fısıldayan ve bu tapınma işini onlara güzel gösteren şeytanlardır. Ayette geçen “cinlere tapıyorlardı” sözünden kastın da (Allâh bilir) cinlerin kâfir olanları ve şeytanlar olması gerekir.

Melek tasvirlerine tapınma, ilâhî metinlerde³⁵³ veya peygamberlerin melekleri anlatan sözlerinde geçen ifadelerin, insanlar tarafından meleklerin özelliklerinin daha rahat anlaşılması amacıyla kendi anlayış ve kavrayışları doğrultusunda müşahhas kavramlar ve maddi unsurlar ile bezenmesi sonucu ortaya çıkan figürlerin, tevhîd inancından uzaklaşan kimselerce putlarla temsil edilmesi ile ortaya çıkmış olması muhtemeldir. İlâhî dinlerin kutsal metinlerinde, Allâh’ın emri doğrultusunda kâinattaki görevlerini yerine getiren meleklerle atfedilen güç ve onların Yaraticıya yakın olma

³⁴⁹ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2:881, 882.

³⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 3: 475, 476.

³⁵¹ Maide 6/116.

³⁵² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 596,597.

³⁵³ Örnek bir tasvir için, Bkz. Eski Ahit Hezekiel, bölüm 10.

bilgisi, tevhîd inancının bozulmasıyla birlikte, bu varlıkların bizzat kendi yetkinlikleriyle yaptığı işler olarak algılanması sonucu, bu varlıkların ilâh edinilmesi yoluna gidilmiş olması muhtemeldir. İnsanlar tarafından bu varlıklara tapınmanın en önemli sebepleri arasında, rûhânî ve görünmez oluşları sebebiyle Allâh ile daha rahat iletişim kurdukları düşünüldüğünden, bu varlıkların kendilerine şefaathçi olacağı beklentisi veya Allâh ile aynı yetkinliğe sahip olduklarına inanılması gelmektedir.

1.2 Cinleri ve Şeytanları İlâh Edinme

Cin kelimesi, asıl anlamıyla bir şeyin duyu organlarına gizli kalmasını ifade eder. Bu anlamıyla duyulardan gizlenmiş, saklanmış, insan türünün karşısında yer alan bütün görünmez rûhânî varlıkları ifade eder. Daha dar anlamıyla (ki aynı zamanda terim anlamıdır), içinde iyileri de kötülerini de olan, iradeli, Allâh'ın emir ve yasakları karşısında sorumlu olan rûhânî varlıkları ifade eder.³⁵⁴ “Görünmeyen varlık” anlamıyla her melek cindir, ancak her cin melek değildir. İnsanlık tarihi boyunca Allah dışında görünmeyen varlıkların mevcudiyetine ve bu varlıkların iyileri ve kötülerini olduğuna her toplumda inanılmıştır. Sümerler, Babiller, Asurlar, Hintliler, Yunanlılar, Slavlar gibi pek çok eski topluluğun inanç kültüründe iyi ve kötü cin inancı mevcuttur. Doğusundan batısına yeryüzü topluluklarının hepsinde görünmeyen iyi ve kötü rûhânî varlıkların olduğuna inanıldığı anlaşılmaktadır.³⁵⁵

Şeytan kelimesi, Arapça “ş t n” kökünden gelir ve “uzaklaştı” anlamındadır. Bu kelimenin aslının ş-a-t (*Şin- Elif- Tı*) fiili (kızgınlıktan yandı) olduğu da söylenmiştir. Dolayısıyla Şeytan, hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık, yanıp helâk olmuş varlık demektir.³⁵⁶ Şeytan kelimesinin İbranice karşılığı olan *satan*, “düşmanlık etmek, suçlamak, karşı gelmek” anlamına gelen “stn” kökünden ya da “sut” (gezinmek, rahatsız etmek, yola çıkmak, sadakatsiz ve inançsız olmak) kökünden türetildiği söylenmiştir.³⁵⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de, âyetlerde ilk defa Hz. Âdem’in yaratılmasından sonra “İblîs”³⁵⁸ (Allâh’ın rahmetinden ümidini kesmiş, ümidini yitirmiş) adıyla kendisinden

³⁵⁴ el-İsfahanî, *Müfredât*, 243, 244.

³⁵⁵ M. Süreyya Şahin, “Cin”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1993), 8: 5,6.

³⁵⁶ el-İsfahanî, *Müfredât*, 551.

³⁵⁷ İlyas Çelebi, “Şeytan” T.D.V. İslam Ansiklopedisi (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2010), 39: 99.

³⁵⁸ Bkz. Bakara 2/34; A’raf 7/11; Hicr 15/31,32; İsra 17/61; Kehf 18/50; Taha 20/116; Sad 38/74,75.

bahsedilmiştir. Hz. Âdem'e secde olayında, meleklerden ayrılıp secdeden kaçınması sonrasında Allâh'ın rahmetinden kovulmuştur. Bu varlığın gerek Hz. Âdem'e secde olayından önce ve gerekse dünya imtihanının bittiği durumların anlatıldığı yerlerde adı İblis olarak geçmektedir.³⁵⁹ Dolayısıyla henüz insanları saptırmak için uğraşmadığı dönemde ve insanoğlunun imtihanının son bulduğu hesap zamanı sonrasında Kur'ân'da İblis adı ile anılmaktadır. Yeryüzünde insanları saptırmaya başlamasından itibaren Kur'ân'da "Şeytan" adıyla kendisinden bahsedilen varlıktır. Köken itibariyle cin³⁶⁰ olan Şeytan, Hz. Âdem ve eşine vesvese vererek onları saptırmış³⁶¹ ve cennetten kovulmalarına sebep olmuştur, insan neslini saptırmak için kıyamete kadar Allâh'tan mühlet istemiş,³⁶² Allâh da insanların yeniden dirileceği güne kadar ona izin vermiştir.³⁶³ Kur'ân'a göre, iradesini kötülük yönünde kullanmış ve kıyamete kadar bu doğrultuda hareket etmek için Yüce Yaratıcı'dan izin almıştır.

Cinler, insanların yapmakta zorlanacağı çok ağır işleri rahatlıkla³⁶⁴ ve hızlı³⁶⁵ bir şekilde yerine getirebilmektedir. Gelecekle ilgili haber hırsızlığı yapmaları³⁶⁶ sebebiyle, gelecekte verdikleri haberler doğru çıktığında, cahil kimseler tarafından gaybı biliyor zannıyla kendileri tanrı yerine konularak tapılmıştır. Cinler, Semâ'nın bazı yerlerinde oturur³⁶⁷ ve bu gayb haberlerinden hırsızlık yapmaya çalışırlar. İnsan, kendisinin başaramadığı işleri başaran ve bilemeyeceği şeyleri bildiğini tecrübe ettiği kimselere tazimde bulunur. Bu varlık eğer her daim müşahade edemediği kâfir bir cin olursa ona tapması hiç de uzak bir ihtimal değildir. Müşrik toplulukların bir kısmı, cin ve Şeytan gibi rûhânî varlıkları yarı tanrı kabul ederken, bir kısmı ise bunları tanrı ile didişen ve tanrı ile eşit güce sahip yetkinlikte tanrılar olarak kabul etmişlerdir. Bu gibi anlayışların neticesinde, insanlar tarafından ihata edilemeyen ve insan cinsinin yapmaya muktedir olamadığı bir kısım işleri yapmaya muktedir olan bu varlıklara tapınma yoluna gidilmiştir.

³⁵⁹ Bkz. Sebe 34/20; Şuara 26/95.

³⁶⁰ Kehf 18/50.

³⁶¹ Bakara 2/36; A'raf 7/20-22.

³⁶² İsra 17/62.

³⁶³ Hicr 15/36-38; Sad 38/79.

³⁶⁴ Sebe 34/12-14.

³⁶⁵ Neml 27/39.

³⁶⁶ Hicr 15/18, Saffat 37/10.

³⁶⁷ Cin 72/8,9.

Günümüze ulaşan eski Mısır, eski Yunan, Hint ve Mezopotamya uygarlıklarının inanç kültürleri de, cinlere ve Şeytana ibadet edildiğini göstermektedir. Bu uygarlıkların inanç sistemlerinde, kötülük tanrısı inancının olduğu görülmektedir. Kur’ân, bu yanlış inançları ve bâtil tanrı anlayışlarını muhatap kitlenin anlayışı nispetinde açıklayarak reddetmiş, böyle bir tapınmanın yanlış olduğunu bildirmiştir. Cenâb-ı Allâh, cinlerin ve Şeytanın Allâh tarafından yaratıldığını, bunların şuurlu ve sorumlu varlıklar olduğunu, insanlara göre mevcut görünmezlik ve güç yetirme durumlarının Allâh’ın yaratması ile olduğunu bildirmiştir.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ
“Onlar, Allâh’a cinlerden de ortak koştular. Halbuki onları yaratan O’dur.”³⁶⁸

Cinn kelimesi, *cenne* fiilinden türetilmiştir. Arap dilbilimcilerine göre, *cenne* fiili insan duyularının kavrama alanı dışında kalan varlıkları ve güçleri gösteren bir kavramdır. Mekke müşrikleri, bu görünmeyen varlıkları Allâh’a denk saymaktaydılar.³⁶⁹ Âyet, Allâh’la birlikte başka varlıklara da ibadet eden müşriklere ve Allâh’a ibadetlerinde cinleri ortak koşanların şirk ve küfürlerine bir reddiyedir.³⁷⁰ Müşrikler, cinlere itaat etmeleri sonucu putlara taptıkları için, cinleri Allâh’a ortak koşmuş sayılmışlardır. Onlar, cinleri ve kendilerini Allâh’ın yarattığını bilmelerine rağmen Allâh’a ortak koşmuşlar ki bu iş, cehaletin zirvesidir.³⁷¹

Bir kısım insanlar, tabiatüstü rûhânî varlıklara Allâh’a denk veya Allâh’ın altında, Allâh’a aracı olacak şekilde ilâhlık ve rubûbiyetten pay vermişlerdir. Kimi insanlar meleklere, kimisi İblis taifesine, kimisi de hepsine, farklı isimler altında tapmıştır.³⁷² Kendilerine gelen açık delillere rağmen, bir kısım insanlar, kendi hayal ve vehimlerinin kurguladığı kuruntular neticesi görmedikleri bu varlıkları cehaletleri sebebiyle, kâinatın yönetiminde ve insanların kaderine etki etmede güç sahibi ve görevli saymışlardır. Hastalığı, sağlığı, bereketi, serveti bunların elinde varsayıp onlara tanrılık vasfı vermişlerdir.³⁷³

³⁶⁸ En’am 6/100.

³⁶⁹ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1:246.

³⁷⁰ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 2: 160.

³⁷¹ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 1: 636.

³⁷² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3: 1998.

³⁷³ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 1: 507.

Âyette geçen *لِللَّهِ شُرَكَاءُ* “*lillâhi şürekâe*” ifadesi, *جَعَلُوا* “*cealû*” fiiline iki mef’ûl yapılırsa *الْجِنِّ* “*cin*” kelimesi *شُرَكَاءُ* “*şürekâe*” kelimesinden bedel olur veya *لِللَّهِ* “*lillâhi*” kelimesini i’râb bakımından boş bırakıp, *شُرَكَاءُ الْجِنِّ* “*şürekâe’l cinne*” iki mef’ûl yapıp ikincisi birincinin önüne geçirilmiş olur. Bu takdimin faydası, Allâh lafzına ta’zimdir. Melek, cin, insan ve her ne tür şerik olursa olsun Allâh’ın ismi onlardan önce zikredilmiş olur. *الْجِنِّ* “*Cinni*” şeklinde esreli olarak da okunur. Anlam; “bu valıkları ibadetlerinde Allâh’a ortak koştular, Allâh’a itâat eder gibi onlara itâat ettiler” demek olur. Denilmiştir ki, bu kimseler “hayrın yaratıcısı Allâh’tır, şerrin yaratıcısı Şeytandır” diyenlerdir. Kendilerini cinlerin değil, Allâh’ın yarattığını bilmeleri de onların Allâh’a ortaklar uydurmalarına engel olmamıştır.³⁷⁴

Bir kısım müşrikler, Allâh ile O’nun yarattığı cinleri ve cin taifesinden olan Şeytanı aynı kategoriye koyup, Allah ile kardeş kabul etmiş ve bu varlıklara da ulûhiyet pâyesi vermişlerdir. Kötülüklerin yaratıcısı olarak gördükleri bu varlıklara tapınmış ve şerlerinden korunmak için onlara adaklar adanmışlardır.

وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ “Onlar, Allâh ile cinler arasında bir neseb (hısımlık bağı) uydurdular. Oysa andolsun cinler bilirler ki, o yalancılar mutlaka cehenneme götürüleceklerdir.”³⁷⁵

Melekler, görünmez varlıklar olduğu için cin olarak nitelendirilmiştir. Allâh ile cinler arasında neseb bağı müşriklerin iddiasıdır. Onlar, “Allâh cinlerden evlendi kızları yani melekler doğdu” demişlerdir. Âyet bu iddiayı reddetmekte ve melekler bu sözlerin sahiplerini cehenneme getirecektir dekmek suretiyle, müşriklere iddialarının sonucunun cehennem azabı olduğu tehdidinde bulunmaktadır.³⁷⁶ Burada cin kelimesinin melekleri de kapsadığının söylenmesi, meleklerin cins itibariyle görünmez varlık olmaları sebebiyledir. Cinslerine vurgu yapmak için gizlilik ve görünmezlik sıfatları öne çıkarılmıştır. Âyet, “Allâh’a itâatte müşriklerin cinleri Allâh’a ortak koşmaları” olarak da anlaşılmıştır. Bu halde, âyette geçen cin kelimesinden kastın, Şeytan olduğu da söylenebilir. O zaman âyetin *إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ* “*innehum lemuherûn*” kısmına, “şeytanlar

³⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 50.

³⁷⁵ Saffat 37/158.

³⁷⁶ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 1010,1011.

Allâh'ın kendilerini cehenneme atacağını ve kendilerine azap edeceğini bilirler” şeklinde anlam verilebilir.³⁷⁷ Bu durumda şöyle anlaşılması da muhtemeldir: Bazı zındıklar Allâh ile Şeytan arasında bir soy ilgisi kurdular, iki zıt kardeş gibi kabul ettiler. Mecûsiler gibi, hayırları Allâh, şerleri Şeytan yaratıyor dediler. Mecûsîlik inancında, Şeytan Allâh'ın kardeşi, melekler de Allâh'ın kızlarıdır.³⁷⁸ Halbuki Şeytan, Allâh'a şirk koşanların Cehenneme atılacağını bilir.

Hiz. Ebû Bekir, “melekler Allâh'ın kızlarıdır” diyen müşriklerle “peki anneleri kimdir?” deyince, “cinlerin ileri gelenlerinin kızları” cevabını vermişlerdir. Bunun için Cenâb-ı Allâh, “kendileriyle Allâh arasında hısımlık bağı iddia edilenler iyi bilirler ki, bu yalan ve iftirada bulunanlar kıyamet günü, bilgisizce söyledikleri bu bâtıl sözleri sebebiyle azap için getirileceklerdir” demektedir. “*Onlar, Allâh ile cinler arasında bir neseb (hısımlık bağı) uydurdular*” âyetiyle ilgili olarak İbni Abbâs, “Allâh'ın düşmanları Allâh ile İblisi kardeş zannettiler” demiştir.³⁷⁹ Allâh'a inanmayı reddeden birtakım insanlar, cinler ve diğer görünmez varlıkların gizemli bir halde, bilinçli yaratıcı bir güce sahip olduklarına inanmaktadırlar. Kur'ân bu varlıkların kutsanmasını ve Allâh'a ait birtakım vasıfların onlara verilmesini reddetmektedir.³⁸⁰

Bir kısım sapık inanç sahipleri işi biraz daha ileri götürerek, İblisi ve onun soyundan gelen kâfir cinleri Allâh'ın yaratmasında ve icraatında O'nun ortakları kabul etmişler ve onları tanrı edinip tapmışlardır. Allâh-u Teâlâ, bu kimselerin iddialarını Kur'ân-ı Kerîm'de şöylece reddetmektedir.

“Ben, مَا أَشْهَدُتُهُمْ خَلْقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا onları (İblis ve soyunu) ne göklerin ve yerin yaratılışında, ne de kendilerinin yaratılışında şahit tutmadım ve hiçbir zaman doğru yoldan çıkanları yardımcı edinmiş değilim.”³⁸¹

Âyet inkârcılara, itâat ve ibadet etiğiniz şeytanlar, sizin itâat ve ibadetinize layık değildir, göklerin ve yerin yaratılışında onların herhangi bir katkıları olmadığı gibi, bu yaratılışa şahit de tutulmadılar, bu varlıklar yaratılmış kullardan başka bir şey değildir³⁸²

³⁷⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 66.

³⁷⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 4077.

³⁷⁹ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 4: 23.

³⁸⁰ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 922.

³⁸¹ Kehf 18/51.

³⁸² Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 3: 160.

demektedir. Âyette, “İblisi ve inkâr eden cinleri evliyâ edinenler bilmeliler ki, bu varlıklar da kendileri gibi birer kuldur. Ulûhiyete ait bir şeylere güç yetiremezler, yaratma işinde onların herhangi bir payı olmadığı gibi, göklerin ve yerin yaratılışına ve bu varlıkların kendi yaratılışlarına da onları şahit tutmadım. Her şeyi tek başına yaratan, takdir edip düzene koyan sadece benim, bu konuda ortağım, vezirim ve yardımcım yoktur”,³⁸³ “bunlar benim yoktan var ettiğim varlıklardır, benimle ortaklıkları olmadığı halde onları nasıl efendi ve velî edirsiniz” buyurmaktadır.

Âyette, insanların bilinçli veya Şeytanın ayartmasıyla, bilinçaltı dürtülerin tutsağı olarak, tanrısal nitelikler atfettiği gerçek veya muhayyel varlıklara bir atıf vardır. Allâh, kudreti sonsuz ve her şeyin bilgisine vakıf olduğu halde, O’na ilâhlığında yardımcı veya insanlarla onun arasında herhangi bir aracı düşünmek sapıklıktır.³⁸⁴ Yüce Allâh, “Şeytan ve zürriyeti size düşman olduğu halde, siz Allâh’ın dostluğuna bedel Şeytanın dostluğunu mu alıyorsunuz? Bu ne kötü bir değişim! Siz ibadette Şeytan ve ahfadını bana ortak kıldınız, halbuki ben, göklerin ve yerin yaratılışında onları kendime yardımcı edinmediğim gibi, onları birbirlerinin yaratılışına da şahit kılmadım. Sapıtmış olanları yardımcı edinmem. Öyleyse nasıl ki onlar yaratmada bana yardımcı değiller, siz de onları ibadette bana ortak tutmayın” demektedir. وَمَا كُنْتُ “Vemâ kunte” şeklinde hitap Hz. Peygambere (as.) olursa, anlam: “senin onları yardımcı edinmen doğru olmaz veya onları güçlü hissetmen sana yakışmaz” şeklinde olur.³⁸⁵ Yüce Allâh, Şeytan ve zürriyetini göklerin ve yerin yaratılışına şahit tutmadım ki, göklerin ve yerin yaratılışında onları kendime yardımcı edineyim ya da onlara danışayım.³⁸⁶ Onları birbirlerinin yaratılışına da şahit tutmadım, onlar sizin gibi kullardır.³⁸⁷ “Öyle ise siz de ibadeti sadece Allâh’a has kılarak yapın. Allâh’ın dışında başka varlıkları ibadetinizde Allâh’a ortak kılmayın, demektedir. Zira sizin Allâh’a ortak kıldığınız varlıkların, hakikatte ulûhiyette bir payları yoktur, bu sahada yetkinlikleri olmadığı için danışma mercii de değillerdir” diyerek bu varlıkların sadece birer yaratılmış olduğunu, varlık sahasına çıkmaları için Yüce Allâh’a

³⁸³ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 3: 89.

³⁸⁴ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 596

³⁸⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 679, 680.

³⁸⁶ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 655.

³⁸⁷ Es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefsir*, 2: 307.

böyle tenzîh ettiler. Âyette geçen سَفِيْهُنَا “sefîhunâ” ifadesinden kasıt İblis'tir. İblis, Allâh hakkında yalan yanlış sözler söylemekteydi, diğer cinler İblis'in Allâh hakkında bu çeşit uydurma sözler söyleyeceklerine ihtimal vermedikleri için, Kur'ân'ı ve İslâm'ın tebliğini dinleyinceye kadar bu sözlerle inanmışlardır.³⁹⁰ شَطَطًا “Şetâtâ” kelimesi, “zulüm ve haksızlıkta sınırı aşmak” anlamına gelir. Doğruluktan o kadar uzak bir söz söylüyorlar ki, söyledikleri söz kendi içinde bile tutarsız hale geliyor demektir.³⁹¹ Allâh'a eş ve çocuk isnat etmek, doğru olmaktan uzak olması ve haddi tecavüz olması sebebiyle küfürdür. Kur'ân'ı dinleyen cinler, “biz, insan ve cinlerin Allâh'a eş ve çocuk isnat etme iftirasında bulunacaklarına ihtimal vermediğimiz için, bu söylenenlere inandık” demektedirler.³⁹² Bir başka görüşe göre, bu cinler Hristiyan idiler veya Allâh'a çocuk ve eş isnat eden bir dine inanıyorlardı. Peygamberimizin namazda Kur'ân'dan okuduğu bu âyetleri dinlediklerinde, akidelerinin yanlış olduğunu fark ettiler. Âyette geçen سَفِيْهُنَا sefîhunâ kelimesi bir kişi için kullanılmışsa, İblis kastedilmiş olur, eğer bir kişiden fazlası için kullanılmışsa bir gurup cinn kastedilmiş olur. Yani “onların yanlış yönlendirmeleri sonucu biz doğru yoldan çıktık” demek olur. Cahiliye Arap toplumunun anlayışına göre, her harabe yer cinlerin kontrolü altındaydı. Orada konaklamaları halinde o cinlere sığınmazlarsa, cinlerin eziyetine maruz kalacaklarına inanırlardı. Âyette, Kur'ân'ı dinledikten sonra inanan cinler, insanların bu inkârcı cinlere sığınması, onların kibrini ve azgınlığını arttırıyordu³⁹³ demektedirler. Zira insanlar tarafından sahip olmadıkları vasıflarla nitelenmek onların azgınlığını arttırmıştır. İnkâr eden cinler, kendilerine sığınan insanları tamamen kendilerine bağlamak için, onlara hertürlü maddi ve manevi yardımı sağlayabileceklerine dair onları kandırmışlardır.

Âyet bir kısım insanların yöneldikleri tabiatüstü güçlerin, o insanlara hayatları boyunca kendilerine rehberlik yapacaklarına, onları başarıya ulaştıracaklarına ve bir peygamberin gelmesinin asla söz konusu olmadığına dair söylediklerinden bahsediyor.³⁹⁴ Araplar, meleklerin Allâh'ın kızları olduğunu ve cinlerle birlikte, Allâh ile bir akrabalık bağı kurduklarına inanıyorlardı. Cinler kendi beyinsizlerinden dinledikleri şirk koşma, Allâh'a zevce ve evlat isnat etme anlayışından, Kur'ân'ı dinledikten sonra vaz

³⁹⁰ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 4: 428.

³⁹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 626.

³⁹² en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 1287, 1288.

³⁹³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 6: 443.

³⁹⁴ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 3: 1196.

geçmişlerdir. Onlar, insan ve cinlerin Allâh’a yalan isnat etmelerini mümkün görmedikleri için o beyinsizlere kanmışlardı.³⁹⁵

İlâhî dinlerde kâfir cinler ve şeytanlar, kötülüğü teşvik etmeleri hasebiyle, bu dinlerin müntesipleri tarafından sakınılması ve şerrinden Allâh’a sığınılması gereken varlıklardır. İlâhî dinlerden bozma inanç sistemlerinde ve müşrik toplumların inanç kültürlerinde bu durum daha farklı bir hal almıştır. Kötü cinler ve şeytanlar artık kötülüğe teşvik eden varlıklar olmaktan çıkmış, bizzat kötülüğün yaratıcısı ve tanrısal yetkinliğe sahip birer varlığa dönüşmüşlerdir. İyiliği yaratan tanrı karşısında aynı yetkinliğe sahip olan kötülüğün yaratıcısı ve şerrinden korunmak için kendisine ibadet edilen, kurban takdim edilen “kötülük tanrısı” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şamanlıkta tanrılar, “iyilik tanrıları” ve “kötülük tanrıları” diye ikiye ayrılmaktaydı. Rûhlar da iyi ve kötü rûhlar diye ikiye ayrılır, kötü rûhlar “Erlik” diye adlandırılır ve onlara Şeytan anlamına gelen “Yek” adı verilmekteydi.³⁹⁶ Azteklerin dinlerinde, eski Mezopotamya, Anadolu, Mısır ve Hint dinlerinde ve Zerdüştlükte tanrılar, “iyilik tanrıları” ve “kötülük tanrıları” olarak tasavvur edilmiş ve her iki tanrı gurubuna da sunu da bulunulmuş ve ibadet edilmiştir.³⁹⁷ Geçmiş toplumlarda var olan bu inanç, Kur’ân’ın nazil olduğu dönemde müşrik Arap toplumunda da vardı. Kur’ân, bütün insanlığa gönderildiği için, o dönemde müşrik Arap toplumunda olmayan bazı bâtıl inançlara da atıfta bulunmuş olması gayet tabiidir. Bu varlıklara tapmanın önde gelen sebepleri arasında, rûhânî ve görünmez oluşları ve Allâh ile aynı yetkinlikte, Allâh’a zıt olduklarına inanılması gelmektedir. Kur’ân âyetlerinde ve ilgili âyetlerin tefsirinde görüldüğü üzere Allâh bu düşünce ve inancın yersiz ve yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Allâh, cinleri de insanlar gibi akıl ve irade sahibi olarak yarattığını ve imtihana tabi tuttuğunu, Şeytan’ı da yaratıp bunlar için imtihan vesilesi kıldığını söylemektedir.

³⁹⁵ Seyyid Kutub, *Fizilâli'l- Kur'an*, trc. İ. Hakkı Şengüler- M. Emin Saraç- Bekir Karlığa (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1979), 15: 300.

³⁹⁶ “İyilik ve Kötülük”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 35.

³⁹⁷ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 57-193.

2 Gözle Görülen Akıl Sahibi Varlıkları İlâh Edinme

“Gözle görülen akıl sahibi varlıklar” ile, akıl ve irade sahibi olan “insan” kastedilmektedir. Gözle görülmesine rağmen insana nisbetle akıl ve irade sahibi olmayan diğer canlılar bu kapsamın dışında kalmaktadır.

2.1 İnsanları İlâh Edinme

İnsanlar, sadece rûhânî varlıkları ve onların timsali olan putları tanrı olarak edinmemişlerdir. Zaman zaman hemcinsleri olan insanlara da ilâhlık pâyesi vermişlerdir. Müşrikler tanrılarını, her istediğini yapmaya gücü yeten bir insan şeklinde tasavvur etmişler ve onlara yakıştırdıkları tanrıça eşlere de ilâh olarak tapmışlardır. Peygamberler, din adamları, devlet başkanları ve toplumların hayatında önemli rol oynayan büyük şahsiyetler kutsallık atfedilerek ilâhlaştırılan insanların başlıcalarıdır.

Tanrıdan südur ettiği iddia edilerek, hakkında efsaneler ve menkıbeler uydurmak suretiyle kutsallaştırılan ve kendisine ilâhlık pâyesi verilen insanların başında devlet başkanı olan hükümdârlar gelmektedir. Yeryüzünde tanrının temsilcisi, O’nun mülkünün yöneticisi kabul edilen hükümdârın tanrı tarafından seçildiği ve tanrısal güçlere sahip biri olduğu kabul edilmiştir. Eski uygarlıklarda hükümdârda birleşmiş kabul edilen rahiplik/din adamlığı, daha sonraları ayrı bir kutsal müessese olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrıya hizmet ettikleri için ilâhî hikmetle dolu olduğu kabul edilen evliyâ ve azizler de gizli güçlerle dolu kutsal insanlar olarak kabul edilmiş ve bir kısım sapık inanç sahipleri tarafından insanlarla tanrı arasında bir nevi aracı görevi üstlendikleri iddia edilmiştir. Hatta evrenin yönetimini tanrı ile birlikte yürüttüklerini bile iddia edenler çıkmıştır.³⁹⁸

2.2 Zevce (Sâhibe) İlâh Edinme

Geçmiş dönemlerde yaşamış birçok müşrik topluluk, tanrılarının eşi olarak kabul ettikleri tanrıçaların varlığına inanmışlardır. Kur’ân-ı Kerîm’de “sâhibe” kelimesi ile bu inanışlara atıfta bulunulmuştur. Kur’ân’da geçen “sâhibe” kelimesinin, Türkçe karşılığı tanrıça, kadın tanrı, ilâhe³⁹⁹ demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de “sâhibe” kelimesi, cinlerin beyinsizimiz⁴⁰⁰ dediği Şeytanın, Allâh hakkında uydurduğu bir iftirayı anlatan âyette

³⁹⁸ Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, 187-216.

³⁹⁹ Eren v.dğr., *Türkçe Sözlük*, “Tanrıça” md., 2: 1415.

⁴⁰⁰ Cin 72/4.

“Allâh’ın zevcesinin” olmadığını vurgulamak için kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’i dinledikten sonra hidâyete eren ve İslâm’ı kabul edip îmân eden cinlerin, **وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا** “doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir, ne bir eş edinmiştir ne de bir çocuk”⁴⁰¹ diyerek Allâh’ı tenzîh etmelerinden anlaşıldığına göre, Şeytan, Allâh hakkında eş ve çocuk iftirasında bulunmuş ve kendisine güvenen bazı cinleri saptırmıştır. Kur’ân’ın indirildiği dönemdeki müşrik Arap toplumunda tanrıların eşlerinin olduğuna inanma ve tanrıların zevcesi kabul edilen bu tanrıçalara tapma anlayışının olduğuna dair net bir bilgi yoktur. Ancak tanrıların eşleri olan tanrıçaların varlığına inanmak eski Yunan, Mısır ve diğer kadim inanç kültürlerinde yaygındı. Bu âyetten sonra gelen diğer âyette, **وَأَنَّهُ كَانَ يَفُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا** “demek bizim beyinsiz, Allâh hakkında doğruluktan uzak sözler söylüyormuş”⁴⁰² denilmesinden anlaşılabileceği üzere, Şeytan Allâh’a eş ve çocuk isnadı gibi yanlış bilgilerin yayılması ve bu bilgiler üzerine bina edilen yanlış inançların benimsenmesi için çaba sarf etmektedir.

وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا “Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir; ne bir eş edinmiştir, ne de bir çocuk.”⁴⁰³

Âyet, cin ve insan kâfirlerinin Allâh hakkında eş ve çocuk uydurmasını konu edinmektedir. Cinlerin itimat ettiği İblis’in, cehalet ve hamakat sonucu Allâh’ın eşi ve çocuğu olduğu ile ilgili uydurduğu yalana, İblis’in Allâh hakkında yalan uyduracağına ihtimal vermeyen cinlerin Kur’ân’ı dinleyinceye değin inandıklarını haber vermektedir.⁴⁰⁴ Oysa Allah’ın eşi de çocuğu da yoktur. Çünkü eş edinmek bir ihtiyaçtan olur. Allâh-u Teâlâ muhtaç olma eksikliğinden münezzehtir.⁴⁰⁵ Âyette geçen **جَدُّ** “ceddu” kelimesi, “Allâh’ın yaptığı işler veya Allâh’ı anmak yücedir” anlamına⁴⁰⁶ veya “Allâh’ın azâmeti” anlamına gelir. Hz. Ömer (ö. 23/644): “bizden bir kimse Bakara ve Âli İmran sûrelerini okuduğunda, içimizde değeri artardı, gözümüzde büyürdü” demiştir. Hz. Ömer’in bu sözünde geçen **جَدُّ** “ceddu” kelimesi, “değeri artardı, gözümüzde büyürdü” anlamında kullanılmıştır. Âyette geçen “ceddu” kelimesinin, Allâh’ın mülkü,

⁴⁰¹ Cin 72/3.

⁴⁰² Cin 72/4.

⁴⁰³ Cin 72/3.

⁴⁰⁴ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 1287.

⁴⁰⁵ es-Sâbûnî, *Safvetu’t- Tefâsir*, 3: 716.

⁴⁰⁶ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 4: 428.

hükümranlığı ve zenginliği anlamına gelmesi de mümkündür. مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا. “Me't-tehaze sâhibeten velâ veledâ” cümlesi, جَدُّ رَبَّنَا “ceddu Rabbînâ” ibaresinin açıklaması mahiyetindedir. جَدًّا رَبَّنَا “Cedden Rabbunâ” şeklinde mansup olarak da okunur ki, bu durumda “teâlâ” kelimesinin temyizi olur. جَدِّ رَبَّنَا “Ceddi Rabbînâ” şeklinde meksûr okunursa, “rubûbiyet ve ulûhiyetinin gereği olarak, eş ve çocuk edinmekten münezzehtir” anlamına gelir. Bu sebeple o cinler, Kur’ân’ı işittiklerinde hemen tevhid ve imâna tabi oldular ve kâfir cinlerin kendilerine benimsettikleri inançtan vaz geçtiler. جَدُّ “Ceddu” kelimesi, şans ve ayrıcalıktan kinaye olarak da kullanılmaktadır. Sonuç olarak âyetin anlamı şöyle olur: Azâmetinden ve hiçbir şeye ihtiyacı olmamasından dolayı Allâh eş edinmekten yücedir.⁴⁰⁷

Âyet-i kerîmelerde Cenâb-ı Allâh, cinler arasında Allâh hakkında asılsız yalanlar uydurup yayan ve bu varlıkların inançlarının bozulması için çaba sarf eden Şeytanın iddialarını reddetmektedir. Bu iddiaları reddeden âyetin ifadesinden şunları anlamak mümkündür: Her varlığın eşi kendi cinsinden olur. Allâh’ın eşi olması muhaldir, eşi olması demek aynı cinsten varlıkların mevcudiyeti demektir, bu da birçok ilâhın varlığı anlamına gelir. Eş ve çocuk sahibi olmak bir ihtiyaçtan olur. Hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allâh’a eş ve çocuk isnadında bulunmak anlamsızdır.

Allâh’ın zâtını, eş ve çocuk sahibi olmaktan tenzîh ettiği bir başka âyet-i kerîme ise şöyledir: بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ “O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Zevcesi olmadan nasıl çocuğu olabilir? Oysa her şeyi O yaratmıştır, her şeyi bilir.”⁴⁰⁸

Allâh, gökleri ve yeri daha önce hiçbir misali olmadığı halde, ilksel olarak yaratandır. Bir kimsenin çocuğunun olması, ancak eşinin olmasıyla mümkün iken, eşi olmayan Allâh’a, çocuk isnad etmek nasıl mümkün olur? Her şeyi Allâh yaratmıştır ve her şeyin bilgisi O’nun yanındadır. Böyle olan birisi, hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Bu âyette, iki açıdan Allâh’a çocuk isnad edenlerin iddialarına reddiye yapılmıştır. Birincisi, çocuk babayla aynı cinsten olur, Allâh ise herhangi bir cins ile aynı olmaktan uzaktır ve

⁴⁰⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 625, 626.

⁴⁰⁸ En’am 6/101.

yücedir, çünkü her cinsi ilksel olarak yaratan O’dur. İkincisi, gökleri, yeri ve diğer her şeyi yaratan Allâh, çocuk edinmekten de diğer her türlü ihtiyaçtan da müstağnidir.⁴⁰⁹

بَدِيعُ السَّمَوَاتِ “*Bedîu’s-semâvâtî*” terkibinde, sıfat-ı müşebbehe failine muzâf olduğundan anlam: “Allâh, semavatta ve yerde eşi ve benzeri olmayandır (benzersizdir)” olur. Mahzûf bir mübtedânın haberi olduğu varsayımı ile merfû olup, “O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır” anlamına da gelir. Bu terkinin mübtedâ, اَنِّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ “*ennâ yekûnu lehû veledun*” kısmının ise haber olması, ya da bu terkinin, تَعَالَى “*teâlâ*” lafzının faili olması, yahut mecrûr okunarak وَجَعَلُوا لِلَّهِ “*ve cealû lillâhi*” ibaresine reddiye olması veya سُبْحَانَهُ “*sübhânehû*” lafzına atıfla mecrur okunması, ya da mansûb okunarak medih olması muhtemeldir (bu durumların hepsinde anlamda nüans veya vurgu farklılığı meydana gelir). بَدِيعُ السَّمَوَاتِ “*Bedîu’s-semâvâtî*”, üç açıdan Allâh’a çocuk isnadını boşa çıkarır. 1- “Göklerin ve yerin yoktan var edicisidir” anlamı üzere, cisimleri yaratan cisim olamaz ki baba olsun. 2- Üreme ancak aynı cinsten iki eş arasında olur ki Allâh cinsi olmaktan uzaktır, O’nun zevcesi olmadı ki çocuğu olsun. 3- Her şeyi yaratan ve her şeyin bilgisi yanında olan Allâh’ın, çocuk edinmek dâhil hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.⁴¹⁰

Eski uygarlıklarda var olan tanrı fikrinin yanısıra, edindikleri bu tanrıların eşleri “tanrıça” inancı da yaygındı. Aztekler, tanrılarının eşleri olduğuna inanırlardı. Mayalar Güneş tanrısının eşi olan Ay tanrıçasını “Ana” tanrıça olarak kabul ederlerdi. Eski Mısır uygarlığının inanç sisteminde de tanrıların eşleri olan “tanrıça” inancı vardı.⁴¹¹ Anadolu Dinlerinde de tanrıça fikri vardı. Mesela, Hititlerde bir gök tanrıçası olan “Kupapa”, bolluk ve bereket tanrıçası idi. İnsanları koruyan, en eli açık bir varlık(tanrıça) idi.⁴¹² Sâmî toplulukları da tanrılarını dişi ve erkek tanrılar olarak ayırmışlardır. Baş tanrılarından “El”in eşi tanrıça “Aşera” önemli tanrıçaların başında gelmekteydi.⁴¹³

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bu ayetlerden Şeytanın, cinleri saptırmak için Allâh hakkında iftiralar yaydığı anlaşılmaktadır. Bundan hareketle geçmiş topluluklarda var olan bazı sapkın tanrı inançlarının da Şeytanın saptırması ile ortaya çıkmış olduğu

⁴⁰⁹ es-Sâbûnî, *Safvetu’t- Tefâsir*, 1: 637.

⁴¹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 50, 51.

⁴¹¹ “Mayalar”, “Eski Mısır Dini”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 58-67.

⁴¹² “Anadolu Dinleri”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 97.

⁴¹³ “Sami Tanrıları”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 247.

sonucuna ulaşılabilir. Nitekim müşrikler Allâh'ı yaratılmışlara özgü ihtiyaçlarla niteleyip O'na eş isnad etmişlerdir. Müşrikler, göremedikleri Allâh hakkında bu türlü inançlara ancak Şeytanın saptırmasıyla yönelmiş olabilirler. Şeytan, Yüce Allâh'tan insanların yeniden dirileceği güne kadar mühlet isterken aynı zamanda insanları saptıracağına ve Allâh'a ibadetten alıkoyacağına da söz vermiştir. Bu uğurda sürekli çalışacağına ve her fırsatı değerlendireceğine dair and içmiştir.

Âyet-i kerîmelerde Cenâb-ı Allâh, öncelikle herşeyin yaratıcısının kendisi olduğunu vurgulayarak başlamıştır. Çünkü herşeyi yoktan var eden Allâh'ın yarattıklarından hiçbirisi ile aynı cinsten olamayacağı kesindir. Dolayısıyla eşi ve cins olarak benzeri de yoktur. Zira kadın kocasıyla, onlardan doğacak çocuk da anne-babasıyla aynı cinsten olur. Öyleyse cins olarak benzeri olmayana zevce isnadı da mümkün değildir. Varlığı ve yoktan var etmesi kendi zâtından olan birisine nasıl eş ve çocuk isnad edilebilir? İstedliğini yoktan var edebilenin zevcesi olmaz. Zira aksi bir durum birçok tanrının varlığını gerekli kılar, o zaman her tanrının kendi eserinin olması gerekir. Kâinatta böyle bir durum gözlemlenemediğine göre mutlak güç ve kudret sahibi, yegâne Yaratıcı ilâh bir tanedir.

2.3 “Çocuk” İlâh Edinme

Bir kimsenin çocuğuna sevgi ve yakınlık göstermek, genelde o çocuğun ebeveyninin yakınlığını kazanmaya vesile olur. Yüce Allâh'a materyalist bir bakış açısıyla inanan kimseler O'na çocuklar ve eşler isnat edip onları sevmekle, Allâh'ın sevgisini kazanacaklarını varsaymışlar ve O'na çocuklar ve eşler isnat etmekte bir beis görmemişlerdir. Bazı kimseler de, sevdikleri kişileri diğer insanların sevdiklerinden daha yüce gösterme amacı güderek kendilerinin değer verdiği kimseler ile Allâh arasında bir nesep bağı tesis etmeye çalışmışlardır. Böylece kendileri de, Allâh ile nesep bağı olan bu kimseleri sevmek ve onlara yakın olmakla diğer insanlardan üstün bir konuma gelmiş olmaktaydılar. Zira tanrı ile yakınlık bağı, bütün yakınlık bağlarından daha değerli ve daha yücedir. Kendilerinin kutsallaştırdıkları bu yaratılmışlara kendi düşünce dünyalarında ulûhiyetten bir pay vererek, onlara tazimde bulunmayı Yaratan'a yakınlaşma vesilesi saymışlardır.

“O zâlimler, وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَهُ قَانُونٌ”
“Allâh kendisine çocuk edindi” dediler. Haşa O Sübhan’dır. Doğrusu göklerde ve yerde ne varsa O’nun’dur. Hepsi O’na boyun eğmiştir.”⁴¹⁴

Âyet, kendisinden önce ki âyetlerde anlatılan konulara atıf ile bağlanmıştır. Bu âyetlerde Cenab-ı Allah: “Ehl-i Kitap, Hz. Mûsâ’yı sorguya çektiği gibi Hz. Muhammed’i de sorguya çekmek istiyor. Sadece kendilerinin cennete gireceğini söylüyor. Birbirlerini Allâh’tan gönderilmiş hiçbir şey üzere olmamakla suçluyorlar ve ibadethanelerde insanları Allâh’ı anmaktan alıkoyuyorlar dedikten sonra bu gibi mezmum işleri yapanlar bir de kalkmış “Allâh çocuk edindi diyorlar” demektedir.

Âyetle, “Mesîh ve Üzeyr Allâh’ın oğludur, melekler Allâh’ın kızlarıdır” diyenler kastedilmiştir. Yüce Allâh, Zâtını bu kimselerin söylediklerinden tenzîh ederek melekler, Hz. Üzeyr ve Hz. Mesîh dâhil göklerde ve yerde olan her şeyin yaratıcısının ve sahibinin kendisi olduğunu söylemektedir. Bütün bu varlıkların kendisine boyun eğdiğini ve bu varlıklardan herhangi birisinin Allâh’ın yaratmasına, takdir ve dilemesine engel olamayacağını vurgulamaktadır. Bu şekilde dilediğini yaratan ve takdir ettiğine engel bulunmayan benzeri olamaz. Halbuki çocuk baba ile aynı cinsten olur. كُلُّ “Küllün” kelimesindeki tenvin, hazfedilmiş olan bir muzâf’tan bedel olarak gelmiştir. Yani “o müşriklerin, Allâh’a evlat olarak atfettiklerinin hepsi, Allâh’a boyun eğip ibadet etmekle Allâh’a itâat etmiş ve rubûbiyetini tasdik etmişlerdir, müşriklerin Allâh’a izâfe ettiklerini de reddetmişlerdir” anlamı kastedilmiş olur. “Bel lehû mâ fî s-semâvâti ve l-erdi” âyetindeki مَا “mâ” ism-i mevsulünün kullanılması da müşrikleri tahkir ve durumlarını küçümseme içindir.⁴¹⁵

Âyet, Yahudi ve Hristiyanlar ile Mekke müşriklerinden onlarla aynı inanç ve düşünceye sahip olanların iddialarının hepsini reddetmektedir. Allâh, çocuk edinmekten ve onların uydurdukları iftiralarından uzak ve yücedir. Göklerde, yerde ve her ikisinde mevcut olan her şeyin yaratıcısı, her şeye rızık veren, hayat veren, evrende olan bütün işleri yerli yerince yapan ve hepsinde tasarruf sahibi olan Allâh’tır. Çocuk iki eşit varlıktan olur. Eşi ve benzeri olmayan Allâh’ın nasıl çocuğu olur. Hepsi Onun kuludur,

⁴¹⁴ Bakara 2/116.

⁴¹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 207.

O'na boyun eğmiş ve kıyamet günü Onun huzurunda toplanacaktır.⁴¹⁶ Allâh, çocuk edinmeye muhtaç olmadığı gibi, bu gibi benzetme ve fanilik şaibelerinden de uzaktır. Mâlik ile memlûk arasında evlatlık ilişkisi yoktur, baba ile evlat arasında da hâlik va mahlûk arasındaki ilişki gibi mutlak inkıyât bulunmaz.⁴¹⁷ Lafzî veya mecâzî anlamda çocuk sahibi olma ihtiyacı bir eksikliktir. سُبْحَانَ Sübhân ifadesi ile Allâh'ın küçük ve hafif dahi olsa herhangi bir eksiklikten veya yaratılmış bir varlık ile benzerlikten uzak olduğu vurgulanmıştır.⁴¹⁸

Allâh'a çocuk isnadında bulunanların düşüncelerinde ve mantık örgülerinde ciddi çelişkiler bulunmaktadır. Öncelikle yaratıklara özgü bir üreme ve türeme işlemini, her şeyi yoktan var eden ilâh olarak addettikleri Yaratıcıya yakıştırıyorlar. Cenâb-ı Allâh, bu çelişkiye dikkat çekmekte ve “eşi olmadan nasıl çocuğu olur” demektedir. Eşi olsa kendi cinsinden, kendisi gibi ilâh olması gerekir ki, bu durumda ilâh olan eşinin yaratma ve yaşatma ile ilgili eserlerinin olması lazım gelir.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ
بَبِيعِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
“...Bilgileri olmadan O'na oğullar, kızlar uydurdular. O'nun şânı onların uydurdukları sıfatlardan münezze ve yücedir. Gökleri ve yeri yoktan var eden O'dur. Eşi de olmadığı halde, nasıl olur da çocuğu olur? Her şeyi yaratan O'dur. Ve O, her şeyi bilendir.”⁴¹⁹

Müşrikler ve Ehl-i Kitâp, haksız şekilde Allâh'a erkek ve kız çocukları isnad edip, Allâh için bir soy ağacı uydurdular.⁴²⁰ Müşrikler, Allâh'tan doğmuş erkek ve kız ilâhlar tasavvur etmiş ve bunları putlarla temsil etmişlerdir. Mekke müşrikleri gibi Sabîiler de meleklerin Allâh'ın kızları olduğuna inanıp ilâh cinsinden onlara tapmaktaydılar. Bazı Mecusîler “Hürmüz ve Ehremen'in Allâh'ın oğlu” olduğuna inanmaktaydılar. Allâh'a zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde az-çok, denk-aşağı, eşit veya zıt ortak, arkadaş veya rakip kabul edenler Kur'ân'a göre bilgisiz kimselerdir.⁴²¹ Çocuk sahibi olma isteği, soyunu devam ettirme ihtiyacından kaynaklanan bir durum olduğundan, fani olanların

⁴¹⁶ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 1: 160, 161.

⁴¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1: 479.

⁴¹⁸ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 33.

⁴¹⁹ En'am 6/100, 101.

⁴²⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1: 507.

⁴²¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 2004,2005.

hali olan bir noksanlıktır. Allâh, her türlü noksanlıktan ve kusurdan beridir. Çocuk sahibi olmanın îmâ ettiği yetersizlikten de uzaktır. Allâh ile başka varlıklar arasında paralellik kurulamaz, kendisine benzer tasavvur edilemez.⁴²² Yoktan var etme nasıl Allâh’a mahsus ise, ibadet ve kulluk etmeyi de sadece Allâh’a has kılmak lazımdır. Gökleri ve yeri ilkten ve kusursuz olarak yaratan Allâh’ın eşi ve benzeri olmadığı halde, nasıl çocuk sahibi olabilir ki? Doğum ve çocuk sahibi olmak, iki eşit eşten hâsıl olur. Allâh her şeyin yaratıcısıdır.⁴²³ Âyette geçen, حَرَقَ hareka kelimesini Araplar şunun için kullanırlardı: Bir kişi toplum içinde bir yalan uydurduğunda ona حَرَقَهَا وَاللَّهِ “harekaha vallâhi –vallâhi onu parçaladı (uydurdu), palavra attı” derler.⁴²⁴ Burada da inkârcılar, aslı astarı olmadan bilgisizce Yüce Yaratıcı hakkında yalan uydurdukları için onlar hakkında bu ifade kullanılmıştır.

Aşağıdaki âyette de müşriklerin kafa karışıklığı ve tutarsızlıklarına dikkat çekilmiştir. Müşrikler, Allâh’ı hem ilâh olarak nitelemekte, hem de yaratılmışların ihtiyaç duyduğu soyunun devamı için çocuk edinme ihtiyacı ile itham etmekteydiler.

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ “Dediler ki: "Allâh, kendine çocuk edindi". O, böyle şeylerden münezzehtir. O, müstağnidir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Onun’dur. Bu hususta elinizde hiçbir delil yoktur. Allâh'a karşı bilmediğiniz bir şeyi neden söylüyorsunuz?”⁴²⁵

Allâh, kendisine çocuk isnad edenlerin iddialarını reddederek, kendisinin dışında kalan hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını vurgulamaktadır. Her şeyin yaratıcısı ve her şeyin sahibi Allâh iken, Onun yarattıklarından nasıl kendisinin çocuğu olur.⁴²⁶ Müşriklerin burada yaratma ile üremeyi karıştırdıkları anlaşılıyor. Yoktan var etmeyi doğurma sanmışlar. Doğma ve doğurmanın bir yaratmaya bağlı olduğunu anlamamışlardır.⁴²⁷ Bu âyette, kuru bir zandan başka hiçbir delile dayanmadan Allâh’a çocuk isnadında bulunanlar adeta hesaba çekiliyorlar. سُبْحَانَ اللَّهِ Sübhanallâh sözü Arapça’da izahı

⁴²² Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1:246.

⁴²³ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 2: 160.

⁴²⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 50.

⁴²⁵ Yunus 10/68.

⁴²⁶ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 2: 424.

⁴²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4: 2737.

mümkün olmayan bir durum karşısında şaşkınlığı ifade etmek için kullanılır. Sözlük anlamı ise “Allâh, her türlü noksanlıktan münezzehtir” demektir. Sübhanallâh ifadesi ile hem müşriklerin Allâh’a oğul isnad ederek düştükleri küfür karşısında şaşkınlık, hem de her bakımdan mükemmel ve her kusurdan beri olan Allâh’ın oğul edinmeye ihtiyacı olmadığı ifade edilmiş olmaktadır.⁴²⁸ سُبْحَانَ اللَّهِ “Sübhānallāh” müşriklerin ahmakça sözlerine karşı söylenmiştir. هُوَ الْغَنِيُّ “Huve ‘l-Ğaniyyu” ise, çocuk isnadını reddetmek için kullanılmıştır. Çünkü Allâh, çocuk edinme ihtiyacı dâhil hiçbir şeye muhtaç değildir. Bu söylediklerine dair kendilerinin bir delili de yoktur.⁴²⁹ Yerde ve göklerdeki her şeyi yaratan Allâh’ır. Allâh onların cahilliklerine bir kınama ve azarlama olarak “bu konuda bir bilginiz mi var ki Allâh’a çocuk isnat ediyor sonrada o çocuğu Allah’a ortak koşmak suretiyle yalan uydurup iftira ediyorsunuz” demektir.⁴³⁰

Allâh’ın zürriyetini devam ettirmek ve mülkünü miras bırakmak için bir oğula ihtiyacı yoktur. Ulûhiyetine ortak edinmemiştir. Yerde ve göklerde olan her şeyin sahibidir. Müşrik Arapların, Yüce Allâh’a çocuk isnadı ile ilgili zihin karmaşasını anlatan başka bir âyet de şöyledir: اَلَا اِنَّهُمْ مِنْ اَفْكِهَمْ يَقُولُونَ وَلَدَ اللَّهُ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ “Ha!.. Onlar, şüphesiz uydurdukları iftiralarından dolayı: "Allâh doğurdu" derler. Hiç şüphesiz onlar, yalancılardır. (Allâh) kızları oğullara tercih mi etmiş?”⁴³¹

Saffat sûresi 37/150. âyette, اَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ اِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ “Allâh’ın melekleri kız olarak yarattığına gözleriyle mi şahit oldular”⁴³² denilerek, müşriklerin Allâh hakkında söylediklerinin nasıl bir cehaletin eseri olduğu vurgulanmıştır.⁴³³ Görme eyleminin öne çıkarılması, müşriklerle istihza içindir. Yani nasıl ki meleklerin yaratılışına şahit olmaları mümkün değilse, aynı şekilde Allâh’la ilgili diğer söyledikleri de doğru değildir, demektir. Bu durum aşikâr olunca Allâh’ın doğurması ile ilgili müşriklerin yalanları da ortaya çıkmış olur.⁴³⁴ “Ey insanlar anlayın artık bu müşrikler, yalanları ve iftiraları sebebiyle Allâh’a zürriyet ve çocuk isnad ediyorlar. Onlar, “melekler Allâh’ın kızlarıdır” sözlerinden dolayı yalancılardır. Âyette geçen, “Allâh kızları oğullara üstün mü tuttu?”

⁴²⁸ Mevdûdî, *Tefhimu ‘l-Kur’an*, 2: 324, 325.

⁴²⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 340.

⁴³⁰ es-Sâbûnî, *Safvetu ‘t-Tefâsir*, 1: 925,926.

⁴³¹ Saffat 37/151-153.

⁴³² Saffat 37/150.

⁴³³ en-Nesefî, *Medâriku ‘t-Tenzil ve Hakâiku ‘t-Te’vil*, 1010.

⁴³⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 65,66.

sorusu, müşriklere kınama için yöneltilmiştir. Bu haksız hükmü vermenize sizi götüren nedir? Sizin iddianıza göre aşağılık ve değersiz olanı neden Allâh kendisine seçsin, anlayışınız yok mu?”⁴³⁵ denilerek müşrikler kınanmıştır. Allâh’ın kız doğurduğunu söyleyen müşrikler, melekleri Allâh’ın kızları saymaları, Allâh’a çocuk isnat etmeleri ve bu çocuğu kız kabul edip ona ibadet etmeleri sebebiyle cehennem azabında sürekli kalmaya müstahak olmuşlardır. Hem hangi delile binaen Allâh’ın kızları erkeklerden üstün tuttuğunu söyleyebilirsiniz⁴³⁶ denilmektedir.

İnsanlar, kendi hevâlarına uyarak sevdikleri varlıklara kutsallık ve ilâhlık atfetmek suretiyle, onları kendi hemcinsleri nazarında daha değerli kılmaya çalışmışlardır. Bunun için sevdikleri varlıklar ile Allâh arasında bağ kurmak istemişler. Sevdiklerini yüceltme isteklerini öyle ileri bir seviyeye götürmüşlerdir ki, hayatlarını Allâh’tan başka mabud olmadığını anlatmaya adanmış peygamberleri bile, sözde çok sevdiklerinin ifadesi olarak, Allâh’a çocuk olarak isnat etmişlerdir. Kur’ân bu anlayışı, çok kerih ve kabih bir anlayış ve Allâh’ın gazabını celbeden büyük bir cürüm olarak nitelemektedir.

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا تَكَاذُ السَّمَوَاتِ يَتَّقَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا أَنْ دَعَا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا وَمَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا (Yahudi ve Hristiyanlar) "Rahmân, çocuk edindi" dediler. Yemin olsun ki, siz çok çirkin bir şey söylediniz. Az kalsın, söyledikleri sözden gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp dağılacaktı. O Rahmân’a çocuk isnad ettiler diye... Halbuki Rahmân'a çocuk edinmek yaraşmaz. Göklerde ve yerde bulunan hiçbir kimse yoktur ki (kıyamet günü) Rahmân'ın huzuruna kul olarak çıkmazın.”⁴³⁷

Âyet, gerek Hristiyanlar için Hz. Îsâ’nın Allâh’ın oğlu olduğu düşüncesini, gerekse Allâh’ın başka bir bedende tecessüm ettiği iddiasıyla Allâh dışında birtakım varlıkları tanrılaştırmayı menetmektedir. Allâh’la insanlar arasında aracılık edebileceği ümidiyle peygamber, azîz, velî gibi kimselere tanrılık atfedilmesini reddetmektedir. Allâh’a çocuk isnadı gerçek anlamıyla olsun, mecaz anlamıyla olsun mahiyet benzerliği ifade ettiği için eşsiz, benzersiz olan Allâh’a eş ve benzer isnadından başka bir şey

⁴³⁵ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 3: 69.

⁴³⁶ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 4: 22, 23.

⁴³⁷ Meryem 19/88-93.

değildir.⁴³⁸ Meryem sûresindeki bu âyetlerden önce Hz. İsa'nın Allâh'ın kulu olduğu ve babasız olarak Hz. Meryem'den doğduğu hatırlatıldıktan sonra Allâh'ın çocuk edinmekten münezzeh olduğu vurgulanmaktadır. Her şeyde Allâh'ın birliğine delâlet eden bir âyet ve delil bulunurken O'nun eşi, benzeri veya çocuğu olduğunu iddia etmek en büyük facirliktir.⁴³⁹ Allâh, eğer hilim ve vakarım olmasaydı ve cezalandırmada acele etseydim وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا “sözünün söylenmesi sebebiyle bende meydana gelen öfke neticesi az kalsın, gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp dağılacaktı” demektedir. وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا “*Rahmân, çocuk edindi*” sözünün gökler, yer ve dağlar gibi cemâdât'a böyle etki etmesi şöyle de açıklanabilir: Kemal sıfatlarla muttasıf olan Yüce Allâh, gökler, yer ve dağlar gibi cemâdât'ı varlığının ve kudretinin birer delili kıldığı için, bunların hepsini Allâh'ı hamd ile tesbih eder hal üzere yaratmıştır. Bu cemâdât, her bir zerresiyle Allâh'a delâlet etmektedir. Allâh'a çocuk isnadı da bu delâleti ve bu varlıkların yaratılış gayesini bâtil saydığı için, “az kalsın gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp dağılacaktı” denilmiştir.⁴⁴⁰ Ulvî ve suflî âlemdeki her şey, Allah'ın mahluku ve kulu iken böyle bir söz nasıl söylenebilir?⁴⁴¹ Âyette geçen, “*Rahmân, çocuk edindi*” sözünden sonra, ğaib sığadan muhataba dönülerek, لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا “*siz çok çirkin bir şey söylediniz*” denilmesi, peygamberine o müşriklere böyle söyle diye emir anlamına da alınabilir. إِدًّا “*İdd*” kelimesi, şaşırma, büyük kötülük ve büyük inkâr manasınadır. Çocuk isnadının “*Rahmân*” ismine tahsisinin sebebi, bütün nimetlerin kaynağı olan bir isim olması dolayısıyladır. İnsan ve insanın sahip ve alakadar olduğu her şey, sadece Rahmân'ın bağışı⁴⁴² olduğu halde, noksanlık ve ihtiyaç ifade eden çocuk sahibi olmayı Rahmân olana isnad etmek kabulü mümkün olmayan bir iddia olur.

Sonsuz kudret sahibi olan Allâh, sebepleri kendisi var etmiştir. Sair mahlûkâtın bağlı olduğu sebepler silsilesine bağlı değildir. Bir şeyin olmasını dilerse, buna çocuk edinmek de dâhil O'nun “ol” emri yeterlidir. مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا

⁴³⁸ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 621.

⁴³⁹ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3: 138.

⁴⁴⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 46.

⁴⁴¹ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 2: 357.

⁴⁴² en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 684, 685.

فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ “Çocuk edinmek asla Allâh’ın şanına yakışmaz. O bundan münezzehtir. O, bir şeyin olmasını dilerse, ona sadece "ol" der, o da olur. ”⁴⁴³

Âyet, müşriklerin Allâh algılarının yanlış ve materyalist olduğuna da dikkat çekmektedir. Zira Allâh’a çocuk isnadını bile kendilerinin çocuk edinme yollarıyla yapmaktadırlar. Yani, Allâh’ı dünya hayatına ait sebepler silsilesine bağlı zannetmektedirler. Hz. Îsâ’nın babasız dünyaya gelişinin ilâhî bir mucize olduğunu anlamak yerine, ona ilâhlık isnad etmişlerdir. Hz. Îsâ’ya, insanları tevhîd inancına davet ve peygamberliğini ispat etmesi için Allâh’ın izniyle bahşedilen mucizeleri, onun ulûhiyetinin bir göstergesi olarak değerlendirmişlerdir.

Meryem sûresinin başından bu âyete gelinceye kadar, Hz. Yahya’nın alışılmışın dışındaki doğumu anlatılmıştır. Sonra Hz. Îsâ’nın mucizevî doğumu anlatılmıştır. Allâh Hz. Îsâ’yı yarattığını ve peygamber olarak görevlendirdiğini açıkladıktan sonra, Zâtını çocuk edinmekten tenzîh etmiş ve her şeyin yaratıcısı olduğunu vurgulayıp, neyin olmasını dilerse ona “ol” demesinin yeterli olacağını söylemiştir.⁴⁴⁴ Yüce Allâh, Hz. Yahya’nın olağan dışı doğumu nasıl onun ilâh veya Allâh’ın oğlu olması anlamına gelmiyorsa, Hz. Îsâ’nın mucizevî doğumunun da onu ilâh ve Allâh’ın oğlu yapmayacağını söylemektedir.⁴⁴⁵ “Çocuk edinmek Allâh’a yakışmaz” denilirken مِنْ وَلَدٍ “min veledin” şeklinde مِنْ “min” harfi cerrinin kullanılması, olumsuzluğu kuvvetlendirmek içindir. Herhangi bir suretle çocuk edinmek Allâh’a asla yakışmaz⁴⁴⁶ denilip, Allâh’ı çocuk edinme gibi noksanlıklardan tenzîh ettikten sonra, Hz. Îsâ’nın dilinden bir sonraki âyet ile tevhîd inancına çağırmaktadır.⁴⁴⁷ Burada Allâh’ın çocuk edinmesi nefyedilmekle, Hristiyanlar yalanlanmış ve azarlanmıştır. Allâh’ın çocuk edindiği inancı, akıl kaynaklı bir tasavvur değildir. Allâh’ın zâtının, kendisinden çocuk doğan kimsenin zâtı gibi olması muhaldir. O her türlü cinsten dilediğine “ol” demekle dilediğini var eder⁴⁴⁸ vurgusuyla bu tür iddiaları dile getirenlerin, Yaratıcı olan Allâh ile

⁴⁴³ Meryem 19/35.

⁴⁴⁴ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 3: 120.

⁴⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 3: 201.

⁴⁴⁶ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 673.

⁴⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5: 3305.

⁴⁴⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 18.

O'nun sebepler zincirine bağlayarak yarattığı varlıkları aynı kategoride değerlendirmenin yanlış olduğunu anlamaları istenmiştir.

Allâh'ın çocuk edinmesinin, ilâh olarak kendi cinsinden birçok ilâhın var olması anlamına geleceği aşikârdır. Bu durum evrende birçok ilâh ve buna bağlı olarak karmaşa anlamına gelir. Mevcut düzen ve intizam bu düşüncüyü reddetmektedir.

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ
سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ “Allâh evlat edinmemiştir; O'nunla beraber hiçbir ilâh da yoktur.
Aksi takdirde her ilâh kendi yarattığını sevk ve idare eder ve bir gün mutlaka onlardan
biri diğerine galip gelirdi. Allâh, onların yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir.”⁴⁴⁹

Âyette Allâh-u Teâlâ, çocuk edinmek ihtiyacından, hükümranlılıkta ve ibadette ortağı olmakla itham edilmekten nefsinı tenzîh ediyor.⁴⁵⁰ Allâh ile birlikte başka ilâh olsaydı, aralarında hâkimiyet kavgası çıkar ve âlemde ciddi manada bir kargaşa olurdu. Yüce Allâh, getirdiği bu somut örneklerle, İslâm öncesi Arap müşriklerin, “melekler Allâh'ın kızlarıdır” iddialarının ve Hristiyanların “İsâ, Allâh'ın oğludur” yönündeki inançlarının bir iftiradan ibaret olduğunu söylemektedir.⁴⁵¹ Âyet, Allâh ne melek ne de insan cinsinden çocuk edinmiştir. Ulûhiyet ve Rubûbiyette ortağı yoktur. Putperestlerin iddia ettiği gibi ortağı olsaydı, her biri kendi yaratmasıyla eşsiz ve bağımsız olmak ister, biri diğerine üstün gelmeye çalışırdı⁴⁵² demektir. Evrende böyle bir çekişme gözlemlenmediğine göre, demek ki her şeyin mâlikî ve hâkimî, yegâne ilâh olan Allâh, sizin nitelemelerinizden uzaktır⁴⁵³ diyerek şirk ehlini akıl ve izana davet etmektedir.

Ulûhiyette ortaklık, karışıklık anlamına geldiği gibi yardımcı edinmek veya yardımcıya ihtiyaç duymak da acziyet ifadesidir ve her işe yetişememek anlamına gelir. Gelen âyette Allâh, zâtını bu türlü eksikliklerden tenzîh etmekle yüceltmeyi emretmektedir. وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبْرَهُ تَكْبِيرًا “Ve şöyle de: Hamd o Allâh'a ki, hiçbir çocuk edinmedi, mülkte ortağı

⁴⁴⁹ Mü'minun 23 / 91.

⁴⁵⁰ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 3: 254.

⁴⁵¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 3: 393; Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 701.

⁴⁵² es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 2: 505.

⁴⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 203.

yoktur, âciz olmayıp bir yardımcıya da ihtiyacı yoktur. Tekbir getirerek O'nu noksanlıklardan yücelt de yücelt.”⁴⁵⁴

Yahudi ve Hıristiyanlar, “Allâh çocuk edindi,” Mekke müşrikleri “melekler Allâh’ın kızlarıdır,” Sabiîler ve Mecusîler “eğer Allâh’ın velîleri olmasaydı Allâh zelil olurdu” dediler.⁴⁵⁵ Âyet, bu anlayışı reddeden alaylı bir gizli ifade içermektedir. Allâh, mülkünü idare etsin diye yardımcı ve temsilci tayin etmemiştir. İlâhlıkta kendisine destek olacak yardımcı ilâhlara ve azîzlere de ihtiyacı yoktur.⁴⁵⁶ Allâh zelil değildir ki velî ve yardımcıya ihtiyacı olsun.⁴⁵⁷ Kendi neslinin ve varlığının devamı için çocuk edinmek bir eksiklik ve yetersizliktir ki, Allâh bu gibi nitelemelerden münezzehtir. Bu ifade sadece Hıristiyanlık öğretisini çürütmüyor çocuk ve döl gibi kavramlarla Allâh arasında bağlantının imkânsız olduğunu da vurguluyor.⁴⁵⁸ Âyette, Allâh için sadece doğurmak suretiyle çocuk sahibi olmak değil, evlatlık edinmek de reddedilmiştir. Aksini iddia edenler ve Allâh’ın mülkünde ortağı olduğunu söyleyenler yalan ve iftirada bulunmuşlardır. O’nun güç ve izzet için ne bir yavere ne de bir yardımcıya ihtiyacı vardır. Herhangi bir ihtiyaçtan dolayı velî ve dost edinmemiştir. Öyleyse Allâh’ı zâtında, isimlerinde, sıfatlarında ve yaptığı işlerde yücelt⁴⁵⁹ denilmektedir.

Her türlü eksiklikten beri olan Allâh’a çocuk isnadı hakkında, müşriklerin söylediklerinin bir delili de yoktur. Akıllarını kullanmıyorlar, atalarından kendilerine intikal eden bu fikirlerin doğruluğu üzerinde herhangi bir düşünce yürütme gereği duymuyorlar. İşte Kur’ân, “bilgisizce bu tür iddialarda bulunanları uyar, Allâh’a iftira etmekten vazgeçsinler” demektedir.

وَيُنْذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ۚ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ
إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا “Ve "Allâh çocuk edindi" diyenleri de uyarsın. Bu hususta ne kendilerinin, ne de atalarının hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan söz ne büyük bir iftiradır. Onlar, yalandan başka bir şey söylemiyorlar.”⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ İsra 17/111.

⁴⁵⁵ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 3: 69,70.

⁴⁵⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 3: 132.

⁴⁵⁷ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 2: 283.

⁴⁵⁸ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 582.

⁴⁵⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 3215.

⁴⁶⁰ Kehf 18/4, 5.

Âyette "*Allâh çocuk edindi diyenleri de uyarsın*" denilmekle yetinilmiştir. Daha önce بِأَسْأ شَدِيداً "*be'sen şedîden (şiddetli azap)*" ile uyarma geçtiği için bu âyette ne ile uyarılacakları tekrar edilmemiştir. مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ "*Mâ lehum bihî min ilmin (onların bu konuda herhangi bir bilgileri yoktur)*" denilmesinden maksat, "Allâh'ın çocuğu olduğu veya çocuk edindiği konusunda herhangi bir bilgileri yoktur" demektir. Onların Allâh'a çocuk isnad etmeleri ile ilgili sözleri herhangi bir bilgidan kaynaklanmamaktadır, bilakis aşırı cahilliklerinden ve atalarını körü körüne taklit etmelerinden kaynaklanmaktadır. Şeytan o sözü atalarına belletti ve güzel gösterdi. Allâh'ın çocuk edinmesi iddiası kendi içinde tutarsız olduğu halde, "*onların bu konuda herhangi bir bilgileri yoktur*" denilmesinin sebebi, mevcut olmayan bir şeyin bilinmesinin mümkün olmaması ile ilgili değildir. Çünkü bir şeyin bilgisini olumsuzlamak, ya o şeye ulaştıran yolların bilinmemesinden veya o şeyin varlığının bizzat imkânsız olması sebebiyle bilginin kendisine bağlanamamasından kaynaklanır. Burada olmayan bir şeyin bilgisinin olamayacağının bildirilmesi kastedilmiştir. Âyette geçen ifade كَبُرَتْ كَلِمَةً "*keburat kelimeten*" şeklinde "temyiz" olarak okunursa "ne de büyük bir söz söylüyorlar" şeklinde anlam verilir. Bu ifade كَبُرَتْ كَلِمَةً "*keburat kelimetun*" şeklinde fail olarak okunduğunda ise "ağzlarından büyük bir söz çıktı, büyük söz söylediler" şeklinde anlam verilir. Şeytanın, insanların kalplerine verdiği vesveselerin çoğu, insanların yapmaktan utandıkları için baskıladıkları şeyleri, konuşmaktan kendilerini alıkoyamamaları şeklinde olur.⁴⁶¹

"Falan Allâh'ın oğludur veya Allâh falanı oğul edinmiştir" demek çok cüretkâr bir iddia ve büyük bir sözdür. Ortak koşanlar sadece birisine olan aşırı sevgilerinden dolayı, hiçbir sahih bilgileri olmadan Allâh'a böyle büyük bir iftirada bulunuyorlar.⁴⁶² مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ "*Mâ lehum bihî min ilm*" ibâresindeki بِهِ "*bihî*" zamiri Allâh'a râci olursa, "onlar Allâh hakkında gerçek bir bilgiye sahip olmadıkları için, O'nun hakkında böyle yaratılmış varlıklara ait nitelemeler yapıyorlar" anlamına gelir.⁴⁶³ Ya da bu söyledikleri söz hakkında ne kendilerinin ne de atalarının bir dayanağı ve bilgisi vardır, kendi

⁴⁶¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 658.

⁴⁶² Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 3: 139.

⁴⁶³ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 585.

ağızlarıyla uydurdukları bir sözden ibarettir⁴⁶⁴ anlamına gelir. Bu halde zamir müşriklerin söyledikleri “Allâh çocuk edildi” sözüne atfedilmiş olur.

Âyette, meleklere Allâh’ın kızları diyen müşrik Araplara, Hz. Üzeyir ve Hz. Mesîh için Allâh’ın oğlu diyen Yahudi ve Hristiyanlara işaret edilmiştir. Hristiyanlar “Mesîh Allâh’ın oğlu” iddiasını dinlerinin esası kabul etmişler. Babalarının (Papalarının) da bu konuda bir bilgileri yoktur. Bu söyledikleri, Allâh’a karşı ağızlarından çıkan büyük bir cüret ve günah olan bir laftır. Âyette geçen “baba” ve “kelime” tabirleri Hristiyan inancına ait tabirler olması hasebiyle Hristiyanlığa vurgu yapılmıştır, çünkü onlar papalarına “baba”, derler.⁴⁶⁵

Allâh-u Teâlâ, kendisine çocuk isnadında bulunanların o kullanmadıkları akıllarına hitap ederek, muhakeme güçlerini harekete geçirmek için Kâdir-i Mutlak oluşuna karşın, inkârcıların çocuk veya ortak olarak kendisine isnad ettikleri varlıkların acziyetini nazarı dikkate veriyor. *الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا* “O öyle bir ilâhtır ki, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisindir. O hiç çocuk edinmedi, hükümranlıkta ortağı yoktur. O, her şeyi yaratıp bir ölçüye göre düzenleyerek takdir etmiştir.”⁴⁶⁶

Allah, Yarattığı büyük ve kusursuz düzen içinde her şeye ve her olaya belli bir keyfiyet ve görev yüklemiştir.⁴⁶⁷ Göklerin ve yerin sahibi, ebedi ma’bûd, ulûhiyette tek ve her şeyi hikmetiyle yaratıp idare eden Allâh, Yahudi ve Hristiyanların iddia ettiği gibi çocuk edinmemiştir.⁴⁶⁸ Allah, her şeyi ilksel olarak yoktan var etmiştir, hükümranlığında yardımcısı ve ortağı da yoktur. Ona çocuk isnad etmek şirktir.⁴⁶⁹ Gökler ve yer üzerinde Allâh’tan başka kimsenin hakkı yoktur, Ondan başka kimse bir paya sahip değildir. Babalıkla bir ilgisi olmadığı gibi hiçbir oğul da edinmemiştir. Melekleri, cinleri, peygamberleri, velîleri O’nun çocuğu kabul etmek, cehalet eseri bir şirktir. Bu anlayışta olanlar Allâh’ın ulûhiyetini kavrayamayan, Onu âcizler gibi veliaht ve mirasçıya muhtaç

⁴⁶⁴ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, 3: 71.

⁴⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5: 3223,3224.

⁴⁶⁶ Furkan 25/2.

⁴⁶⁷ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 726.

⁴⁶⁸ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 2: 561.

⁴⁶⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5: 3566-3569.

zanneden akılsızlardır. Allâh bütün kâinat üzerinde tek hükümdâr ve otorite sahibidir. Kâinattaki her şey için şaşmayan ölçüyü O koymuştur.⁴⁷⁰

Herşeyi yerli yerince ve yoktan var eden Allâh'ın çocuk edinme gibi, fanilere ait ihtiyaçlardan müstağni olduğu vurgulandıktan sonra, Allâh'a yakınlaşmak için aracı kılınan hiçbir varlığın, müşriklerin Allâh'ın rızasını elde etmelerini sağlayamayacağı söylenmiştir. *أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ* “İyi bil ki, halis din ancak Allâh'ındır. O'ndan başka birtakım dostlar tutanlar da şöyle demektedirler: "Biz onlara sadece bizi Allâh'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." Şüphe yok ki Allâh, onların aralarında ihtilaf edip durdukları şeyde hükmünü verecektir. Herhalde yalancı ve nankör olan kimseyi Allâh doğru yola çıkarmaz. Eğer Allâh bir çocuk edinmek isteseydi, elbette yaratacağından, dileyeceğini seçecekti. Ama o bundan münezzehtir. O, tek ve kahredici olan Allâh'tır.”⁴⁷¹ Bu âyet ile Allâh, artık müşriklere mazeret kapısı bırakmamaktadır. Onlara, “Allâh'a yakınlaşmak için ne çocuk ne de başka aracıya ihtiyaç olduğunu, Allâh'a ibadet ve duanın aracısız olarak direk yapılması gerektiğini, O'nun rızasının ancak kendisinden talep edileceğini ve rızasını kazanmak için araya aracı koymaya gerek olmadığını” ihtar etmektedir.

Bu âyetle, “dini yalnızca Allâh'a halis kılarak kulluk etmek” ilkesi kesin ve değişmez bir gerçek olarak ortaya konmuştur. Kulluk edilmeye layık olanın sadece Allâh olduğu, Allâh'a kulluğu reddedip O'nun dışında bir şeylere itâat etmenin dalâlet olduğu vurgulanmıştır. Allâh'a ibadet etmekle birlikte, başka varlıklara da kulluk etmek şirktir. Mekkeli kâfirler ve genelde tüm müşrikler, “biz Allâh'tan başkalarına yaratıcı oldukları için kulluk etmiyoruz, ancak O'nun yüce makamına doğrudan ulaşamadığımız için, dualarımızı Allâh'a çabuk ulaştırsın diye mübarek zatları aracı yapıyoruz” demektedirler. Hiçbir müşrik hangi aracının Allâh'a daha yakın olduğu konusunda diğerleriyle hemfikir değildir. Bu sebeple farklı araçlara (put, ay, güneş, insan vs.) ihtiyaç duyarlar. Âyette “kâzib” kelimesi, Allâh'a yalan ve iftirada bulundukları için; “kâfir” ifadesi ise hakkı reddettikleri, bildikleri halde tevhid inancından bâtıl inançlara saptıkları ve Allâh'ın

⁴⁷⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 3: 513.

⁴⁷¹ Zümer 39/3, 4.

vermiş olduğu nimetler için başkalarına şükredip, pay ayırdıkları için kullanılmıştır.⁴⁷² "Biz o araçlara, sadece bizi Allâh'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" ifadesi ile sadece azîzlere/velîlere, meleklerle ve putlaştırılmış kişilere tapınma kastedilmeyip, anlam bunların sembollerini de kapsamaktadır. Bu varlıklara, Allâh ile kendileri arasında aracılık yapmaları ümidiyle müşriklerin tapınmaları yaygın bir durum iken, Kur'ân bu yanlış uygulamayı reddediyor ve kulluk edenlerle, onları saptıran rûhânî liderler arasında kıyamet günü Allâh hüküm verecek diyerek tehditkâr bir şekilde onları uyarıyor. Allâh, çocuk edinme isteği ve ihtiyacının ifadesi olan noksanlıktan beridir.⁴⁷³

Âyette, herhangi bir şekilde dînî inanç ve davranışlara şirk bulaştırmadan, dini sadece Allâh'a has kılarak ibadet edilmesi, Allâh dışında, Allâh'a yakınlaştırsın diye velîler edinilmemesi emredilmektedir. Çünkü şirk koşanlar, Allâh'ın üstünde bir ilâh tasavvur etmezler. Genelde şirk koşan insanlar, Allâh ile kendileri arasında, kendilerini Allâh'a yaklaştırtması için ilâhlar edinirler. Bazen putları, bazen melekleri, bazen de Hz. Îsâ gibi peygamber ve sâlih kulları ilâh edinip Allâh'a yakınlaşmak için onlara sarılırlar.⁴⁷⁴ Allâh, kıyamet günü ihtilaf ettikleri şeyler hakkında, müşriklerle şirk koştukları velîleri arasında hükmünü verecektir. Melekler ve Hz. Îsâ'yı cennete koyarken, Hz. Îsâ'yı ilâh kabul edenler dâhil bütün müşrikleri ve çeşitli nesnelerden yontup taptıkları taşları cehenneme koyacaktır. Mü'minler, müşriklere, gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorduklarında, "Allâh" diye cevap verirlerdi, peki bu putlara niçin tapıyorsunuz? diye sorduklarında ise, "bizi Allâh'a daha çok yaklaştırsınlar diye" cevap verirlerdi. İşte bu sebeple بَيْنَهُمْ "Beynehum" kelimesindeki zamir, bu tartışmayı yapan mü'minlere ve müşriklere işaret ediyor olabilir.⁴⁷⁵ Allâh için çocuk edinmek muhaldir, müşriklerin sandığı gibi şâyet Allâh çocuk edinmek isteseydi, müşriklerin Allâh için seçtiği varlıkları değil, Allah kendi yaratacağını kendisine çocuk olarak seçerdi. Allâh, müşriklerin kendisi hakkındaki velî ve çocuk yakıştırmalarından uzaktır. Her şeyin mutlak galibi ve her şey üzerinde mutlak manada güç ve kudret sahibi olan Allâhtır.⁴⁷⁶ Mekke müşrikleri, melek sureti zannıyla, putlar yapıp taparlardı. Timsallerine taptıkları

⁴⁷² Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 5: 91,92.

⁴⁷³ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 3: 936.

⁴⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 4117.

⁴⁷⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 113.

⁴⁷⁶ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 1030, 1031.

meleklerin, Allah katında kendileri için rızık vermede ve diğer dünyalık isteklerine ulaşmak için aracı olacaklarına inanıyorlardı.⁴⁷⁷

Cenâb-ı Allâh, Mekke müşriklerinin melekler için Allâh'ın kızları, Hristiyanların Hz. İsa ve Yahudilerin Hz. Üzeyir için Allâh'ın oğlu yakıştırmalarını reddetmiştir. Kur'an, müşriklerin herşeyi ilkten ve yoktan var eden, eşi ve benzeri olmayan Allâh hakkındaki "çocuk sahibi olma" iddialarının, sadece ağızlarıyla söyledikleri birer iftiradan ibaret olduğunu söylemiştir. Dilediği herşeyi yaratan Allâh, çocuk edinmek istese müşriklerin kendisi için belirlediklerini değil, kendi dilediğini çocuğu olarak yaratırdı. Allâh, müşriklerin bu konuda herhangi bir delillerinin olmadığını vurgulayarak bu söyledikleri yalanlar sebebiyle, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak diyerek, yapılan işin vehâmetine dikkat çekmiştir. Bu iddiaları sebebiyle onları hesaba çekeceğini söyleyerek tehdit etmiştir. Zaten bu iddialarının doğru olma ihtimali de yoktur. Çünkü evlat baba ile aynı cinsten olur, Allâh'a zürriyet isnad etmek demek, birden çok ilâhın varlığını kabul etmek demektir. Bu durumda her ilâh, kendi yarattıklarıyla ve eserleriyle bağımsız ve özgün olmak isteyecektir. Bunun sonucu olarak kâinatta farklı ilâhların eserleri ve birbirlerine üstün gelmek için mücadele etmelerinin sonucu kargaşa olması lazımdır. Kâinatta var olan düzen ve intizam bu iddiayı yalanlamaktadır.

2.3.1 Hz. İsa'nın İlâh Edinilmesi

Kur'an-ı Kerîm'de, kendisine İncil verilen Benî İsrâîl peygamberi olarak ve getirdiği dini tebliğ etmesiyle kendisinden bahsedilen Hz. İsa, Allâh-u Teâlâ'nın âlemlere üstün kıldığı İmrân ailesine mensuptur. Kur'an'da adının özellikle "Meryem oğlu İsa Mesîh" olarak anılması, Hristiyanların Hz. İsa'yı Allâh'ın oğlu olarak nitelemelerine bir reddiye niteliğindedir. Hristiyanların Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmesini ve beşikte iken konuşmasını, "Allâh'ın oğlu ve ilâh" olmakla açıklamalarına karşılık, Kur'an-ı Kerîm bu olağan üstü durumu, Allâh'ın kudretinin bir eseri olarak açıklamaktadır. Kur'an, Hz. İsa'yı bir insan, bir kul, beşikte konuşan, Tevrat'ı tasdik eden ve kendisinden sonra gelecek olan peygamberi müjdeleyen bir peygamber olarak nitelemektedir.

⁴⁷⁷ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 4: 45.

Hiz. İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmesi ve beşikte iken konuşması, Hristiyanları Hiz. İsa'yı yüceltme adına aşırı gitmeye, Allâh'ın ona verdiği peygamberlik pâyesinden daha büyük bir pâye kendisine vermeye çalışmaları sonucu şirke girmelerine sebep olmuştur. Yahudiler, Hiz. İsa'nın, Allâh'ın izniyle beşikteyken konuşması ve ölüleri diriltmesi gibi mucizelerine şahit olmalarına rağmen, ona haksızlık yaparak putperest Romalıları teslim etmiştir. Bunun sonucu çektiği sıkıntılar sebebiyle, Hiz. İsa'yı sevdiğini iddia eden Hristiyanlar nezdinde kendisine daha fazla değer verilmesi gerektiği düşüncesi hâsıl olmuş ve Hiz. İsa'yı tanrının oğlu olarak ilan etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, birçok âyetinde Hristiyanların bu taşkınlıklarının haksız ve yersiz olduğunu söylemiştir.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا “Ey kitap ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin ve Allâh hakkında ancak doğru olanı söyleyin! Meryem oğlu İsa Mesîh, sadece Allâh'ın elçisi ve Meryem'e atmış olduğu kelimesi ve Ondandır bir rûhtur. Allâh'a ve peygamberlerine inanın (Allâh'a) üçtür demeyin. Kendi yararınız için buna son verin. Muhakkak ki Allâh tek bir ilâhtır. O çocuk sahibi olmaktan yücedir (münezzektir). Göklerdeki ve yerdekilerin hepsi Onun'dur. Vekil olarak Allâh yeter.”⁴⁷⁸

Hiz. İsa'nın ilâh olduğu ile ilgili Hristiyanların, Müslümanlara karşı Kur'ân-ı Kerîm'den delil olarak ileri sürdükleri, bu âyette geçen وَرُوحٌ مِنْهُ “Ondandır bir rûhtur” ibaresi, Kur'ân'da sadece Hiz. İsa için kullanılmamıştır. Secde sûresi 32/9. âyette geçen وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ “ve nefeha fihi min rûhihi (ona kendi rûhundan üfledi)” âyetinde geçtiği gibi, Hiz. Âdem için de kullanılan bir ifadedir. Dolayısıyla bu ifade, Hiz. İsa'nın ilâhlığına delil teşkil etmez, tam aksine onun bir insan olduğuna delil teşkil eder.

Cenâb-ı Allâh bu âyette, Ehli Kitabı aşırılıktan nehyetmektedir. Çünkü Hristiyanlar Hiz. İsa'yı Allâh'ın vermiş olduğu peygamberlik pâyesinin üstüne çıkarmış ve Allâh'a ibadet ettikleri gibi, ona ibadet etmeye yeltenmişlerdir. Hiz. Ömer bir gün hutbe irad ederken, Peygamber efendimizin (as.) “Hristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmeye ileri gittikleri gibi siz de beni övmeye aşırı gitmeyiniz. Şüphesiz ben sadece O'nun

⁴⁷⁸ Nisa 4/171.

kuluyum, Allâh'ın kulu ve rasulü deyin"⁴⁷⁹ buyurduğunu söylemiştir.⁴⁸⁰ Âyet, "Hz. Îsâ'ya ulûhiyet mertebesi vermek suretiyle haddi aşmayın, Meryem oğlu Îsâ sadece Allâh'ın elçisi ve Meryem'e ilettiği kelimesi ve ondan bir candır" şeklinde anlaşılabilceği gibi "O'nun Meryem'e ulaştırdığı vaadinin tahakkuku ve O'nun yarattığı bir candır" şeklinde de anlaşılabilir. "Can", Allâh'ın insana yüce armağanını temsil eder. O'nun rûhundan bir nefes olarak bilinçli bir can ile donatılan Hz. Îsâ'nın, saf insan olduğunu ve diğer bütün insanlar gibi yaratıldığını vurgulamaktadır.⁴⁸¹ Ayrıca Allâh'ın insana hulul etmesi, bir kimseyle aynı cevherden olması ya da eş ve çocuk edinmesi gibi, Allâh hakkında muhal olan yakışksız yakıştırmalarla O'nu anmamaları hususunda Ehl-i Kitâp uyarılmıştır. Hz. Îsâ, sadece Allâh'ın kulu ve elçisidir. "Ol" kelimesiyle ve "baba" aracısı olmadan var edilmiştir" denilmek suretiyle, Ehl-i Kitâp, Allâh'ın vahdaniyetine ve elçisine îmân etmeye çağrılmıştır.⁴⁸²

Allâh'ın emri ile Hz. Meryem, kendisine hiçbir erkek dokunmadan hamile kalmıştır, Allâh'ın bu emri "Allâh'ın kelimesi" ile ifade edilmiştir. Başlangıçta Hristiyanlıkta da var olan bu anlayış, ilerleyen zamanlarda bir felsefi polemik halinde tartışılmış ve Hz. Îsâ'nın ilâhlığı anlayışına dönüşmüştür. Hristiyanlar Allâh'tan bir rûh kavramını da değiştirerek "Allâh'ın Hz. Îsâ'ya hulul etmesi" olarak saptırıp anlamışlar, böylece Allâh ve Kutsal rûh ile birlikte Hz. Îsâ'nın ilâhlığını ifade eden teslis inancını ortaya atmışlardır. Âyet, bu teslis (üçün birliği) inancından vazgeçmelerinin kendi faydalarına olduğunu söylemektedir. Çünkü Hristiyanlar, Hz. Îsâ ile Allâh arasındaki ilişkiyi, baba oğul ilişkisine benzetirler, âyet bu teşbihi reddetmekte ve bunun Allâh-kul ilişkisi olduğunu söylemektedir.⁴⁸³

Âyette, Yahudilerin Hz. Îsâ hakkında "veledi gayrı meşru ve meçhul" deyip onu aşağılamak için iftira ettikleri gibi, siz de "Allâh ona hulul etti veya Allâh'ın oğludur" deyip iftira edip dininizde aşırı gitmeyin" denilerek Hristiyanlar hedef alınmıştır. Allâh hakkında haktan başka bir şey söylemeyin, Hz. Îsâ sadece Hz. Meryem'in oğlu ve Allâh'ın peygamberidir, öyleyse Allâh'a ve peygamberlerine inanılması gerektiği gibi inanın, kendi iyiliğiniz için teslis inancından vazgeçin, göklerde ve yerde olan her şey

⁴⁷⁹ Buharî, Enbiya, 48

⁴⁸⁰ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 1: 589,590.

⁴⁸¹ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 179.

⁴⁸² es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 1: 494, 495.

⁴⁸³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1: 387, 388.

O'nundur, saltanatının devamı için evlat edinmeye, vekil tutmaya muhtaç değildir⁴⁸⁴ denilmektedir.

Yüce Allâh Hz. Îsâ'nın ilâh değil, sadece bir kul ve Allâh'ın peygamberi olduğunu, Hristiyanların ulûhiyet atfettiği Rûh'ul-Kudus (Cebrâil) dâhil, Allâh'a yakın olan meleklerin O'na samimi ve içtenlikle ibadet ettiklerini şöyle buyurmaktadır: لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَٰهُ جَمِيعًا “Hiçbir zaman Mesîh de Allâh'ın bir kulu olmaktan çekinmez, Allâh'a yakın melekler de. Kim Ona kulluk etmekten çekinir ve kibirlenirse bilsin ki O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.”⁴⁸⁵

لَنْ يَسْتَنْكِفَ “Len yestenkiye” ifadesini İbni Abbâs, “o asla büyüklük taslamaz, büyüklenmez” olarak, Katâde (ö. 117/735), “Mesîh de, gözde melekler de Allâh'a kul olmaktan asla utanmaz, çekinmez” olarak tefsir etmiştir. Bu âyetten istidlâl ile bazıları meleklerin insanlardan daha üstün meziyetlere sahip olduklarını söylemişlerse de, burada bu hususa ait herhangi bir delil yoktur. Melekler Mesîh üzerine atfedilmiştir ki, bu onların imtina hususunda daha yetkin olmalarını gerekli kılmaz. Mesîh gibi meleklerin de ilâh edinilmesi sebebiyle Mesîh'le birlikte melekler zikredilmiştir. Allâh meleklerin de kendi yarattığı kullarından olduğunu âyette vurgulamaktadır.⁴⁸⁶ Mukarrabûn meleklerinin zikredilmesi, Allâh katında daha yüksek bir dereceye ve daha büyük bir değere sahip olmaları sebebiyledir. Hristiyanlar, Hz. Îsâ'yı kulluk makamından çıkarıp müntesipleri nazarında ulûhiyet makamına yükseltince, Yüce Allâh, bu düşüncüyü reddedip, değil Îsâ, Mukarrebun melekleri bile Allâh'a ibadet etmekten çekinmez demektedir.⁴⁸⁷ Allâh'a kul olmak bir ayıp değildir, Hristiyanlar Hz. Îsâ için “Allâh'ın kulu” denilmesini bir utanç kaynağı saymaktaydılar. Âyet bu anlayışın yanlışlığını da vurgulamaktadır.⁴⁸⁸ Yani Allâh'ın kızları olduğunu iddia edip ilâh edindiğiniz melekler de Allâh'ın oğlu olduğunu iddia ettiğiniz Mesîh de sadece Allâh'ın itâatkâr kullarıdır. Onlar, Allâh'a ibadet etmekten ne çekinir ne de Allâh'a ibadet etmekten bıkip usanırlar denilmektedir. Âyet, Mekke toplumunun meleklerle tapma inancının reddini pekiştirecek tarzda melekler içinde en

⁴⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1536,1537.

⁴⁸⁵ Nisa 4/172.

⁴⁸⁶ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 1: 591.

⁴⁸⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 628-630.

⁴⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1538.

önde gelen “mukarrabun” meleklerinin Allâh’a ibadetten geri durmadığını vurgulamıştır. İlâh olanın bir başka ilâha ibadet etmesi söz konusu değildir. Aksi halde kendisi ilâh olmaktan çıkmış olur. İşte Allâh, Hz. Îsâ ve Mukarrebun meleklerini zikrederek bu duruma dikkat çekmektedir.

Allâh’tan başka varlıklarda ulûhiyet cevherinin varlığını iddia etmek, Allâh dışında zâtıyla ilâh olanların varlığını kabul etmek anlamına gelir ki, bu da tevhîd inancını red ve Allâh’ı inkâr ile aynı kapıya çıkar. *لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَأُمُّهُ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* “Muhakkak ki, “Allâh, ancak Meryem oğlu Îsâ Mesîh’tir” diyenler küfre girmişlerdir. De ki: “Allâh, Meryem oğlu Îsâ Mesîh’i, annesini ve yeryüzünde olanların hepsini helâk etmek isterse O’na kim engel olabilir? “Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti sadece Allâh’a aittir. O, dilediğini yaratır. Allâh her şeye kâdirdir.”⁴⁸⁹

Kitâb-ı Mukaddeste, “rab Yesu’(Îsâ) geldi” gibi ifadeler yer almakta ve Hristiyanların dînî kitaplarında Allâh’a ait olan özellikler (hidâyet verme, günahları bağışlama gibi) Hz. Îsâ’ya verilmektedir.⁴⁹⁰ Âyet, “Allâh Mesîh’tir” diyenlerin kâfir olduğunu kesinleştirerek hitabına başlamıştır. Hristiyanlardan bir grubun “Allâh Mesîh’tir” dediği veya genel anlayış olarak Hristiyanların, Hz. Îsâ’nın yaratmaya, öldürmeye diriltmeye kudreti olduğu yönündeki iddialarının, sonuç itibarıyla “Allâh Mesîh’tir” anlamına geleceğinden dolayı Allah onların kâfir olduklarını kesin bir dille söylemiştir. Sonra, Yüce Allâh bu iddia sahiplerine, “peki Allâh Mesîhi, annesini ve yeryüzündeki herkesi helâk etmeyi dilesse, buna kim engel olabilir?” diye sormaktadır. Âyette, yeryüzündekilerin “Îsâ ve annesi” kısmı üzerine atfedilmesi, Hz. Îsâ ve Hz. Meryem’in yeryüzündeki diğer insanlarla aynı cinsten olduğunun vurgulanması içindir. Allâh, dilerse yoktan var eder, dilerse annesiz, dilerse de babasız yaratabileceğini söyleyip, Hristiyanların bu iddialarını ve yanlış inançlarını boşa çıkarmaktadır.⁴⁹¹ Görüldüğü gibi, âyette Allâh önce Hristiyanların iddiasını reddetmiş, Hz. Îsâ’nın, kendisinin yarattığı yaratılmışlardan bir yaratılmış ve kullarından bir kul olduğunu

⁴⁸⁹ Maide 5/17.

⁴⁹⁰ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 1: 515.

⁴⁹¹ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 278, 279.

söylemiştir. Sonra eşya üzerindeki yegâne kudretin kendisine ait olduğunu ve her şeyin kendi hükümlerine göre olduğunu söylemiştir.⁴⁹²

Hristiyanların Hz. İsa'yı tanrı kabul edip ona dua ve ibadet etmeleri, Hz. İsa'yı Allâh-insan birleşimi olarak kabul etmelerinin sonucu bir hatadır. O'nun insan olduğunu savunanlar ise, Allâh'ın oğlu şeklinde ifade ederler veya Allâh'ın insanlaşmış hali (Allâh'ın Hz. İsa'ya hulul etmiş hali) olarak kabul ederler. Bu anlayışların hepsi şirk ve küfürdür. "O dilediğini yaratır" ifadesiyle, Hz. İsa'nın mucizevî doğumunun Allâh'ın sayısız harikalarından biri olduğunu söylemiştir. Hz. İsa'nın mucizevî doğumunu gerekçe gösterip, onun ilâh olduğunu iddia etmek, düşünce ve akıl noksanlığının göstergesi olsa gerektir. Akl-ı selîm sahibi olanlar, bu gibi durumların müsebbibinin Allâh olduğunu bilir ve ibadeti Allâh'a has kılarlar.⁴⁹³

Hristiyanlar, baba, oğul ve Kutsal Rûh üçlemesine ulûhiyet atfetmektedirler. "Ulûhiyet cevheri birdir" deyip teslis zımnında bir tevhid iddia etmekle, "Allâh İsa'dan ibarettir" demiş olurlar. Hristiyanlar baba, oğul ve kutsal rûh olarak ayırdıkları teslis inancını, "bir Allâh" diye birleştirdiklerinde, bu "bir"den, Mesîh'i kastederler. Baba ve kutsal rûhu oğulda tecessüm etmiş olarak kabul ettiklerinden, bu tam olarak "Mesîh Allâh'tır" anlamına gelir. Burada bazı Hristiyanların, Mesîh sadece tanrıdır ve bazılarının hem tanrı hem insandır demeleri, sonucu değiştirmez. Âyette "Allâh Hz. İsa'yı, annesini ve yeryüzündeki bütün varlıkları yok etmek isterse buna engel olamayacak olan bir faniye, nasıl ulûhiyet pâyesi verirsiniz? Göklerdeki ve yerdeki her şey Allâh'ın mülküdür, dilediğini ibkâ eder (daim kılar), dilediğini ifna (yok) eder. Mülkünde istediği gibi tasarrufta bulunur, Hz. İsa'yı babasız yaratması, Hz. İsa'nın ilâh olduğu anlamına gelmez, Allâh, dilediği gibi yaratmada bulunur. Allâh'ın kudretine herhangi bir kısıtlama hiçbir suretle yapılamaz" denilmektedir.⁴⁹⁴

Geçen âyette Allâh, kendisinden başka varlıklara ilâhlık vasfı verenlerin akıllarına hitap ederek "kendilerine ulûhiyet atfettiğiniz bu fani varlıkları ve bunların yaşamlarını devam ettirmeye yarayan her şeyi Allâh yok etse kim engel olmaya kâdir olabilir" demektedir. Hz. İsa'ya ulûhiyet atfedenlere şu hatırlatmayı da yapmaktadır: Hz. İsa

⁴⁹² İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2: 34.

⁴⁹³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1: 413.

⁴⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1610-1630.

hayattayken, İsrâîloğullarını yanlış inançlarından vazgeçirmek için onlara tevhîd inancını tebliğ etmiştir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي
“Andolsun, “Rabbiniz ki Allah’tır, Allah’a kulluk edin! Oysa Mesih şöyle demişti: “Ey İsrâîloğulları, hepiniz benim de sizin de Rabbiniz olan Allâh’a kulluk edin! Kim Allâh’a ortak koşarsa, Allâh ona cennetini yasak etmiştir, varacağı yer ateştir ve zulmedenlerin yardımcısı yoktur.”⁴⁹⁵

Âyet, Hristiyan fırkalarından Mâlikiyye, Yakubiye ve Nasturiyenin inkârlarını hikâye etmektedir. Hz. İsa’nın Allâh’ın kulu ve peygamberi olduğu, bizzat Hz. İsa’nın dilinden, henüz beşikteyken onun söylediği ilk kelimelerle sabittir. Kur’ân’daki ifadesiyle Hz. İsa, “ben Allâh’ın kuluyum, bana kitap verildi ve nebi seçildim.”⁴⁹⁶ ve “Allâh benim ve sizin rabbinizdir, ona ibadet edin, dosdoğru yol budur.”⁴⁹⁷ demektedir. Kim Allâh’a ibadetinde başkasını ortak koşarsa, cennet ona haram olur ve onun sığınağı artık cehennem olur. Çünkü cennete sadece tevhîd inancına sahip olan Müslüman kimseler girer.⁴⁹⁸ Hz. İsa, “ben Allâh’ım veya Allâh’ın oğluyum, bana ibadet edin” dememiştir. Hepiniz benim de sizin de Rabbiniz olan Allâh’a kulluk edin! demiştir, bu da Hristiyanların onun hakkındaki ilâhlık iddiasını çürütmektedir.⁴⁹⁹ Nitekim halihazırda Hristiyanların elinde bulunan İncil’de, Hz. İsa’nın İsrâîloğullarına yaptığı bu uyarısı şu şekilde yer almaktadır: “Rab Allâh’ına tapınacak ve yalnız ona kulluk edeceksin.”⁵⁰⁰

Hz. İsa, Allâh’ın kulu olduğu konusunda kendisiyle İsrâîloğulları arasında bir ayırım yapmamıştır. Bu, Hz. İsa’nın yolundan gittiğini söyleyip ona ilâhlık sıfatı veren Hristiyanlara bir itirazdır. Kim ibadetinde veya Allâh’a ait sıfat ve fiillerde Allâh’a şirk koşarsa, tevhit ehlinin yurdu olan cennete girmeyi Allâh ona haram kılar. Hz. İsa (as.) hakkında bu söyledikleri sebebiyle Hristiyanlar zulmedip ve hak yoldan döndükleri için âhirette artık onlara yardım eden olmaz. Hz. İsa’nın sözü üzere “siz söyledikleriniz

⁴⁹⁵ Maide 5/72.

⁴⁹⁶ Meryem 19/30.

⁴⁹⁷ Meryem 19/34.

⁴⁹⁸ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 2: 81.

⁴⁹⁹ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 1: 552.

⁵⁰⁰ Yeni Ahit, Matta 4: 10; Luka 4: 8; Yuhanna 20: 17.

sebebiyle zâlimler oldunuz, hiç kimse size yardım etmez, yardım etmesinin imkânsızlığından dolayı yardım edemez”, evet âhirette Allâh’ın azabından onları kurtarmak için yardım edecek herhangi bir yardımcıları bulunmaz.⁵⁰¹

Ehl-i Kitâp, içine düştüğü bu şirk inancına felsefi tartışmalarla kılıf bulmaya çalışmakla içinden çıkılmaz, anlamsız yorumlar getirmiştir. Bu yorumlarla ne Allâh’ı kandırabilir ne de kendilerini içinden çıkılmaz cehennem çukuruna düşürecek olan küfür uçurumundan kurtarabilirler. Kur’ân, bu anlayışlarından bir an önce vaz geçmelerinin kendi iyiliklerine olduğunu söylemektedir. *لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ تَلْتَةٍ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا* *"Allâh, üçün üçüncüsüdür,"* diyenler elbette kâfir oldu. Oysa bir tek ilâhtan başka ilâh yoktur. Eğer bu dediklerinden vazgeçmezlerse, içlerinden kâfir olarak kalanlara kesinlikle pek acı veren bir azap dokunacaktır.”⁵⁰²

Önceki âyette “*Allâh Meryem oğlu Mesîh’tir diyenler kâfir oldu*” denilmekteydi, çünkü bazı Hristiyanlar “Mesîh Allâh’ın ta kendisidir. Allâh çeşitli zamanlarda bazı şahıslarda tecelli eder, o dönemde de Hz. Îsâ’nın şahsında tecelli etmiştir, bunun için ancak Allâh’ın yapabileceği işler Hz. Îsâ’da zuhur etmiştir” demeleri sebebiyle kâfir oldular. Bu âyette ise “*Allâh, üçün üçüncüsüdür."* diyenler elbette kâfir oldu” denilmektedir, çünkü bazı Hristiyanlar “Mesîh Allâh’ın Meryem’den olma oğludur” deyip Allâh’ı teslis inancının üç unsurundan biri olarak kabul etmektedirler. Âyet, vahdaniyetle muttasıf olan Allâh’tan başka ilâh olmadığını, O’nun ikincisi ve ortağının muhal olduğunu kesin olarak belirtmektedir. “Eğer bu dediklerinden vazgeçmezlerse, onlardan küfür üzere kalmaya devam edenlere azabın şiddetli elem veren çeşidi dokunacaktır” denilmesinin sebebi ise, onların çoğunluğunun Nasrâniyetten dönmüş ve tövbe edip hakk yolu bulmuş olmalarıdır.⁵⁰³

Âyette kendilerinden bahsedilen grup, “*ulûhiyet, Allâh, Îsâ ve Meryem arasında müşterektir*” diyen Hristiyanlığın Nasturiye fırkasıdır. Onlar, Allâh, Hz. Îsâ ve Hz. Meryem’den her birini ilâh kabul ederler.⁵⁰⁴ Bu âyette kastedilenlerin, Hristiyan

⁵⁰¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 696.

⁵⁰² Maide 5/73.

⁵⁰³ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 296-297.

⁵⁰⁴ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 1: 552.

fırkalarından Mâlikiyye, Yakubiye ve Nasturiye'den ekânim-i selâse'yi iddia eden bir kesim olduğu da söylenmiştir.⁵⁰⁵ Ekânim-i selâse Hristiyanlığın genel itikadıdır. Onlara göre ilâh üçtür, her üçü de ulûhiyette eşit kabul edilir, Allâh da bunlardan biridir (üçüncüsüdür) ve aralarında herhangi bir tertip (derece farkı) yoktur. Sadece babadan başlanılır, “baba, sonra oğul”, bu da bir sıralama sayılır. Üçün üçüncüsü, bir ve ikincinin kendisinde birleştiği üçüncüyü meydana getirir ve böylece “bir” olur. Bu “bir” için Allâh diyenler olduğu gibi, Hz. Îsâ olarak kabul edenler de vardır. Allâh'ın kelimesi oğulda cesede bürünmeden ilâh olamaz, bunlara göre cesed bir ilâhtır, ancak Allâh'ın babasıdır. Rûhul kudus veya “hayat” da bir ilâhtır, ancak bu da Allâh değil, Allâh'ın kelimesi veya rûhudur. Oğul, “kelime” veya “ilim” de bir ilâhtır, babasının cevherinden, rûhundan oğludur. Oğul, baba ve rûhtan ayrı iken henüz ilâh değil, Allâh'ın oğludur. Babanın cevheriyle, rûhuyla, kelimesiyle oğulda cisme bürünmesinden sonra, üçü Mesîh ve Allâh olarak kabul edilir. Bu düşünceler, İznik konsülünde inanç olarak oylanmış ve kabul edilmiş ve karşı çıkanlar kâfir ilan edilmiştir. Görüldüğü gibi Hristiyanlıktaki sonradan oluşan inanç sistemine göre “la ilâhe illallâh, la ilâhe ille'l-Mesîh” anlamına gelir. “Allâh üçün üçüdür” demek “Allâh Meryem oğlu Îsâ'dır” demekle aynı anlamı taşır.⁵⁰⁶

Yüce Allâh, Hz. Îsâ'yı teslis inancının bir parçası kabul edenlerin kâfir olduğunu söyledikten sonra, bu inançlarından tövbe edip vazgeçmelerini istemektedir. Sonra gelen âyette ise, Allâh Hz. Îsâ'nın sadece bir peygamber olduğunu söylemektedir. مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ أَنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ أَنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ “Meryem'in oğlu Mesîh yalnızca bir peygamberdir. Ondan önce de birçok peygamberler gelip geçti. Annesi de gâyet doğru bir kadındır. İki de yemek yerlerdi. Bak biz onlara âyetlerimizi nasıl açık anlatıyoruz! Sonra da nasıl çevrildiklerine bir bak!”⁵⁰⁷

Kur'ân, “Meryem'in oğlu Mesîh yalnızca bir peygamberdir. Ondan önce de birçok peygamberler gelip geçti” demekle, Hristiyanlara “Hz. Îsâ da kendisinden önceki peygamberler gibi bir peygamberdir, peygamberliğini ispat etmesi için kendisine bahşedilen mucizeler önceki peygamberlere de verilmişken siz neden onu ve onu doğuran

⁵⁰⁵ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2: 81.

⁵⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1772-1777.

⁵⁰⁷ Maide 5/75.

annesini ilâhlık seviyesine çıkarmak için şirk bataklığına dalıyorsunuz?” demektedir. Âyette, Hristiyanların doktrini açıkça reddedilmekte, Hz. Îsâ’nın ve annesinin beşerî özelliklerine vurgu yapılarak, onlara ulûhiyet atfetmenin akıl dışı olduğu beyan edilmektedir.

Âyet, Hz. Îsâ’nın da kendisinden önce yaşamış diğer peygamberler gibi bir fani olduğunu ve annesinin asla “ben Allâh/ilâh annesiyim” demediğini söylüyor.⁵⁰⁸ Hz. Îsâ, Hz. Meryem’den dünyaya gelmiştir, her insan gibi onun da bir soy kütüğü vardır, bedeni diğer insanların bedenleriyle aynı gereksinimlere ihtiyaç duyar. Kur’ân, bunları insanların dikkatlerine sunarak, onun ilâh olamayacağını açık şekilde izah etmiştir. Ancak bu kadar açık izaha rağmen Hristiyanlar, zihni sapıklıklarına devam etmektedirler.⁵⁰⁹ Meryem oğlu Mesîh ilk peygamber değildir. Allâh, Hz. Îsâ’ya bahsettiği özelliklerin (mucizelerin) benzerlerini önceki peygamberlere de risâlet görevlerini ispat etmesi için vermiştir. Hz. Îsâ’yı babasız olarak yaratmasının, daha önce babasız ve annesiz yarattığı Âdem (as.)’in yaratılışı kadar olağandışı olmadığına da işaret etmiştir. Yine Hz. Meryem için, “Allâh ve peygamberlerine îmân eden, diğer muvahhit kadınlar gibi özü-sözü dosdoğru, siddîka bir kadın” tanımlaması yapılmıştır. “Ana-oğul ikisi de yer-içer, yokluk-yoksulluk çeker, insan olarak her türlü dünya sıkıntılarına maruz kalırlar” denilmiştir. İlâh olanın dünya nimetlerine ihtiyaç duyması veya sıkıntı çekmesi düşünülemeyeceği için, “bu açık delillere rağmen nasılda saptırılıyorlar, aslı olmayan bâtil sevdalar peşine takılıyorlar” denilerek, Hristiyanların kurguladıkları inanç sisteminin yanlışlığı ortaya dökülmektedir.⁵¹⁰

Allâh, Hz. Îsâ’ya ulûhiyetten pay veren Hristiyanlara, onun diğer insanlar gibi bir beşer ve Allâh tarafından görevlendirilen bir peygamber olduğunu, ilk peygamber de olmadığını söylemiştir. Onun eliyle gerçekleşen olağanüstü durumların ancak Allah’ın dilemesiyle olduğunu söyledikten sonra, ilâh olmanın gereği olan, kendisine inananlara fayda sağlama ve emrine aykırı davrananlara ceza verme konusunda, bir beşer olan Hz. Îsâ’nın acizliğine ve böyle bir yetkisinin olmadığını vurgu yapılmıştır.

⁵⁰⁸ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 207.

⁵⁰⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 1: 439.

⁵¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3: 1779-1781.

“De ki: "Siz قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ Allâh'ı bırakıp da size kendiliklerinden ne zarar ne de yarar verme gücü bulunmayan şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa her şeyi işiten ve bilen yalnız Allâh'tır.”⁵¹¹

Bu âyetten önceki âyetlerde, eşi ve benzeri olan ve varlığının devamı için dünya nimetlerine ihtiyaç duyan fanilerin ilâh olamayacağı açıklanmıştı. Bu âyette ise âciz olan ilâh olamaz denilmekte ve Hristiyanlara Hz. Mesih ve annesinin, Allâh dilemedikçe kendilerine herhangi bir fayda veya zarar veremeyeceğini ihtar etmektedir. Haddizâtında bu ihtarla putlara ve diğer cisimlere tapanları, Hristiyanların da aşağısında bir yere koymuş olmaktadır.⁵¹² Âyet, Allâh'ın insana verdiği belâyı defedemeyen, mala ve cana verdiği musibet gibi, insana herhangi bir zarar vermeye gücü yetmeyen; sağlık, afiyet veya zenginlik ve bereket gibi faydalar sağlayamayan Hz. İsa veya diğer tapılan tanrılar hakkındaki ilâhlık iddialarını kesin bir şekilde çürütmektedir.⁵¹³ Allâh'tan başka tapınma aracı edinilen her türlü put ve ma'budu reddetmektedir. Onların ulûhiyetten herhangi bir pâyeye sahip olmadıklarını şöyle açıklamaktadır: Sizden herhangi bir zararı savmaya ve size herhangi bir fayda sağlamaya güçleri yetmeyen, sizi işitmeyen, görmeyen ve yaptıklarınız hakkında herhangi bir bilgiye sahip olması mümkün olmayan bu varlıklara niçin tapıyorsunuz.⁵¹⁴ Allâh-u Teâlâ, naklî ve aklî delillerle Hz. İsa'nın ilâh olamayacağını açıkladıktan sonra tövbe ve istiğfarın sadece Allâh'tan isteneceğini söylemektedir. Hz. İsa'nın ilâh olamayacağı ile ilgili başka bir noktaya, beşer olarak Hz. İsa'nın acziyetine dikkat çekmektedir.⁵¹⁵

Allâh, Hristiyanların Hz. İsa hakkındaki ifratlarını reddettikten sonra, “mutlak ilim sahibi olan benim, sizin bu idialarınızı hesap gününde kulum İsa'ya sorduğumda, o sizi yalanlayacaktır” diyerek onları bu bâtıl davadan vaz geçmeye çağırmakta ve kıyamet gününde gerçekleşecek olan şu sahneyi yanlış inanç sahibi Hristiyanlara bir ibret levhası olarak sunmaktadır:

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالِ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ

⁵¹¹ Maide 5/76.

⁵¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1781-1783.

⁵¹³ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 297.

⁵¹⁴ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2: 82.

⁵¹⁵ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 1: 554.

إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ “Ve Allâh demişti ki: "Ey Meryem oğlu Îsâ, sen mi insanlara: 'Beni ve annemi, Allâh'tan başka iki tanrı edinin' dedin?". "Hâşâ, dedi, sen yücesin, benim için gerçek olmayan birşeyi söylemem bana yakışmaz. Eğer demiş olsaydım, sen bunu bilirdin, sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben ise senin nefsinde olanı bilmem, çünkü gizlileri (gaybları) bilen yalnız sensin!”⁵¹⁶

Allâh, kıyamet günü Hz. Îsâ ve annesine ulûhiyet atfedenlerin huzurunda “beni ve anamı ilâh edinin diye sen mi söyledin?” diye Hz. Îsâ’ya soracağını söyleyerek, bu inanca sahip olan Hristiyanları açıkça kınamakta ve tehdit etmektedir.⁵¹⁷ Bütün yaratılmışların huzurunda Yüce Allâh inkârcıların bâtil bir inanç üzere olduklarını kendilerine bildirmek için bu soruyu soracaktır.⁵¹⁸ Burada Hristiyanların ilerleyen zaman içinde geliştirdikleri bir başka inançlarının ve anlayışlarının da Hz. Îsâ ve Rûhu’l-Kudus’tan başka Hz. Meryem’i de ibadet edilecek bir obje olarak kabul etmelerine atıfta bulunulmuştur. Hz. Meryem için “Allâh’ın annesi” sözü ilk defa İskenderiyeli bir kısım Hristiyan ilâhiyatçılar tarafından kullanılmıştır.⁵¹⁹

Âyetteki, “sen mi insanlara, Allâh’tan başka beni ve anamı iki ilâh edinin diye söyledin?” sorusu çok müthiş bir kınama ve azarlamadır. Ancak bu azarlama Hz. Îsâ’ya değil, teslis inancına sahip olanlardır. Hz. Îsâ’ya saygı adı altında aşırılıktaki küfürlerinin Hz. Îsâ’ya nezd-i ilâhîde nasıl bir sorumluluk yüklediği açıktır. Hristiyanlardan müntesibi günümüzde bulunmayan “Berberaniyye”, Hz. Meryem’i de ilâh kabul ederdi. Her ne kadar Hz. Meryem’i teslis inancına dâhil etmeseler de günümüz Hristiyanları da Hz. Îsâ tasvirleriyle birlikte Hz. Meryem tasvirlerine de tapınmakta ve Hz. Meryem’e ulûhiyet atfetmektedirler. Hz. Îsâ böyle haksız bir söz söylemediğine, bu iddiaların birer iftiradan ibaret olduğuna Allâh’ın ilmini şahit tutmaktadır.⁵²⁰ Çünkü nefislerin içlerinde sakladığı şeyler ğayb cümlesindendir. Ğaybın bilgisine Allâh’tan başka hakkıyla vakıf olan yoktur.⁵²¹ Hz. Îsâ, bunun için kendisi ve annesi hakkında ilâhlık iddiasında bulunanların söylediği iftiralara Allâh’ın bilgisini şahit tutmaktadır. Eğer iddia edildiği gibi Hz. Îsâ,

⁵¹⁶ Maide 5/116.

⁵¹⁷ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 2: 120.

⁵¹⁸ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 1: 580.

⁵¹⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 1: 456.

⁵²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3: 1851, 1852.

⁵²¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 726.

kendisini ve annesini ilâh edinmelerini Hristiyanlardan isteseydi, gizli-açık her şeyi bilen Allâh elbette bunu da bilirdi.

Hristiyan inancı, Hz. Îsâ'nın ref'i ve havarilerinin âhirete irtihal etmelerinden sonra, uzun süre baskılara maruz kalmıştır. Bunun sonucunda o dönem Hristiyan inancına mensup olanlar, Roma imparatorluğuyla anlaşmalar yapmışlardır. Romalıların bir kısım geleneklerini ve eski inançlarını, konsüllerde yapılan demokratik oylamalarla Hristiyanlık inancının gereği olarak kabul edip benimsemişlerdir. Dinler Tarihi kaynaklarında mevcut olan bu olayın benzeri bir durumun, Hristiyanlığın neş'et ettiği bölgenin diğer inanç kültürleri için halk arasında gerçekleşmediği iddia edilemez. Zira Hristiyanlık inancına sonradan dâhil edilen teslis inancının, birçok eski medeniyetin inanç kültüründe var olduğu görülmektedir.

Mezopotamya uygarlıklarının (Asur-Babil) ve diğer Eski çağ halklarının, tanrılarını üçlü gruplar halinde topladıkları Dinler Tarihçileri tarafından dile getirilmiştir. Aynı şekilde eski Anadolu ⁵²² ve Hint uygarlığı inanç sisteminde de üçlü tanrı sistemi vardır. ⁵²³ Mezopotamya inanç sisteminde, en büyük tanrı olan “Anu” hiçbir somut doğa nesnesi simgesiyle temsil edilmemiştir. Soyut özellikleri olan anlaşılabilir bir tanrıdır. “Enlil” ve “Ea” ile birlikte evrensel üçlemeyi oluşturur. “Anu” zaman zaman “baba” diye anılmıştır. ⁵²⁴ Hristiyanlığın doğduğu ve geliştiği bölgenin bu inanç kültürü ile Hristiyanlıkta sonradan oluşan teslis inancının benzerliği dikkate şayan bir durumdur.

Hz. Îsâ hakkındaki ilâhlık iddiası, akl-ı selîm açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Zira Hz. Îsâ'nın Allâh ile bağlantısı, Allâh'ın oğlu olması değildir. Hz. Îsâ'nın Allâh ile bağlantısı, Allâh'ın emri ile baba aracı olmadan varlık sahasına çıkarılması ve Allâh'ın peygamberi olmasıdır. Zuhur 43/59. âyette Yüce Allâh bu konuda, *إِنَّ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ* “o sadece kendisine nimet verdiğimiz ve *İsrâîloğullarına örnek kıldığımız bir kuldur*” buyurmaktadır.

Hristiyanlık inancının esasını, teslis inancı teşkil eder. Teslis inancı, ekânîm-i selâse'den (baba, oğul ve kutsal ruh) meydana gelir. Kur'ân, “Allâh üçün üçüncüsüdür

⁵²² “Tanrıların Canlandırılışı”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 80.

⁵²³ “Hint Dinleri”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 192.

⁵²⁴ “Üçlü Tanrı Toplulukları”, *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, 1: 83.

diyenler kâfir oldu”diyerek, Hristiyanlıktaki teslis inancını reddetmektedir. Ekânim-i selâse’nin en önemli unsuru Îsâ Mesîh’tir. Onlara göre baba ve kutsal rûh, Îsâ’da ete kemiğe bürününce ilâh olma tamamlanmış olmaktadır. Kur’ân, bu anlayışı, “Allâh, Îsâ Mesîh’tir diyenler kâfir oldu” demek suretiyle reddetmiştir. Allâh Kur’ân-ı Kerîm’de, “Meryem oğlu Îsâ” ifadesini Hristiyanlıktaki Hz. Îsâ ve Hz: Meryem ile ilgili yanlış inanca bir reddiye olarak özellikle kullanmıştır. Zira Kur’ân’da adı geçen hiçbir peygamberin soyuna vurgu yapılmamıştır. Kur’ân’da Hz. Îsâ ile ilgili beşerî özelliklerin nazarı dikkate verilmesi, onunla ilgili Hristiyanlar tarafından öne sürülen ilâhlık iddiasını reddetmeye vurgu yapmak içindir. Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Îsâ’nın dünyada iken İsrâîloğullarını tevhid inancına çağırdığını, annesinin de muvahhide bir kadın olduğunu, her ikisinin de Allâh’a ibadet eden birer beşer olduklarını hatırlatmış, Hristiyanların da ibadeti sadece Allâh’a has kılmaları istenmiştir. Kur’ân, Hz. Îsâ’nın bir peygamber olduğunu, ondan önce de mucizelerle peygamberlerin gönderildiğini hatırlatmış, Hristiyanların Hz. Îsâ eliyle gerçekleşen mucizeleri, onun ilâhlığının alâmeti olarak görmelerinin yanlış olduğuna dikkat çekmiştir. Çünkü Hristiyanlar, Hz. Îsâ’nın abraş hastalarını (deride lekeler oluşturan hastalık, cüzzam vs.) iyileştirmesini, ölüleri diriltmesini ve onun babasız olarak dünyaya gelmesini, Hz. Îsâ’nın ilâh olduğunun delili olarak algılamışlardır. Ancak bunlar, Hz. Îsâ’dan önce gönderilen peygamberlere verilen mucizelerden daha üstün değildir. Nitekim Hz. Mûsâ’nın elindeki değneğin ejderhaya dönüşmesi ve Hz. Âdem’in annesiz ve babasız yaratılması, Hz. Îsâ’nın eliyle gerçekleşmiş olan bu mucizelerden daha harika ve daha olağanüstüdür. Yüce Allâh, Hristiyanların Hz. Îsâ’yı tanrı, Hz. Meryem’i tanrının annesi (bir tanrıça) olarak görmeleri gibi bütün sapkın inançlardan vaz geçmelerinin kendi faydalarına olacağını söylemiş ve bu sapkın inançlardan vaz geçmeyenlerin sonlarının cehennem olduğunu söylenerek onları tehdit etmiştir.

2.3.2 Hz. Üzeyr’in İlâh Edinilmesi

Üzeyr ismi, Kur’ân’da sadece Tevbe sûresi 9/30. âyette Yahudilerin Hz. Üzeyr’e Allâh’ın oğlu dedikleri gibi Hristiyanların da Hz. Îsâ’ya Allâh’ın oğlu dedikleri şeklinde geçmektedir. Ayrıca Bakara sûresi 2/259. âyette bahsi geçen yüz yıl uyuduktan sonra uyanan kişinin de Hz. Üzeyr olduğunu söyleyen İslâm âlimleri vardır. İslâm âlimlerinin genelde Üzeyr (as.) ile ilgili yaptığı açıklamalardan anlaşıldığına göre Hz. Üzeyr, Yahudi geleneğinde Ezra adıyla anlatılan kimsedir. Üzeyr kelimesinin, İbranice “yardım

eden” anlamına gelen, “elazar” kelimesinin Arapçalaşmış şekli olduğunu söyleyenler de olmuştur. “Üzeyr” kelimesinin bir isim veya ünvan olduğu konusu da tartışmalıdır. Yahudi inancına göre, gelecek olan Mesîh’e “Allâh’ın yardımcısı” anlamında “Azaryahu” veya “Ozer” denildiği ve tanrının oğlu olarak kabul edildiği veya Üzeyr kelimesinin, Mesîh “Enoh”’un bir unvanı olduğu söylenmiştir. Nitekim Enoh’a isnat edilen sıfatlar, Hz. Îsâ’ya isnat edilen sıfatlarla ayniyet arz etmektedir. Hz. Üzeyr’in peygamber olup olmadığı konusu da İslâm âlimleri arasında ihtilaf konusudur. İslâm kaynaklarında Hz. Üzeyir ile ilgili iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre: İsrâîloğulları azgınlaşıp Tevrat’ın hükümlerini terk edince, Allâh Tevrat’ı ve Tabut’u ortadan kaldırmış ve onun bilgisini İsrâîloğullarının zihinlerinden silmiştir. Sâlih bir kimse olan Hz. Üzeyr, Tevrat’ın tekrar indirilmesi için Allâh’a dua ve niyazda bulunmuştur. Gökten bir nûr inerek Hz. Üzeyr’in kalbine nüfuz etmiştir. Bu olaydan sonra Hz. Üzeyr, Tevrat’ın kendilerine yeniden verildiğini İsrâîloğullarına müjdelemiş ve onlara Tevrat’ı öğretmeye başlamıştır. Hz. Üzeyr’in ölümünden sonra Tabut bulunmuş ve içindeki Tevrat ile Hz. Üzeyr’in öğrettiği metin karşılaştırılmış, ikisinin aynı olduğu görülünce “Üzeyr Allâh’ın oğlu olduğu için, bu kendisine verildi,” denilmiştir. İkinci görüş de buna paralellik arz eder. Şöyle ki, Babil kralı Buhtunnasır, İsrâîloğullarını savaşta yenmiş ve mabedi yok etmiştir. Tevrat âlimlerini öldürmüştür. Hz. Üzeyir, o devirde henüz çocuktur. İsrâîloğulları sürgünden döndükleri zaman Tevrat’ı bilen kimse kalmamış ve yüzyıl Allâh tarafından uyutulduktan sonra diriltiren Hz. Üzeyir, meleğin kendisine sunduğu tastaki suyu içince Tevrat bilgisine sahip olmuş, insanlara Tevrat’ı öğretmiş ve yazdırmıştır. İçlerinden birisi babasının gömdüğü Tevrat’ı getirip Hz. Üzeyr’in yazdırdığı Tevrat’la karşılaştırmış, onun aynısı olduğunu gören topluluk “Allâh’ın oğlu olduğu için Tevrat bilgisi onun kalbinden alınmadı” demişlerdir. Hz. Üzeyr’i Allâh’ın oğlu olarak kabul etme anlayışı, bütün Yahudiler arasında yaygın bir anlayış değildir.⁵²⁵

Mısır’ın yerli halkı olan Kiptîler tarafından aşağılanan, köle yapılan, erkek çocukları öldürölüp, kızları sağ bırakılan İsrâîloğullarının, uğradıkları bu zulümden kurtarmak için, Allâh, Hz. Mûsâ’yı kendilerine uyarıcı ve kurtarıcı olarak göndermiştir. Allah, onların içine düştüğü aşağılık kompleksinden kurtulmaları için Hz. Mûsâ eliyle defalarca hissî mucizelerle kendilerine yardım etmiştir. İsrâîloğulları, buna rağmen

⁵²⁵ Baki Adam, “Üzeyir”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2012), 42: 401, 402.

aşamadıkları aşağılık kompleksinin neticesinde, Kıptilere karşı duydukları aşırı özentinin sonucu olsa gerek, onlar gibi materyalist bir tanrı inancı geliştirmişlerdir. İsrâîloğulları, ilâh olarak kabul ettikleri Allâh'ı, kutsal metinleri değiştirerek Mısır halkının tanrıları gibi insan şeklinde tasavvur etmişlerdir. Allâh'ın peygamberlerini ise, arzularına göre hareket eden ve çıkarlarını temin etmek için adi suçlar işleyen kimseler olarak göstermekte bir mahzur görmemişlerdir. Nitekim İsrâîloğulları, Hz. Yakûb'u (İsrail), babasını ve kardeşini aldatan,⁵²⁶ dayısının malını hile ile çalan⁵²⁷ biri olarak tanıtmakta, Allâh ile güreştirmekte ve neredeyse Hz. Yakûb'u galip göstermekte⁵²⁸ bir beis görmemişlerdir. Aynı anlayışın bir sonucu olarak, zora düştükleri bir zamanda Tevrat bilgisi konusunda, Allâh'ın lütfuna mazhar olan Hz. Üzeyr'i, Allâh'ın oğlu olarak nitelemekte de sakınca görmemiş olsalar gerektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Üzeyir hakkında tafsilatlı bilgi bulunmamaktadır. Üzeyir ismi sadece bir âyette geçmektedir. Burada da Yahudilerin onu "Allah'ın oğlu" olarak nitelediklerinden bahsedilmektedir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزِيزُ ابْنِ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهَوْنَ
قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ *"Yahudiler, "Üzeyir Allâh'ın oğludur" dediler, Hristiyanlar da "Mesîh Allâh'ın oğludur", dediler. Bu onların kendi ağızlarıyla uydurdıkları (geveledikleri) sözlerdir. Daha önce inkâra sapmış olan toplulukların sözlerine kendi sözlerini benzetiyorlar. Allâh onları kahretsin, nasıl da saptırıyorlar! (haktan bâtıla çevriliyorlar)!"*⁵²⁹

Bazı Yahudi ahabârı Peygamber Efendimizin huzurunda "Üzeyir Allâh'ın oğludur" dedikleri için bu âyetin nâzil olduğu veya önceki Yahudi topluluklarından böyle söyleyenlerin varlığını haber vermek için bu âyetin indiği söylenmiştir. Rivâyet edildiğine göre, Yahudiler Tevrat ile amel etmeyi bırakıp, peygamberlerini öldürmeye başlayınca, Allâh onların kalplerinden Tevrat bilgisini silmiş ve Tâbut'u kaldırmıştır. Böylece Tevrat'ı bilen kalmamıştır. Üzeyir (as.) Allah tarafından yüz yıllık ölümünden sonra diriltilince, Allâh'a yalvarmış, Tevrat ezberi kendisine bahşedilmiştir.

⁵²⁶ Tekvin 27/18-30.

⁵²⁷ Tekvin 31/29-43.

⁵²⁸ Tekvin 32/22-31.

⁵²⁹ Tevbe 9/30.

İsrâîloğullarına gelip Tevrat'ı ezberden yazmış ve meşhur olmuştur. Yahudiler, “bu ancak Allâh'ın oğlu tarafından yapılacak bir şeydir” demişler. Halbuki bu söyledikleri sadece kendilerinin uydurduğu yalan bir sözdür. Kendilerinden öncekilerin “melekler Allâh'ın kızlarıdır” demeleri gibi bir safsatadır. Yahudiler, kendilerine kitap gönderilmesine rağmen kitâbın hükümlerine gereği gibi riâyet etmemiş, putperest müşrikler gibi davranmış ve onlara benzemişlerdir. Âyet, “Allâh onları kahretsin, nasıl da haktan sapıp, Allâh hakkında yalan ve iftirada bulunuyorlar”⁵³⁰ demektedir.

Âyette geçen Üzeyr kelimesinin, Arapça'ya yabancı bir dilden geçen özel isim olması dolayısıyla gayrı'l-munsarif olduğunu söyleyen âlimlerin yanı sıra, Arapça olduğunu söyleyip tenvinli okuyan âlimler de vardır. Hz. Mûsâ'dan sonra Yahudiler, peygamberlerini öldürünce, Yüce Allâh, Tevrat'ı ref' edip bilgisini onların kalplerinden silmiştir. Henüz bir çocuk olan Üzeyr, yeryüzünde yolculuğa çıkmıştır. Cebrâîl (as.) gelip ona nereye gittiğini sormuş, o da ilim öğrenmek için yola çıktığını söyleyince, Cebrâîl (as.) ona Tevrat'ı ezberletmiştir. Hz. Üzeyr, bir harf bile eksik olmayacak şekilde Tevrat'ı İsrailoğullarına yazdırmıştır. İsrailoğullarından bir kesim, “Allâh onun sadrında Tevrat'ı topladı çünkü o, Allâh'ın oğludur” demeye başlamışlardır. Yahudilerin böyle söylediklerinin en âşîkar delili, bu âyet nazil olduğunda, Hz. Muhammed'i (as.) yalanlamaya olan aşırı isteklerine rağmen Yahudiler, Hz. Üzeyr'in Allâh'ın oğlu olduğunu söylemediklerini iddia etmemişlerdir. “*Bu onların kendi ağızlarıyla uydurdıkları (geveledikleri) sözlerdir*” ifadesinin anlamı, ya “onların ağızlarıyla söyledikleri dayanaktan yoksun, lafzın ifade ettiği anlamı taşımayan, çingirak sesi ve sözü olmayan şarkı mırıltısı gibi anlamsız, sadece ağızdan çıkan bir sestir” demektir veya “bu onların mezhebinin görüşüdür, ağızlarıyla söylerler ancak kalpleriyle buna inanmazlar. Bu söylediklerinin bir delili olmadığı gibi, söyledikleri sözlerin doğru olabileceğine dair kalplerinde tesir oluşturacak bir şüpheleri de yoktur” demektir. “Allâh'ın zevcesi yoktur” dediklerinde çocuğunun olamayacağını da itiraf etmiş olurlar. يُضَاهِيُونَ “Yudâhiûne” kelimesi de muzâfın hazfedilmesi ile muzafın yerine geçtiği için merfû olmuştur. Anlamı, “peygamber (as.) döneminde yaşayan Yahudi ve Hristiyanların bu sözleri kendilerinden

⁵³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 2509-2511.

önceki inkârcıların sözüyle benzeşiyor” olur, ya da “Hristiyanların Mesîh Allâh’ın oğludur sözü, Yahudilerin Üzeyr Allâh’ın oğludur” sözüne benziyor demek olur.⁵³¹

Bu âyetle Allâh-u Teâlâ, Yahudilerden ve Hristiyanlardan bu nahoş ve yalan sözü söyleyen kâfirlerle mücadele etmeye inananları teşvik etmektedir. Süddî (ö. 127/745) ve başkalarının naklettiğine göre Amâlikalılar, İsrâîloğullarını savaşta yenmiş, bilginlerini öldürüp büyüklerini esir almışlar. İsrâîloğullarına yapılan bu muameleye ve ilmin onlardan kalkmasına çok üzülen ve ağlayan Hz. Üzeyir (a.s.), çölde rastladığı bir kadının tavsiyesiyle bir nehrin kenarına gidip onda yıkanmış, iki rekât namaz kılmıştır. Orada karşılaştığı yaşlı bir adam, Hz. Üzeyr’in ağzına üç kere büyük kor şeklinde bir şey koymuştur. Bundan sonra Hz. Üzeyir, insanların Tevrat’ı en iyi bilen olmuştur. Hatta bir parmağına bağladığı bir kalemle Tevrat’ı yazmış, diğer insanlar yurtlarına döndüklerinde dağa sakladıkları Tevrat’ı getirip karşılaştırmışlar, birbirinin aynısı olduğunu görmüşlerdir. Cahiller, “bunu ancak Allâh’ın oğlu olduğu için yapmıştır” demişlerdir. Yüce Allâh bu söyledikleri mesnetsiz sözlerin kendilerinden önceki kâfirlerin sözlerine benzediğini söylemektedir.⁵³² İsrâîloğulları, Babil esaretinden sonra Tevrat’ı ihya ettiği için Hz. Üzeyir’e (Ezra) kutsiyet atfetmişler ve onun için aşırı mübalağalı ifadeler kullanmışlardır. Bunun sonucunda bir kısım Yahudi mezhepleri onu Allâh’ın oğlu olarak nitelendirmişlerdir. “Sözlerini daha önce inkâra sapsmış olanların sözlerine benzetiyorlar”, ifadesi eski Mısır, Yunan, Roma ve Persler için kullanılmıştır. Ehl-i Kitâp, dinlerinde değişiklik yapacak kadar bu toplulukların felsefelerinden etkilenmiştir.⁵³³ Hz. Üzeyir’in, On Emir konusundaki yorum ve içtihatları, Talmutçular tarafından on emir ile eşdeğer sayılmaktadır. Böyle bir durum bile Yahudilerin Hz. Üzeyir’i Allâh’a ortak koştukları anlamına gelmesi açısından yeterli bir delildir. Çünkü tevhit inancı bakımından Allâh’tan başka bir kimsenin koyduğu prensiplerin, Allâh’ın koyduğu kanunlarla eşdeğer sayılması bir şirktir. “Allâh onları kahretsin/öldürsün” ifadesi normal anlamıyla değil, daha ziyade olağandışı korkunç bir şeye dikkat çekmek için kullanılmıştır.⁵³⁴ Yani onların bu iddiaları ne korkunçtur, haktan nasıl da sptırılıyorlar, demektir.

⁵³¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 250, 251.

⁵³² İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 2: 348.

⁵³³ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 2: 207.

⁵³⁴ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 356.

Hız. Üzeyr'e niçin "Allâh'ın oğlu" denildiğı ile ilgili Hız. Peygamber'den herhangi bir rivayet gelmemiştir. Ancak birçoğunu yukarıda zikrettiğimiz, Yahudi kaynaklı olması muhtemel bazı rivâyetler vardır. Kur'ân'ın indiğı dönemde yaşayan Yahudiler birçok hususta Hız. Muhammed'i (as.) eleştirmelerine rağmen, Hız. Üzeyr'e Allâh'ın oğlu demedikleri ile ilgili Hız. Peygamber'e herhangi bir itirazda bulunmamışlardır. Bu durum bile tek başına onların Hız. Üzeyr'e "Allah'ın oğlu" dediklerinin delilidir. En azından o günkü Yahudilerin bazı Yahudi grupları tarafından Hız. Üzeyr'e Allâh'ın oğlu denilmesinden haberdar olduklarını göstermektedir.

2.4 Din Adamlarının İlâhlaştırılması

Kur'ân-ı Kerîm, Ehl-i Kitâb özelinde, Cenâb-ı Allâh'ın emir ve yasakları İlâhî Kitapta var iken, din konusunda yetkin saydığı kimselerin görüşüne başvurup onların helâl kıldığını helâl, haram kıldığını haram kabul eden kimseler için, "Allâh'tan başka bilgin ve rûhbanlarını rab edindiler" demektedir.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا
يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ
De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir kelimeye gelin: Yalnız Allâh'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allâh'ı bırakıp da birbirimizi erbâb edinmeyelim." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, onlara deyin ki: "Şahit olun, biz müslümanlarız."⁵³⁵

Âyetin hitabı Ehl-i Kitâb'a olsa da, genel olarak insanları birbirlerini rab, Mevla tanımamaya, kendileri üzerinde bir başkasını mutlak hükmedici kabul etmemeye ve herkesi aralarındaki ilişkiler bakımından sadece ilâhî hak ölçülerini esas almaya çağırmaktadır. Bu durum gerçekleşince, anlaşmazlıkların ortadan kalkacağını, haksızlık yapılmayacağını ve kişisel sınırların aşılmayacağını çünkü ortaya çıkan anlaşmazlıklarda kimsenin tarafına olmayan hak ölçülerinin esas alınacağını hatırlatmaktadır.

Âyetin hitabı, Yahudi ve Hristiyanların geneli için olabileceğı gibi, Necrân heyeti veya Medineli Yahudiler için olabilir⁵³⁶ yahut onlarla aynı mecrâda yürüyen kimseleri kapsamaktadır. Âyette geçen كَلِمَةً "kelime"den kasıt anlamlı bir cümledir ki, ardından gelen "Yalnız Allâh'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allâh'ı bırakıp

⁵³⁵ Âl-i İmrân 3/64.

⁵³⁶ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, 1: 398.

da birbirimizi tanrılar edinmeyelim” kısmı bunu tefsir etmektedir. Âyetin “Allâh’ı bırakıp da birbirimizi tanrılar edinmeyelim” kısmından maksat, Allâh’a isyan olan hususlarda birbirimize itâat etmeyelim demektir.⁵³⁷

Âyette, “ey Yahûdi ve Hristiyan topluluğu, aramızda eşit ve müşterek olan bir kelimeye âdilane gelin, sadece Allâh’a ibadet edelim, Hz. Üzeyr ve Hz. Îsâ’ya ibadet etmekten ve din adamlarımızın (Allâh’ın helâl ve haram kıldığı dışında) helâl kıldıklarını helâl; haram kıldıklarını haram saymaktan vazgeçelim” denilmektedir. Eğer Ehl-i Kitâp bu çağrıyı reddedip tevhîd inancından yüz çevirirse, biz muvahhid müslümanlar, Allâh’ın vahdaniyetini tasdik etmede kararlı ve samimiyiz deyin⁵³⁸ buyurulmaktadır.

Bu âyetle Cenâb-ı Allâh, Ehl-i Kitabı Kur’ân, İncîl ve Tevrât’ın üzerinde ittifak ettiği bir kelime olan, Allâh’ın dışında hiçbir varlığa ibadet etmemeye ve Allâh’a ibadet eder gibi herhangi bir insana kayıtsız şartsız itâat etmemeye davet etmektedir. Aynı çağrıyı bir başka ayet şu ifadelerle yapmaktadır:

إِتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا
وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ “Onlar, Allâh’tan başka bilginlerini ve rahiplerini
de kendilerine Rab edindiler, Meryem oğlu Mesîh’i de. Oysa onlar bir olan Allâh’a ibadet
etmekle emrolunmuşlardı. Allâh’tan başka hiçbir ilâh yoktur. O, müşriklerin ortak
koştuğu şeylerden de münezzehtir.”⁵³⁹

Ehl-i Kitâp, Allâh’ın hükmüne değil hahamlarının ve rûhbanlarının koydukları hükme uymak suretiyle, yani hahamlarının ve rûhbanlarının helâl kıldıklarını helâl, haram kıldıklarını haram sayarak, haham ve rûhbanlarını rabb edinmişlerdir. Ehl-i Kitâp din bilginlerinin, bu helâl ve haram kılma işi, Allâh’ın gönderdiği İlâhi Kitap’tan istinbat yoluyla helâli ve haramı tayin etme şeklinde olmayıp, direk kendi istekleri doğrultusunda, Allâh’ın koyduğu sınırları dikkate almaksızın, helâl ve haram hükmü koymak suretiyle olmaktadır. Allâh’ın koyduğu sınırlara aykırı olarak, hahamların ve rûhban sınıfının koduğu hükümlere uymakla, onları ilâh yerine koymuş oldular. Ehl-i Kitâp, kendi din bilginlerinin koyduğu hükümlerin, kendilerine gönderilen ilâhî kitaptaki hükümlere

⁵³⁷ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 1: 371.

⁵³⁸ es-Sâbûnî, *Safvetu’t- Tefâsir*, 1: 314.

⁵³⁹ Tevbe 9/31.

aykırı olduğunu görmelerine rağmen, din adamlarının koyduğu hükme uymaya devam etmişlerdir. Görüldüğü gibi, birini rabb edinmiş olmak için ona “bu benim rabbimdir” demeye gerek yoktur. Allâh’ın emir ve yasaklarına uygun olup olmadığına bakmaksızın, herhangi bir kimsenin her dediğine kayıtsız şartsız uymak, o kimseyi rabb edinmek anlamına gelmektedir. Ehl-i Kitâbın, kendi din adamlarının söylediklerine uymaları, İslâm’da ulu’l-emre (devlet başkanı ve âlimlere) itâat edip onların dediklerine uymakla da mukayese edilemez. Çünkü İslâm’da, itâat etme işi “Allâh’ın koyduğu hükme uygun olma” şartına bağlanmıştır. Allâh’a isyan olan bir hususta hiçbir kimseye itâat yoktur. Âlim olan kimselere, kul olmalarının ötesinde bir pâyeye vermek doğru değildir. Onların söylediklerini doğru-yanlış, haklı-haksız ayırımı yapmadan ve vahiy bilgisinden istinbat etmedikleri şahsi düşüncelerini olduğu gibi kabul etmek ya da kendi istek ve arzularına göre vermiş oldukları fetvalara uymak doğru değildir. Allâh’ın koyduğu hükümler dışında, âlimlerin bir yetki ve salâhiyetlerinin olduğu vehmiyle, her söylediklerine uymayı caiz görmek de, onları ilâh edinme kategorisine dâhildir. Ayrıca herhangi bir insanı (âlim, velî gibi) hatasız kabul edip Allâh’ın emrine aykırı olan davranışlarını görmezden gelerek ardına takılmak da o kimseyi ilâh edinme anlamına gelir.⁵⁴⁰

Adiy b. Hâtim Müslüman olunca “ey Allâh’ın peygamberi biz âlimlerimizi kendimize rab edinmezdik, bu âyetin anlamı nedir?” diye sordu. Peygamberimizin (as.), “siz onların helâl ilan ettiklerini helâl, haram ilan ettiklerini haram olarak kabul etmez miydiniz?” sorusuna, “evet böyle yapardık” diye cevap verdi. Peygamberimiz, işte bu sizin onları kendinize rab edinmenizdir”⁵⁴¹ dedi. Helâl ve haram kılma yetkisini kendilerinde görenler kendilerini ilâh ve rab ilan etmiş olurlar.⁵⁴² Ehl-i Kitâp, âlimlerini ve zâhitlerini ilâhlık kategorisinde Allâh’tan aşağı bir kategoride olan ilâhlar olarak kabul etmiştir. Onların helâl ve haram kıldıklarına uymada, rab ve ilâh kabul ettiklerinin emir ve yasaklarına itâat eder gibi itâat etmişlerdir.⁵⁴³ Kendi din adamlarının helâl ve haram kıldıklarına aynen tabi olmuşlar, din adamlarını dinleyip Allâh’ın kitâbını arkalarına atmışlardır.⁵⁴⁴ Böylece onlara ilâhlık pâyesi vermişlerdir.

⁵⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4: 2511-2515.

⁵⁴¹ Tirmizi: Tefsir, 10.

⁵⁴² Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 2: 208, 209.

⁵⁴³ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 433.

⁵⁴⁴ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 2: 349.

Din bilgini bazı kimselerin, kendi dünyalık arzularına yenik düşerek, Allâh'ın emir ve yasaklarını dünyalık arzuları doğrultusunda değiştirmesi⁵⁴⁵ geçmiş ümmetlerin tarihinde var olan bir gerçekliktir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de İslâm ümmeti de bu konuda “Allâh'ın âyetlerini az bir paraya satmayın”⁵⁴⁶ şeklindeki emirlerle uyarılmış ve dikkatleri bu hususa çekilmiştir. Bu sebeple, dînî konularda bilgi sahibi olan bazı kimselerin, dünyalık menfaatler karşısında Allâh'ın hükmünü değiştirmesi (Ehl-i Kitâp din adamlarında olduğu gibi) mümkündür. İslâm anlayışında, hiçbir kimseye kul olduğunun ötesinde bir pâyeye verilmemesi gerçeği, “Allâh'a isyan olan herhangi bir hususta hiçbir yaratılmışa itaat edilmemesi gerektiği” kaidesiyle vurgulanmıştır. Yine herhangi bir faninin sözünün Allâh'ın emirlerinin önüne geçirilerek, o kimsenin tanrılaştırılmasına izin verilmemiştir. Âlim, âbid veya zâhit olan herhangi bir kimsenin her söylediğini olduğu gibi doğru kabul edip uymak, sadece yanlış olmakla kalmayıp o kimseyi ilâhlaştırmak anlamına da gelmektedir. Kim olursa olsun, bir insanın Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in (as.) uygulamasına uymayan söz ve davranışları reddedilmelidir, aksi halde o kimseye ilâhlık vasfı verilmiş olur.

2.5 İlâhlaştırılan Şâri' (Kanun Koyucu)

شَرَعَ “Şeraa” fiili ل “li” harfi cerriyle kullanıldığında “şeriat ve kanun koymak” anlamlarına gelir. Bu sebeple araştırmaya konu olan âyette, din adamlarından farklı bir kesimden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Bu kesim, başkaları tarafından din adına helâl dedikleri helâl ve haram dedikler haram olarak algılanan bir zümre değildir. Bizzat kendileri bilinçli olarak, Allâh'ın emir ve yasakları yerine kendi ihdas ettikleri kuralları koyan bir kesimdir. Bu kesim, kendi istediklerini din adına veya din yerine kanunlaştıran ve insanlardan bunlara uymalarını isteyen bir kesim yani bir nevi din ihdas eden bir zümredir. Bu zümrenin ihdas ettiği dinin en belirgin özelliği de, Allah'ın izin vermediği şeylerin bu dinde meşru olmasıdır.

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ “Yoksa onların, Allâh'ın dinde izin vermediği şeyi kendilerine meşru kılacak ortakları mı var? Eğer azabın ertelenmesine dair kesin yargı sözü olmasaydı,

⁵⁴⁵ Bakara 2/75; Nisa 4/46; Maide 5/13, 41.

⁵⁴⁶ Bakara 2/41; Maide 5/44; Nahl 16/95.

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ *Âyette geçen “şürekâuhum” (onların ortakları) ifadesi,*
onlara yeniden dirilmeyi inkâr etmeyi, şirki ve sadece dünya için çalışmayı sevdiren
şeytanlar demektir. Onlar bu gibi sapkınlardan başkasını da bilmezler, şeytanlarının
kendilerine koydukları din de budur. “Şürekâuhum” ifadesinden kastın, insanların
sapmalarına sebep oldukları ve küfür dininde kanun-kural koyucu oldukları için, putlar
olduğu da söylenmiştir.⁵⁵² Ancak burada “insanları, yeniden dirilmeyi ve âhireti inkâr
etmeye, şirk koşturmak ve sadece dünya hayatı için çalışmaya teşvik eden şeytanlar”
anlamının kastedilmiş olması, konunun akışına daha da uygundur. Zira bu âyetten önce
geçen Şuarâ sûresi 42/20. âyette, âhiret hayatını düşünerek Allâh’tan istekte bulunanların
ve dünya hayatlarını buna göre tanzim edenlerin kazançlarını, Allâh-u Teâlâ’nın
arttıracak müjdelendiği. Sadece dünya hayatına dönük bir yaşam sürdürenlerin de bir
kısm isteklerini Allâh’ın vereceği, ama bu kimselerin âhiretteki nimetlerden herhangi bir
paylarının olmayacağı söylenmiştir. Şuarâ sûresi 42/21. âyette ise onların, “bütün
gayratlarını dünyaya hasretmelerini ve Allâh’ın koyduğu sınırları tanımanın gereksiz
olduğunu söyleyen ortakları mı var” denilmiştir. İnsanlara bir şeyin gerekli veya gereksiz
olduğunu söz ile söyleyecek olan insan cinsidir. Vesvese vermek yolu ile bunu
fısıldayacak olan da cinnî şeytanlardır. Âyette geçen شَرَعَ “şerea” fiili, ل harfi cerriyle
“kanun ve kural koymak” anlamında kullanıldığı için, “dinde Allâh’ın izin vermediği
şeyleri, bütün amaçları dünya hayatı olan kimselere, kanun ve kural olarak koymak
suretiyle meşru kılanlar” şeklinde anlam verilmiştir.

Allâh’ın emir ve yasaklarına aykırı hüküm vermek ve bunu dini kural olarak
uygulamak kişinin Allâh’a inanmadığının göstergesidir. İlâhî dinler, gayba îmân esası
üzerine kurulmuştur. Allâh’ın varlığına îmân etmek gayb konusu olduğu gibi, meleklerin
varlığı, âhiretin varlığı, cennet ve cehennem varlığı gibi birçok husus da gayb
konusudur. Îmân dediğimiz husus, kişinin iç âlemiyle ilgilidir. Îmân, bir kimsenin aklında
ve kalbinde kökleşmezse, o kimsenin diliyle inandığını söylemesi, o kişinin Allâh’a olan
inancı konusunda sonucu değiştirmez. Yüce Allâh, “dinde Allâh’ın izin vermediği şeyleri
kanun koyarak helâl kılmayı” “ilâhlık” iddiası olarak nitelemiş ve onların yaptıklarına
uyanların yaptığı işi da Allâh’a şirk koşturmak olarak saymıştır.

⁵⁵² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 222.

2.6 Bazı Liderlerin İlâhlaştırılması

Liderler, genelde kendilerini diğer insanlardan üstün görme kompleksine sahiptirler. Bu sebeple toplumun duygu, düşünce ve eğilimlerini dikkate almazlar. İlkel kabilelerde kabile reisleri ve büyücüler özel güçlere sahip ya da üstün güçlerle irtibatlı kabul edilirdi. Liderler, her şeyin en iyisini, doğrusunu kendilerinin bildiği ve yaptığı ön kabulüne sahiptirler. Bu sebeple kendilerinden daha yetenekli ve daha iyi düşüncelere sahip olanlara tahammül edemezler. Böyle birileri çıkarsa genelde lider tarafından yok edilir. Bu düşüncenin tipik bir örneği olarak şu olay gösterilebilir. Moskova’da, Kızıl Meydanda yan yana sarıklar gibi duran eserin mimarını tebrik eden Çar, eserin mimarına, “bundan daha iyisini yapabilir misin” diye sorar, mimarın “elbette yapabilirim” demesi üzerine mimarı öldürtür. Çünkü kendisinin yaptırdığı eserden daha iyisini yapabilecek birisinin olması kendisini rahatsız eder. Zira en iyisi kendisinin yaptırdığı olmalıydı. Liderlerin hiç tahammül edemeyecekleri en önemli husus, kendi düşüncelerine aykırı bir düşünce veya inancın benimsenmesidir. Vahye karşı çıkışlarının temelinde de bu duygu vardır. Direkt karşı çıkma cesareti gösteremeyenler ise vahiy bilgisinin kendi istekleri doğrultusunda yorumlanmasını isterler. Bu tür liderler, Allâh’tan bile gelse herhangi bir sınırlandırmaya tabi tutulmayı kabul etmezler.⁵⁵³

Şef ve liderlerin psikolojisinde yer etmiş olan bir başka husus da, idare etme gücüne sahip olma isteğinin, bir tutku halini almış olmasıdır. Psikologlar tutkuyu, çok derin ve değişmez bir duygu olarak tanımlarlar. Tutku, içten gelen aşırı bir istekle, insanın bütün çabasının bir amaç için, önünde durulması mümkün olmayan bir zorlama ile örgütlenmiş halde yönelmesidir. Bunun için şef ve liderler, “yönetim” gücünü yalnız kendilerinde görürler ve kendileri olmadığı takdirde memleketlerinin batacağını sanırlar.⁵⁵⁴ Gerek Firavun’un Hz. Mûsâ ile gerekse Hz. İbrâhîm ile tartışıp rab olduğunu iddia eden kişinin Hz. İbrâhîm ile mücadelesinin yegâne sebebi, yönetimlerinde bulunan memleketin idaresini, kısmen veya tamamen kaybetme korkusudur. Bu kimselerin peygamberlere yönelttikleri suçlamalar arasında, sıklıkla “sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor”, “sizi atalarınızın gittiği yoldan döndürmek istiyor” veya “söyledikleriyle size üstün olmak istiyor” tarzı söylemleri, bunun bir göstergesi olsa gerektir. Bu tarz liderler,

⁵⁵³ Hamdi Kalyoncu, *Liderlere Tapınma Psikolojisi*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 2014), 21-28.

⁵⁵⁴ Rasim Adasal, *Yeryüzü Tanrıları Liderler Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi* (İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1979), 27-31.

peygamberlerin getirdiği yeni dinin, toplum içinde kendi statülerini tehdit eden sosyal düzenlemelerine karşı tavır almışlardır. Peygamber efendimiz, kölesiyle aynı sofraya oturup yemek yediğinde “Muhammed (as.), efendi bir kişidir” deyip takdir etmişlerdir. Ancak peygamberliğini ilan edip bu söylemi dinin bir gereği olarak “insanlar Allâh katında eşit olarak yaratılmıştır, kölelerinize yediğinizden yedirin, “kölem” diye değil “mevlam” diye hitap edin” şeklinde söylediğinde, bu söylemin kendilerinin alışıktı oldukları yaşamlarını etkileyeceğini anlamışlar ve çok sert tepki gösterip karşı çıkmışlardır. Peygamberlerin tebliğ ettikleri ilâhî mesaja karşı çıkanların prototipi olarak Kur’ân-ı Kerîm Firavun ve Hz. İbrâhîm’e karşı çıkan lideri (Nemrud’u) anmıştır.

2.6.1 İlâhlaştırılan İnsan olarak Firavun

Firavun kelimesi, Türk ve İslâm klasik edebiyatında inatçı, kibirli ve zâlim gibi özellikleri ifade etmek için kullanılır.⁵⁵⁵ Sözlükte ise: 1- Eski Mısır hükümdârlarına verilen unvan, 2- Kibirli, suratsız ve kötü yürekli kimse,⁵⁵⁶ anlamlarına gelmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Firavun kelimesi, Hz. Mûsâ’nın tebliğ ettiği dine karşı çıkanların lideri konumundaki Mısır ülkesinin devlet başkanı olan şahsı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu Firavun’un, II. Ramses veya onun oğlu I. Merneptah olması muhtemeldir. Bu Firavun, İsrâîloğullarına baskı uygulamış, Hz. Mûsâ İsrâîloğullarını Mısır’dan çıkarırken onları takip etmiş ve Kızıldeniz’de boğulmak üzereyken Hz. Mûsâ’nın dinini kabul etmiş, ancak onun son andaki bu îmânı Allâh tarafından kabul edilmemiştir.⁵⁵⁷

Firavun kelimesi, eski Mısır dilinde “büyük ev” anlamında, krallık sarayını ve orada oturanları ifade etmekteydi. “Fır’avn” kelimesinin Arapça’ya, İbranice veya Süryanice dillerinden geçtiği sanılmaktadır. Eski Mısır’ı idare eden 17. Sülaleden sonra, 18. Sülale döneminde “Firavun” kelimesinin, kralın adından önce unvan için kullanıldığı görülmektedir. Eski Mısır inancına göre, Firavun hem kral hem de tanrının oğlu ve tanrıdır. Tanrının yeryüzündeki “ikinci ben’i”dir. Onun damarlarında ulûhiyet kanı dolaşır, bu kanın saflığını sağlamak için Firavunlar, kendi kız kardeşleriyle evlenirlerdi.

⁵⁵⁵ Mustafa Uzun, “Firavun”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1996), 13: 121.

⁵⁵⁶ Eren v.dğr., *Türkçe Sözlük*, “Firavun” md., 1: 506.

⁵⁵⁷ Ömer Faruk Harman, “Firavun”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (İstanbul: M.Ü. İ.F.A.V. Yayınları, 1997), 3: 344.

Firavun, yeryüzündeki düzenden sorumlu tek kişi idi. Aynı zamanda dînî hayatın en yetkili kişisiydi. Bütün mabetlerde ibadetler onun adına yapılırdı. Mısır ülkesi onundu. İdarî, askerî, adlî ve dînî bütün yetkiler ona aitti. Kur'ân'da "Firavun" kelimesi yetmiş dört yerde Hz. Mûsâ ile mücadele eden Mısır kralını ifade için kullanılmıştır. Kur'ân, Firavun'u bir fert olarak değil daha ziyade bir ekip içinde ele almıştır. Bu ekip, bazen ailesi, bazen avenesi, bazen yönetimde yer alan diğer kimselerdir. Firavun, Hz. Mûsâ'nın temsil ettiği hak ve adalet karşısında yer alan zihniyeti temsilen, sembolik olarak takdim edilmiştir.⁵⁵⁸ Firavun, Kur'ân'da en çok bahsi geçen liderdir. O, halkını daha rahat yönetmek için gruplara ayırmış, her defasında bir grubu yanına alıp diğerine zulüm yapmak suretiyle onları zayıf düşürmüş ve etkinliğini azaltıp güçsüzleştirmiş, Kur'ânî tabirle müstazaf haline getirmiştir, böylece yönetimini daim kılmaya çalışmıştır.⁵⁵⁹ Firavun, bu yaptıkları sonucu toplumunu yönlendirmede başarılı olmuş, yaptığı her türlü zulme mukabil kendisine karşı çıkma cesareti gösterecek kimse olmamıştır.

Firavun, elleriyle büyüüttüğü Mûsâ "ben peygamberim" diye karşısına çıktığında, onu çok da ciddiye almamıştır. Onu yalanlamış ve Hz. Mûsâ'yı iddiasını ispatlamaya çağırmıştır. Hz. Mûsâ'nın gösterdiği mucizelerin sihir olduğunu iddia etmiş ve Hz. Mûsâ'yı çağrısından vazgeçmesi için tehdit etmiştir. Akabinde ona cevap vermeleri için de yer ve zaman belirleyip sihirbazlarını çağırtmıştır.

قَالَ لَئِنْ اتَّخَذْتُ إِلَهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ (Firavun) "Benden başkasını ilâh tutarsan, andolsun ki seni zindana kapatılmışlardan ederim" dedi.⁵⁶⁰ Firavun, kendi yetkilerini sınırlayacak ve kendisinden daha çok sevilip itâate mazhar olacak bir tanrı istemiyordu. İçinde yetiştirildiği ortam bunu gerektiriyordu. İnsanlar ona tanrı muamelesi yapıyordu ve o da bunu kabullenmiş ve beğenmişti.

Firavun gibi liderler, hep ilgi odağı olmak isterler. Kendilerinden bahsedilmeyen ortamları sevmezler. Kendilerinin dışında birilerinin veya bir nesnenin sevilmesi veya bir başkasına değer verilmesi, onlar için kabul edilecek bir durum değildir. Başkasını sevmeye veya başkasına da değer verme eğilimi gösteren kimse, onların yanında yer edinemez ve

⁵⁵⁸ Ömer Faruk Harman, "Firavun", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1996), 13: 118-121.

⁵⁵⁹ Kasas 28/4.

⁵⁶⁰ Şuara 26/29.

hatta cezalandırılır.⁵⁶¹ Herhangi bir sebeple bunları terk etme eğilimi göstermeye karşı aşırı reaksiyon gösterirler. Hatta terk eden kişiyi öldürebilirler.⁵⁶² Nitekim Firavun Hz. Mûsâ'yı “benden başkasını ilâh edinirsen seni zindana kapatılmışlardan ederim” demiş ve ölümle tehdit etmiştir.

İlâh, kendisine tapınılan, kendisine kurban sunulan, sınırsız güç ve otoritesinden dolayı kendisinden yardım istenen ve kendisine dua edilen şeydir. Kendilerinden başka bir ilâhın yasal ve siyasal alana hâkim olması, dünyevi işlerin onun emir ve yasaklarına göre tanzim edilmesi, dünyada otorite sahibi olan hükümdârlar tarafından kabul edilebilir bir durum değildir. Firavun işte tam da bu maksatla Hz. Musa'ya, “Âlemlerin rabbi” sözünden ne kastettiğini sormuştur, akabinde “ülkemde benden başkasını ilâh tanırırsan, seni zindana kapatacağım” sözüyle Hz. Mûsâ'yı tehdit etmiştir.⁵⁶³

Hz. Mûsâ, beyânî ve akli delillerle Firavun'a karşı çıkıp galebe çalınca, Firavun, Hz. Mûsâ'ya gücü ve hükümdârlığıyla zorbalık yapmaya yöneldi⁵⁶⁴ ve “*benim dışımda bir ilâh edinirsen, seni hapishanelerimde durumunu bildiklerinden biri yaparım*” dedi. Zira Firavun, hapse atmak istediğini yerin dibine giden derin bir çukura tek başına atardı. Orada ne görülür ne de sesi iştilirdi. Bu o kişi için ölümden daha beter bir ceza idi.⁵⁶⁵ Firavun'un “benim dışımda bir ilâh edinirsen seni zindana atarım” yerine özellikle “*benim dışımda bir ilâh edinirsen hapishanelerimde durumunu bildiklerinden biri yaparım*” demesi de zindandakilerin, feci ve korkunç halini hatırlatarak korkutmak içindir.⁵⁶⁶ Firavun, ilâhî otoritenin yeryüzündeki ete kemiğe bürünmüş halini temsil etmekteydi. Yetkisini de buradan alır ve kendisi tanrı olarak görülürdü. Hz. Mûsâ'nın çağrısı, onun tanrısallığına ve temsil ettiği dine karşı kabul edilemez ciddi bir başkaldırıydı ve bundan vazgeçmemesi halinde hapse atmakla Hz. Mûsâ'yı tehdit ediyordu.⁵⁶⁷

Firavun, Hz. Mûsâ kendisine mucizelerle gelip de kendisinin “Âlemlerin Rabbi'nin peygamberi” olduğunu söyleyince, Hz. Mûsâ'nın, Mısır'ın iktidarını ele

⁵⁶¹ Kalyoncu, *Liderlere Tapınma Psikolojisi*, 30.

⁵⁶² Kalyoncu, *Liderlere Tapınma Psikolojisi*, 100,101.

⁵⁶³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 4: 19.

⁵⁶⁴ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3: 333.

⁵⁶⁵ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 818.

⁵⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 3625.

⁵⁶⁷ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 744.

geçirmek için böyle bir oyun kuran bir sihirbaz olduğunu düşünmüştü. Hz. Mûsâ'nın yaptığı şeyin sihir olduğunu iddia etmiş ve onu sihirden alt etmeleri için en maharetli sihirbazlarını göreve çağırmıştır.

فَالْقَوَا جِبَالَهُمْ وَعَصِيَّتُهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْعَالِيُونَ “Bunun üzerine iplerini ve değneklerini attılar ve "Firavun'un kudreti hakkı için şüphesiz elbette bizler galip geleceğiz" dediler.”⁵⁶⁸ Firavun, karşı konulmaz bir güç sahibiydi. Ona yakın olanlar asla kaybetmeyeceklerinden ve hiç kimsenin kendilerine kötülük yapma düşüncesi beslemeyeceğinden emindiler. Bu sebeple sihirbazlar hem kendi yetkinliklerine hem de Firavun'un izzetine güvenerek sihirlerini yaptılar.

Bu söz, sıradan halktan cahillerin bir iş yaptıklarında, “falanın hayrına yaptık” demeleri gibidir.⁵⁶⁹ Büyücüler, elindekileri atarlarken Firavun'un azameti ve gücüne yemin ederiz ki, biz Mûsâ'ya galip geleceğiz dediler.⁵⁷⁰ “Firavun'un kudreti hakkı için” sözü inkârcı toplulukların, ileri gelenlerine ve ilâhlarına yaptıkları yemin çeşitlerindendir. İslâm öncesi Cahiliye toplumunda da Lât ve Uzzâ'ya yemin edilmekteydi.⁵⁷¹ Sihirbazlar, işlerinde uzman olmaları hasebiyle ve kendilerinden daha iyisinin olmadığını bildiklerinden dolayı, kazanacaklarından emin bir güven duygusu ile galip geleceklerini ilan ettiler.⁵⁷² Ancak sonuç onların tahmin ettiği gibi çıkmadı. Çünkü ne Hz. Mûsâ sihirbazdı ne de yaptığı iş sihirdi.

İşte bir yandan sihir işinin uzmanı olan sihirbazlar, öte yandan Mısır'da karşı konulmaz tek güç sahibi Firavun. Bu sebeple onlar kesin galip geleceklerine inanıyorlardı. Sihirbazlar, Hz. Mûsâ'nın yaptığı şeyin sihir olmadığını anladıklarında, قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ “Âlemlerin rabbine, Mûsâ ve Hârûn'un rabbine iman ettik” deyip, Allâh'a kesin bir îmân ile îmân emiş ve tam teslimiyet sergilemişlerdir. Bu durum karşısında Firavun mağlup olduğunu anlamış ve yenilgisini gizlemek için dikkatleri başka yöne çekmek için yeni bir taktik benimsemiştir. Firavun kendisine komplo kurulduğunu iddia etmiş ve öfkelenip sihirbazları tehdit etmiştir.

⁵⁶⁸ Şuara 26/44.

⁵⁶⁹ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3: 334.

⁵⁷⁰ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 2: 601.

⁵⁷¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 318.

⁵⁷² Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 745, 746.

قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهٖ قَبْلَ اَنْ اَدْنَ لَكُمْ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَّكَّرْتُمُوْهُ فِى الْمَدِيْنَةِ لِنُخْرِجُوْا مِنْهَا اَهْلَهَا
“Firavun: "Ben size izin vermeden îmân ettiniz ha!" dedi. "Şüphesiz bu bir hiledir, siz bunu şehirde kurmuşsunuz, yerli halkı oradan çıkarmak istiyorsunuz, (bu yaptığınızın sonucunu) sonra anlayacaksınız!" "Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, sonra da bilin ki, sizi astıracağım."⁵⁷³

Firavun ve avenesi, Hz. Mûsâ'nın tebliğ ettiği dini reddettikten sonra onun bir sihirbaz olduğunu söylemiştir. Bu sebeple en bilgili sihirbazları çağırtmış ve Hz. Mûsâ'ya galebe çalmaları halinde ödüllendirileceklerine dair onlara söz vermişlerdir. Ancak sihirbazların Hz. Mûsâ'nın yaptığı işin sihir olmadığını anlamaları ve Hz. Mûsâ'nın söylediklerini tasdik ederek, “biz Mûsâ'ya (Mûsâ'nın rabbine) îmân ettik” demeleri, Firavun ve taratarlarının iddialarının yalana çıkmasına sebep olmuştur. Sihir konusunda kendilerinden daha bilgili kimse bulunmayan ve halk nazarında büyük bir itibara sahip olan sihirbazların Hz. Mûsâ'ya îmân etmeleri, halkın Firavun'a olan güvenlerini sarsmış ve Hz. Mûsâ'ya meyletmelerine sebep olmuştur. Bu durumu sezinleyen Firavun, halkı tehdit etmeye başlamıştır.

Firavun, sihirbazların Hz. Mûsâ'ya îmân etmelerini kötü bir iş olarak nitelemiş ve bu işi onaylamadığını söyleyerek onları tehdit etmiştir. Halkın sihirbazlara uyup Hz. Mûsâ'ya îmân etmelerini önlemek için, işi sulandırma yoluna gitmiştir. Sihirbazları kendisi seçmesine rağmen, onların bu işi Hz. Mûsâ'yla anlaşmalı olarak, önceden tasarladıklarını söylemiştir. Hz. Mûsâ'nın sihirbazların en büyüğüne (en yetkin olanına), “ben seni yenersem bana îmân eder misin?” diye sorduğu, onun da “sana hiçbir sihrin galip gelemeyeceği bir sihirle geleceğim, eğer buna rağmen beni alt edersen sana îmân edeceğim” dediği ve Firavun'un bunları işittiği için “siz göreceksiniz” diye tehdit ettiği de söylenmiştir.⁵⁷⁴ Firavun Hz. Mûsâ'ya îmân eden sihirbazları azarlayarak, “benim iznim olmadan mı siz Mûsâ'ya îmân ettiniz? Bu sizin yaptığınız iş bir hiledir. Siz ve Mûsâ bunu çöle çıkmadan önce Mısır'da (şehirde) bir amaç için, yani kendi hedefiniz olan Kıptileri Mısır'dan çıkarıp, İsrâîloğullarını oraya yerleştirmek için tasarladınız. Bunun sonucunu göreceksiniz diye tehdit etmiştir. Daha sonra, “çaprazlama olarak ellerinizi ve

⁵⁷³ A'raf 7/123, 124.

⁵⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 133.

ayaklarınızı kestireceğim ve sizi asacağım” demekle tehdidinin ne olduğunu açıklamıştır.⁵⁷⁵

Sihirbazlara vadettiği büyük mükâfatlara rağmen, sihirbazların Hz. Mûsâ ve onun Rabbine î mân etmeleri sonucu Firavun küçük düşmüştür. Firavun, sihirbazları karalamak, halkın Hz. Mûsâ lehine olumlu bir düşünceye evrilmesini önlemek ve Hz. Mûsâ lehine oluşan kamuoyu desteğini kırmak için, sihirbazlara “ben size izin vermeden ona î mân mı ettiniz?” diyerek onları azarlamıştır. Tahakküm etmek istediği vicdanların î mân ile dolması sonucu kendi hâkimiyetinin sınırları dışına çıktığını gören Firavun, halkın aklına şüphe düşürmek için, sihirbazlara “siz bu karşılaşmadan önce Mûsâ ile Mısır’ın yerli halkı olan Kıptileri yerlerinden edip İsrâîloğullarını oraya yerleştirmek üzere benim aleyhime anlaştınız” demiştir. Halkının Allâh ve peygamberine î mân etmesi sonucu, kendisinin yapmış olduğu zulüm ve baskı yollarının kapanacağını anlayan Firavun, kamuoyunu kendi lehine harekete geçirmeye, en azından halkın zihninde şüphe oluşturmaya çalışmıştır. Sihirbazların î mânını kendi iddiasını doğrulayan bir olay olarak göstermek için bir algı operasyonu yapmıştır. Halkın gözü önünde gerçekleşen bu olayı, sihirbazların, kendi öğretmenleri olan Mûsâ ile birlikte, onu ve yönetimini itibarsızlaştırmak ve yönetimin nüfuzunu kırarak ülkede bir ihtilal gerçekleştirmek için yaptıkları karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmiş bir olay olarak takdim etmeye çalışmıştır. Böylece halkın düşüncesini etkileyerek “ülke tehlikede” intibai uyandırarak halkı galeyana getirmeye ve kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Firavun’un yolunu takip eden kâfirler peygamberleri, yönetimi ele geçirmek için politika yapan sihirbazlar olarak takdim etmeyi yol edinmişlerdir. Firavunluk, arzu ve çıkarlarına aykırı görünen hakikatleri kabul etmeyip, bu gibi durumlarla mücadele için her türlü haksızlık ve zulmü yapmaktan çekinmemektir. İşte Firavun da sihirbazların î mân etmeleri karşısında, bunun bir hile ve tuzak olduğunu iddia etmiştir. Sihirbazları, ellerini ve ayaklarını kestirmekle tehdit etmiş, bu tehdide rağmen sihirbazların î mânlarında sebat edip “sebep sen olsan da olmasan da öleceğiz ve Allâh hepimizi yaptıklarından dolayı hesaba çekecek” anlamına gelen sözleriyle büyük yenilgi ve şok yaşamıştır.⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 380.

⁵⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 2235- 2254.

Cenâb-ı Allâh aynı sahneyi anlatan başka bir âyette, Firavun'un toplumun algısını kendi lehine dönüştürme gayretini şöyle ifade eder:

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهٗ قَبْلَ اَنْ اَدْنٰ لَكُمْ اِنَّهٗ لَكَبِيْرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَا قَطْعَ اَيْدِيكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَّلَا صَلْبَيْكُمْ فِيْ جُدُوْع النَّخْلِ وَلَتَعْلَمَنَّ اَيُّنَا اَشَدُّ عَذَابًا وَّاَبْقٰ
“Firavun: "Ben size izin vermeden mi ona îmân ettiniz? O, muhakkak size sihir öğreten büyüğünüzdür. Andolsun ki, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve muhakkak sizi hurma dallarına asacağım. Böylece hangimizin azabının daha şiddetli ve devamlı olduğunu bileceksiniz" dedi.⁵⁷⁷

Firavun, çevresindekilere ve halka Hz. Mûsâ'nın iddia ettiği gibi bir peygamber değil, sadece sihirbaz olduğunu söylüyordu. Bu sebeple usta sihirbazları Hz. Mûsâ'yı yenmeleri için çağırmıştı. Sihirbazlar da galip geleceklerinden emin oldukları için, önceden bu galibiyetlerinin sonunda elde edecekleri mükâfat konusunda bile Firavun'la anlaşmışlardı. Ancak herkesin gözü önünde sihirbazların yenilmesi ve Hz. Mûsâ'nın Rabbine îmân etmeleri hem ileri gelenleri hem de halkı etkilemiş görünüyordu. Firavun, bu durumu görünce olanlara farklı bir yorum getirmeye başlamış ve “O, muhakkak size sihir öğreten büyüğünüzdür” diyerek durumu lehine çevirmeye çalışmıştır.

Firavun, sihirbazlara “ben size müsaade etmeden ve siz benden izin almadan, Mûsâ'nın (as.) getirdiklerini tasdik edip ona îmân ettiniz ha! Demek ki o, size sihri öğreten liderinizdir, onunla hükümranlığımı yıkmak için anlaştınız” demiştir. Aslında Firavun, bu sözlerle insanların kafasını karıştırmak ve onların da sihirbazlar gibi Hz. Mûsâ'ya tabi olmalarını engellemek istemekteydi. Bu sözün sonunda sihirbazları ölümle ve kendilerine işkence etmekle tehdit etmiştir. Âyette geçen اَيُّنَا “eyyuna” ifadesiyle, benim mi yoksa kendisine îmân ettiğiniz Mûsâ'nın (as.) rabbinin mi azabı daha çetindir göreceksiniz demeyi kastetmiştir⁵⁷⁸ veya Firavun bu ifade ile kendisini ve Hz. Mûsâ'yı kastetmiştir. Yani “benim mi yoksa Mûsâ'nın mı azabı daha şiddetlidir, bana tabi olmayanların sonu böyle olur” diyerek olaya şahit olanları tehdit etmiştir. Ayrıca bu ifade, kudreti ve zorbalığıyla insanları toplayıp Hz. Mûsâ'ya saldırtması ve insanlara çeşitli işkenceler yapmasıyla bir böbürlenme ve kibirlenmeyi ve Hz. Mûsâ'yı küçümseyerek

⁵⁷⁷ Taha 20/71 ve Şuara 26/49.

⁵⁷⁸ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 2: 378.

alay etmeyi ve ona karşı küstahça davranmayı ifade eder. “Size sihri öğreten büyüğünüzdür” ifadesinden maksat, “sihir sanatında sizden daha üst bir seviyede, sihirde daha bilgin biridir” demektir. Mekke halkı, Kur’ân ve diğer şeyleri öğreten öğretmenler için, “öğretmenim bana dedi” yerine, “büyüğüm bana emretti, büyüğüm bana söyledi” gibi ifadeleri kullanırlardı.⁵⁷⁹

Âyet, apaçık mucizeler karşısında Firavun’un inkâr, inat, azgınlık ve hakka karşı bâtil ile kibirlenmesini haber veriyor. Hz. Mûsâ’nın sihirbazlar karşısında zafer kazanması ve sihirbazların halkın huzurunda îmân etmeleri karşısında Firavun yenildiğini görünce, büyükenerek iftiraya başvurdu, fakat bu iftira hem sihirbazlar hem de halk tarafından kabul görmedi. Çünkü sihirbazlar Hz. Mûsâ’yla önceden tanışmıyorlardı ki, Hz. Mûsâ onlara bir şey öğretsin, zaten sihirbazları oraya çağıran da Firavun’un kendisiydi. Firavun, îmân ettiklerini görünce makam, mevki ve hükümlerliğini kullanarak sihirbazları tehdit etti.⁵⁸⁰ Ancak bu tehdit fayda etmedi. Sadece onların îmân ve teslimiyetlerini arttırdı. Sihir konusundaki uzmanlıkları ve Allâh’ın onların kalplerinden küfür perdesini kaldırmasıyla, Hz. Mûsâ’nın yaptığına sihir olmadığını, Allâh’ın yardım ve desteği olmadan herhangi bir insanın Hz. Mûsâ’nın yaptığını gerçekleştirme imkânı olamayacağını anladılar ve îmân ettiler.⁵⁸¹ Firavun, Hz. Mûsâ’nın âsâsıyla sihirbazların sihrini bozmasını, onun bundan sonra ülkede yapacağı siyasal devrim için önceden sihirbazlarla birlikte kararlaştırdıkları bir yenilgi olarak değerlendiriyor, bu yaptıklarına karşılık onları en acımasız ceza ile tehdit ediyordu. Sihirbazların en acımasız cezaya bile razı olarak Hz. Mûsâ’nın peygamberliğini kabul etmeleri, Firavun’un onların Hz. Mûsâ ile iş birliği yaptıkları iddiasını boşa çıkarmaktadır.⁵⁸²

Hz. Mûsâ’nın, âlemlerin Rabbi’nden başka ilâh olmadığını, yeryüzü ve üzerindeki her şeyde tek tasarruf sahibinin Allâh olduğunu söylemesi, Firavun’u taktik değiştirmeye itmiştir. Kendi adamları üzerindeki etkisinin azalmasını önlemek için, onlara bilimsel bir araştırma yapmayı teklif etmiştir. Böylece yükseğe çıkıp araştırma yapacak eğer Hz. Mûsâ’nın ilâhını bulamazsa, onu yalancılıkla itham edecekti.

⁵⁷⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 77, 78.

⁵⁸⁰ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 3: 158.

⁵⁸¹ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 3: 334, 335.

⁵⁸² Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 3: 235.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ “Firavun: "Ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum. Ey Hâmân, haydi benim için çamur üzerine ateş yak (ve tuğla imal et), bana bir kule yap ki, Mûsâ'nın ilâhına çıkayım; ama sanıyorum, o mutlaka yalan söyleyenlerdendir." dedi.”⁵⁸³

Hiz. Mûsâ, Allâh'ın peygamberlik nişanesi olarak kendisine bahşettiği mucizelerle Firavun ve ileri gelenlerin karşısına çıkınca onlar, “böyle bir şeyi daha önceki atalarımızdan hiç duymadık, bu olsa olsa uydurulmuş bir sihirdir” dediler. Hiz. Mûsâ, ben görevimi yapıyorum, hidâyet Allâh'ın takdiridir, ancak akıllarını kullanıp yaratıcısının varlığına ve hükümlerine inanmayan zâlimler felah bulmaz dedi.

Âyette geçen kule yapma ile ilgili Zemahşerî (öl. h. 538.) “el-Keşşâf” adlı tefsirinde şöyle bir olay anlatır: Firavun'un bu emri üzere Hâmân, kule yapma işinde çalışacak kimseleri toplamaya başladı. İşçiler hariç elli bin usta toplandı. Tuğla pişirilmesini, kireç, çimento hazırlanmasını ve tahta biçilip kazık çakılmasını emretti. O binayı öyle bir dikip yükselttiler ki, yaratılmışlardan herhangi birisinin o güne değin diktiği bina, bu binanın yüksekliğine ulaşamıyordu. Artık tepesinde hiçbir bina yapıcısı usta durup yapıya devam edemeyecek duruma gelince, Allâh, güneşin batımı esnasında Cebrâil'i (as.) gönderdi ve Cebrâil (as.) kanadıyla kuleye vurdu, bu kule üç parçaya ayrılarak düştü. Bir parçası Firavun askerlerinin üzerine düştü, binlercesi öldü. Bir parçası denize, bir parçası da batıya düştü. Çalışanlardan hiçbirisi de kurtulamadı. Bu olayla ilgili şöyle bir ayrıntı da zikredilmiştir: Firavun, bu kulenin tepesine çıkıp göğe doğru bir ok attı. Allâh onları sınamak için okun ucunu kana bulayıp geri döndürdü. Firavun, Mûsâ'nın ilâhını öldürdüm dedi. Bu sırada Allâh, Cebrâil'i (as.) gönderdi ve bu kuleyi yıktırdı. Zemahşerî, “bu kıssanın doğruluğunu Allâh bilir” diyerek, kıssayı bitirmektedir. Zemahşerî, bu âyetin “ey Hâmân, haydi benim için çamur üzerine ateş yak” kısmının tefsirinde, tuğla imal etme işini ilk defa Firavun'un yaptığını, “tuğla yap” demeyip, “çamur üzerine ateş yak” demesinin, onun Hâmân'a tuğla pişirme sanatını öğrettiğinin göstergesi olduğunu söylemektedir. Firavun'un, “sizin benden başka herhangi bir ilâhınızın olduğunu bilmiyorum” başka bir ifade ile “Sizin için benden başka bir ilâh

⁵⁸³ Kasas 28/38.

tanımıyorum”, şeklinde başka ilâh ile ilgili bilgisinin olmadığını söylemesinden maksat, “benden başka ilâhınız yoktur” demektir. Bu sebeple, birşeyin varlığı ile ilgili bilginin olmaması o şeyin varlığının olmadığı anlamına gelmez. Varlığını inkâr etmeyi, varlığı hakkında bilgi sahibi olmamakla tabir etmiştir. Bu ifadenin o dönemdeki mevcut durumla ilgili olması da muhtemeldir. Çünkü Firavun’a göre kendisinden başka ilâh yoktu. Ancak Hz. Mûsâ’nın yalancı olduğunu zannetmesi, kendisinden başka ilâh olduğunu ispatlayamayacağını “zannediyorum” deyip, “biliyorum” dememesi, varlık sahasında kendisinden başka ilâhın varlığını zannettiği anlamına gelmektedir.⁵⁸⁴

Burada Firavun’un, Hz. Mûsâ’nın tebliğ ettiği ilâh ile ilgili araştırma yapma isteği ve şüphesi, bir tefekkür ve gerçeği aramak için hâsıl olan şüphe değildir. Aksine alışageldiği inancına ve geleneklerine ters düşmesi sebebiyle yeni dini reddetmek için kullandığı bir metottur. Bu şüphe, asla bir durum hakkında gerçeğe ulaşmayı amaç edinen bir düşünme faaliyeti değildir. Peygamberlerin tebliğine karşı çıkan bütün inkârcıların açıkladıkları şüphe bu tarz şüphedir. Eğer inceleme ve araştırma sonucu ulaştıkları bir şüphe olsaydı, şüphelenmeyi gerektiren sayısız gerekçeye sahip olan ilâhları (putlar, gök cisimleri, kendileri gibi insanlar vs.) hakkında şüphe etmeleri gerekirdi.⁵⁸⁵

Firavun zâlimi, yönetiminde ileri gelen kodamanları çağırarak “*Ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilâh tanıımıyorum*” demekle, halkı kendisinin yarattığını iddia etmiyordu. Ancak idarenin ve kanun koyma yetkisinin sadece kendisine ait olduğunu, istediği her şeyi yapma hakkının kendisinde olduğunu, bu konularda herhangi bir sınırlama veya sınırlama getirecek herhangi bir kuvvet tanımadığını ve halkın sadece kendisini sevmesi, kendisinden korkması ve kendisine kölelik etmesi gerektiğini söylüyordu. “*Sizin için benden başka bir ilâh tanıımıyorum*” deyip bir açık kapı bırakıyor ve insanları ifsad etmek için bilimsel bir metot ile Hz. Mûsâ’nın ilâhını araştırmayı üstleniyordu. Bunun için yüksek bir kuleden onu görebileceğini aksi halde böyle bir ilâhın mevcudiyetinin söz konusu olamayacağını iddia ediyordu. Gökyüzünde Hz. Mûsâ’nın ilâhını bulursa, onu da alt edip hâkimiyetini pekiştireceğini zımnen söylüyordu. Halka,

⁵⁸⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 417-419.

⁵⁸⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da İman ve İnkâr Psikolojisi* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017).

Hz. Mûsâ'nın "âlemlerin rabbi"nin varlığı iddiasının ancak böyle bilimsel bir araştırma metoduyla açıklığa kavuşabileceğini söylüyordu.⁵⁸⁶

Firavunlar, kadim Mısır inancında tanrının bedene bürünmüş hali ve tanrısal bütün özellikleri kendi kişiliğinde toplayan en büyük tanrı olduklarından "*ey soylular! Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum*" ifadesini kullanmıştır.⁵⁸⁷ Firavun, kavmini aşağılıyor ve onlar da ona itâat ediyordu. Onların da kendisinin ilâhlığını itiraf etmelerini istedi. Onlar da akıllarının kıtlığı ve zihinlerinin bunaklığı sebebiyle bunu itiraf ettiler.⁵⁸⁸ Aslında halkın Firavun'a itâat etmesi sadece ahmaklıkla açıklanamaz. Zira onun kamçısından ve kılıcından korktukları için itâat ettikleri, Firavun'un çizdiği yolda ilerlemeleri için sürekli onları tehdit etmesinden ve korkutmasından anlaşılmaktadır. Hz. Mûsâ'yı zindandakiler gibi yapmakla tehdit etmesi de bunun canlı bir örneğidir.

Firavun, veziri ve işlerinin takipçisi olan Hâmân'a وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغَ الْأَسْبَابَ "*benim için muhteşem ve yüksek bir bina yap ki göklere giden yollara ulaşayım ve Mûsâ'nın ilâhına muttali olayım*"⁵⁸⁹ demesi de halkını aldatmak içindir. Böylece "bakın ben bu kadar imkân ve teknolojiye rağmen Mûsâ'nın ilâhına ulaştıran göklerin yollarını bulup ulaşamıyorum, Mûsâ nasıl ve nereden ulaşsın, bu bir yalandan ibarettir" demek istemiştir.

Firavun, kendisinden başka bir ilâhın var olmadığını kastederek "benden başka ilâhınız mı var?" dedi. Sözün ortasında büyüklük ve zorbalığının alameti olarak ey Hâmân tuğla pişir ve bana yüksek bir köşk yap da Mûsâ'nın ilâhına ulaşayım dedi. Allâh'ın da kendisi gibi belli bir mekânda ikâmet ettiğini sanıyordu.⁵⁹⁰ "*Ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum*" ifadesiyle Firavun yerin ve göklerin yaratıcısı olduğunu veya kendisinden başka ilâh olmadığını iddia etmiyordu, o, halkı nazarında güneş tanrısının kendisine hulul ettiği kişiydi. Firavun kendisi hakkında ilâh kelimesini, tartışmasız yüce iktidar sahibi anlamında kullanıyordu. Tüm emir ve yasakların kaynağının ancak kendisi olabileceğini söylüyordu. أَلَيْسَ لِي مُلْكٌ مِصْرَ وَهَذِهِ

⁵⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 3734, 3735.

⁵⁸⁷ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 2: 789.

⁵⁸⁸ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3: 390.

⁵⁸⁹ Mü'min 40/36.

⁵⁹⁰ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 871.

الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ “Mısır’ın mülkü benim değil mi? Bu altımdan akan ırmaklar benim değil mi?”⁵⁹¹, قَالُوا اجْنَبْنَا إِلَٰهَاتِنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ فِي “bu ülkeyi ele geçiresiniz diye bizi atalarımızın dininden vazgeçirmeye mi geldiniz?”⁵⁹² vb. âyetlerde geçen sorular bu sebeptedir. Firavun, peygamberin getirmiş olduğu ilâhî kanundan bağımsız, siyasi ve hukuki hâkimiyet iddiasında bulunmuştur.⁵⁹³

Firavun’un yüksek bir kule yaptırmayı üstlenmesi ve Hz. Mûsâ’nın ilâhına muttali olmak için oranın üzerine çıkıp araştırma yapmayı teklif etmesi, sadece yeri ve gökleri ve her ikisi arasındaki her şeyi yaratan Allâh’ın, mekândan münezzeh olduğunu bilmeme cehaleti ve ahmaklığından kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda kendisinin yeryüzünün hâkimi olduğu gibi, gökyüzünün de hâkimi olduğunu ve hükümlanlığını sınırlayacak olan kanun ve kurallar koyma iddiasıyla ortaya atılan “âlemlerin rabbi” ile rekabet edebileceği imajını oluşturma gayreti ve çalışmasıdır. Çünkü “sizin için benden başka bir ilâh yoktur” dedikten sonra olmadığını iddia ettiği ilâhı araştırmak için kule yaptırmayı emretmesi kendi iddiasını yalanlar niteliktedir.

Firavun bütün hile ve desiselerine rağmen, Hz. Mûsâ’yı ve tebliğ ettiği dini halkın huzurunda küçük düşürmeyi ve onların nazarında değersiz göstermeyi başaramamıştır. Bu sebeple yeni dini engellemek için halkın arasında aleyhte propaganda faaliyetleri yürütmeleri için memurlar görevlendirmeye başlamıştır.

ثُمَّ ادْبَرَ يَسْعَى فَحَشَرَ فَنَادَى فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى “Sonra sırtını döndü ve kaçmaya başladı veya (Hz. Mûsâ’nın getirdiklerini boşa çıkarmak için) çalışmaya koyuldu. Derken adamlarını topladı da bağırdı: "Ben sizin en yüce Rabbinizim" dedi. Allâh da onu tuttu, dünya ve âhiret azabıyla yakalayiverdi.”⁵⁹⁴

Firavun haktan yüz çevirip bâtil yolda koşturmaya ve çabalamaya devam etti. Sihirbazların îmân etmesinden sonra, şehirlere memurlar göndererek Hz. Mûsâ’nın tebliğine karşı insanları bir olan Allâh’ı inkâra devam etmeleri hususunda sebatkâr olmaya teşvik ediyordu. İleri gelenleri toplayıp “ben sizin en büyük rabbinizim” dedi.

⁵⁹¹ Zuhurf 43/51.

⁵⁹² Yunus 10/78.

⁵⁹³ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 4: 161.

⁵⁹⁴ Nâziât 79/22-24.

Çünkü bilimsel araştırmasını tamamlamış yaptırdığı kulede gözlem yapmış ve kendisinden daha yüksek herhangi bir ilâha rastlamamıştı. Böylece büyüklük tasladı⁵⁹⁵

Firavun, dîni anlamda değil siyasi anlamda ilâhlık iddiasında bulunuyordu. “Bu yerde iktidarın tek sahibi benim, benden başka hiç kimse iktidar ve yönetimle ilgili herhangi bir söz söyleme hakkına sahip değildir” demektedir.⁵⁹⁶ Âyette geçen أَذْبَرَ يَسْعَى “edbera yes’â” ifadesi için çeşitli yorumlar yapılmıştır. “Âsâ’nın ejderhaya dönüştüğünü gördüğünde Firavun, arkasını dönüp korkuyla koşar adım kaçtı” anlamının yanı sıra, “Hz. Mûsâ’nın davetinden yüz çevirip tuzak ve hilelerinde koşuşturmaya başladı” anlamını tercih edenler de vardır. فَحَشَرَ “Fehaşera” kelimesi ile, “Firavun, şehirlere toplayıcılar gönderdi”⁵⁹⁷ âyetinde olduğu gibi, sihirbazlarını topladı anlamı verilebilir. فَتَادَى “Fenâdâ” kelimesi ile, onları topladığı yerde onlara, “ben sizin en yüce rabbinizim” diye hitap etti veya münadilere, halka böyle söyleyerek çağrıda bulunmalarını emretti⁵⁹⁸ demektir ya da فَحَشَرَ فَتَادَى “Fehaşera fenâdâ”, sihirbazları, askerleri ve halkı toplayıp onlara yüksek bir sesle, “ben sizin en yüce rabbinizim” diye hitap etti⁵⁹⁹ demektir denilmiştir. Haktan yüz çevirip bâtilde say-u gayretini arttırdı. Hz. Mûsâ’nın getirdiği apaçık mucizelere karşılık olsun diye sihirbazları topladı. İbn-i Abbas ve Mücâhid’e (ö. 103/721) göre, Firavun’un adamlarını toplayıp da “ben sizin en yüce rabbinizim” diye bağırması, “ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum” demesinden kırk yıl sonraya rastlamaktadır⁶⁰⁰ veya bu sözler arasında otuz ya da yirmi geçmiştir.⁶⁰¹

Toplulukların gafletinden ve kendisine boyun eğmelerinden istifade ile gurur ve cehaletin verdiği hayâsızlıkla “sizin en yüce rabbiniz benim” dedi. Gâfil ve zelil topluluklar sırtlarını, zâlim ve azgın adamlar binsin diye eğerdiler. Bu zorbalar hiçbir kuvvet ve kudrete sahip değilken ve layık olmadıkları halde kendilerine zelil ve gâfil topluluklar tarafından yapılan yüceltme ile şımarıp azarlar. Bu tazimi, bazen vehme

⁵⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8: 5560, 5561.

⁵⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 7: 27.

⁵⁹⁷ Şuârâ 26/53.

⁵⁹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 696.

⁵⁹⁹ es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsir*, 3: 806.

⁶⁰⁰ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 4: 468.

⁶⁰¹ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 1319.

dayalı korkularından yaparlar. Firavun da kavmini gaflet, zillet içinde ve kalplerini îmândan hali gördüğü için bu küfür kelimelerini söylemiştir.⁶⁰²

Firavun'un ilâhlık iddiasından bahseden âyetler ve âyetlerin tefsirinden anlaşıldığı üzere, Firavun ve ekibi, Mısır ülkesinde, yerleşik düzeni ve eski inançlarını muhafaza etmek için birçok önlem almıştır. Toplumu atalarının üzerinde olduğu inanç üzere devam etmeye teşvik etmiştir. Halkı sınıflara ayırmış ve bu sınıfsal çerçeveyi korumaya önem vermiştir. Halkın üzerine korku salmak için onları çeşitli yollarla tehdit etmiştir. İsrâîloğullarının erkek çocuklarını öldürüp kız çocuklarını kendi hizmetlerini görmeleri için sağ bırakmış ve bu şekilde onlar için nüfus planlaması yapmıştır, halkın nazarında görünmez güçlere de hâkim olduğu imajını oluşturmak için yönetimin kontrolünde “büyücülük” yapan kimseler yetiştirmiş ve Hz. Mûsâ'ya yaptığı gibi yönetime muhalif olan kimseler aleyhinde propaganda faaliyeti yürütmüştür.⁶⁰³ Firavun kendisi bizzat, eski Mısır ülkesinin sistemini temsil etmekteydi. Firavun bu sistemde yaşayan insanları çeşitli sınıflara ayırmıştır. Bu sınıflar arasında Firavun ve ailesi, Hâmân gibi yönetimde önemli ölçüde söz sahibi olan kişiler, sistemin ekonomik ve mali yönünü temsil eden Kârûn gibi kimseler, güvenlikten sorumlu askerler, gözle görünmeyen metafizik güçlere hükmettiğini iddia eden büyücüler, köle olan İsrâîloğulları sayılabilir. Ayrıca Firavun'un yönetiminde, bu sınıfsal yapının dışında güçlü bir atalar kültü ve gelenek yapısının da hâkimiyeti göze çarpmaktadır. Firavun, bu gelenek yapısını ve atalar kültürünü kullanarak halkı mevcut sistemin devamı için yönlendirmekteydi. Firavun, bir faninin ulaşmak isteyeceği her türlü güç ve dünya zenginliğine sahipti. İşte böyle bir ortamda Hz. Mûsâ gelip Firavun ve çevresindekilere bir din tebliğ etmiştir. Bu din, göklerin ve yerin Rabbi olanın dinidir. Yani bu din, Firavun dışında bir gücün varlığını iddia ediyor ve Firavun'un da bu irâdeye tabi olmasını istiyordu. Yönetimin köleleri olan İsrâîloğullarının serbest bırakılmasını da istiyordu. Firavun, bu yeni dinin ve tebliğcisi Hz. Mûsâ'nın isteklerini reddetmekle kalmayıp, çok sistemli bir şekilde bu yeni dini bertaraf etmeye çalışmıştır.⁶⁰⁴ Bunun için halkın değerlerini kullanmak suretiyle halkı kendi yanında tutmaya çalışmıştır. “Mûsâ sizin dininizi değiştirmeye çalışıyor, sihriyle (mucizeler için bu tabiri

⁶⁰² Kutub, *Fizilâli 'l-Kur'an*, 15: 490.

⁶⁰³ Zübeyir Yetik, *Firavn*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1985), 47-59.

⁶⁰⁴ Konuyla ilgili bazı âyetler için bkz. A'raf 7/103-137; Enfâl 8/52-54; Yunus 10/75-92; Hûd 11/96-99; İsrâ 17/101-103; Tâhâ 20/20-73; Şuarâ 26/10-58; Kasas 28/3-40; Ankebût 29/39; Mü'min 40/23-46; Zuhruf 43/46-55; Duhân 44/17-31.

kullanıyordu) sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor, sizin üzerinizde bir yüce makam sahibi olmak için bunu yapıyor gibi” iddialarla Hz. Mûsâ’nın anlattıklarına karşı halkı kıskırtarak kendi yanında tutmak istemiştir. Buna rağmen bu dine ilgi duyup îmân edenleri öldürerek, halkı ölüm, sürgün vs. ile tehdit etmiş, korku ve baskıyla kendisine itâate zorlamış ve onları aşağılamış, onlar da boyun eğip itâat etmişlerdir.⁶⁰⁵

Firavun ailesinin ve yönetiminde yer alan adamlarının ve etrafında bulunan elit kesimin yegâne endişesi Mısır ülkesinde ellerinde bulunan zenginlik, refah, zevk ve her türlü imkânlarını yitirme endişesidir. Üzerlerine Allâh’ın azabı her geldiğinde, Hz. Mûsâ’ya inanacaklarına dair söz verip, azabın kaldırılması için Allâh’a dua etmesini istemeleri ve azap kalkınca da tekrar eski yaşantılarına dönmeleri bu endişeyi açık bir şekilde göstermektedir.⁶⁰⁶ Firavun’un en belirgin özelliği büyüklenmesidir. Bu büyüklenme Firavun ve yandaşları için kendi felaketleri olmuştur. Hz. Mûsâ’nın peygamberliğini ispat etmek için getirdiği delillere, kalpleri yatışmasına rağmen zulüm ve büyüklenmeleri sebebiyle karşı çıkıp inkâr etmişlerdir.⁶⁰⁷ Firavn’un kibri, Hz. Mûsâ’nın dini tebliğ ettiği her aşamada öne çıkmıştır. Firavun, Hz. Mûsâ’nın varlığını iddia ettiği Âlemlerin Rabbi olan Allâh’ın varlığının veya yokluğunun bile kendisinin onayına bağlı olduğunu îmâ etmiştir. O’nun varlığını araştırmak için kule yaptırmıştır.⁶⁰⁸ Sihirbazların îmân etmesi karşısında “ben size izin vermeden nasıl îmân edersiniz”⁶⁰⁹ deyip çıkışmış, Hz. Mûsâ için “neredeyse konuşamayacak kadar âciz ve alçak”⁶¹⁰ tabirini kullanmıştır. Bu durum onun kibrinin ve insanları aşağı görmesinin bir sonucudur.

Tefsiri yapılan âyetlerde görüldüğü gibi, Firavun, kendisine yapılan çağrıyı sadece kibirlenmesine sebep olan mevcut otoritesini devam ettirmek için reddetmiştir. Firavun’un kibri, kendisini Allâh ile kıyaslamasına ve kendisini daha üstün görmesine neden olmuştur. Nitekim sihirbazlar Hz. Mûsâ’ya îmân ettiklerinde, Firavun onları tehdit etmiştir. “Hangimizin azabının daha şiddetli ve daha sürekli olduğunu bileceksiniz”⁶¹¹ demiştir. Kendi kavminden îmân etmiş olan bir kimsenin Hz. Mûsâ’yı destekler

⁶⁰⁵ Zuhuf 43/54.

⁶⁰⁶ Yetik, *Firavn*, 30, 31, 49.

⁶⁰⁷ Neml 27/14.

⁶⁰⁸ Kasas 28/38; Mü’min 40/36.

⁶⁰⁹ A’raf 7/123; Şuarâ 26/49; Tâhâ 20/71.

⁶¹⁰ Zuhuf 43/52.

⁶¹¹ Tâhâ 20/71.

mahiyetteki ikazlarına karşılık, “ben size sadece kendi re’yimi söylüyorum, ben size sadece doğruya götüren yolu gösteriyorum”⁶¹² demiştir. Bu ifade ile “Mûsâ başka bir tanrının sözlerini size aktarıyor, ben ise tanrı olarak bizzat kendim doğruyu size söylüyorum” demeyi îmâ etmiş ve kendisini Allâh ile mukayese etmiştir. Ben size Mûsâ’nın Rabbinden daha çok değer veriyorum, çünkü ben sizinle kendim konuşuyorum, O ise aracı kullanıyor” demek suretiyle kendisini Allâh’tan üstün saymıştır. İşte Firavun, bu kibri dolayısıyla hakka karşı çıkmış ve denizde boğulmak üzere iken îmân edince Allâh “şimdi öylemi? Halbuki bundan önce isyan etmiş ve fesat çıkarıyordun”⁶¹³ deyip tövbesini ve îmân etmesini kabul etmemiştir.

2.6.2 İlâhlaştırılan İnsan Olarak Nemrut

Nemrut isminin kaynağı konusunda birçok farklı görüş vardır. Eski Ahit ve diğer Yahudi kutsal metinlerinde geçen “Nimrod” isminin, İbranice “isyan etmek” anlamına gelen “marad” kelimesinden türemiş olabileceği söylenmiştir.⁶¹⁴

Kitâbı Mukaddes (Eski Ahit)’e göre, Nimrod, Nûh oğlu Hâm’ın torunu Kuş’un oğludur.⁶¹⁵ Bu husus Tevrat’ta, “ve Kuş, Nimrod’un babası oldu, o yeryüzünde kudretli adam olmağa başladı.”⁶¹⁶ O Rabb’in indinde kudretli avcı idi, bundan dolayı Rabb’in indinde “Nimrod gibi kudretli avcı” denilir. Onun krallığının başlangıcı Şinar diyarında Babil ve Erek ve Akad ve Kalne idi. O diyardan Aşur’a çıktı. Nineveyi ve Rehobot-iri, Kalahı ve Nineve ile Kalah arasında Resen’i bina etti. Büyük şehir budur.”⁶¹⁷ ifadeleriyle geçmektedir. Görüldüğü gibi Tevrat’ta adı geçen Nemrut, kudretli bir avcı ve büyük şehirler bina eden, çalışkan bir devlet başkanıdır. Onun ilâhlık iddiasından veya Hz. İbrâhîm ile olan ilişkisinden hiç bahsedilmemektedir.

Nemrut’un, eski Mezopotamya tanrısı Ninunta’nın isminden alındığı veya Sümerlilerin savaşçılığı ve avcılığı ile meşhur tanrısı Ninurta olduğu iddiası gibi birçok farklı görüş ileri sürülmüştür. Yahudilerin kutsal metinlerinden Talmud’da, Hz. İbrâhîm’i ateşe atan ve insanları Tanrıya isyana yönelten kötü bir yönetici olduğu nakledilir. Farklı

⁶¹² Mü’min 40/29.

⁶¹³ Yunus 10/91.

⁶¹⁴ Cengiz Batuk, “Nemrud”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2006), 32: 554.

⁶¹⁵ Tekvin, 10/1, 8-12; 1. Tarihler, 1/10.

⁶¹⁶ Tarihler, 1/10.

⁶¹⁷ Tekvin, 10/8,9.

kaynaklarda Nemrud'un içinde yaşadığı toplumda tanrı olarak algılandığı, karısı Semiramis'e ilâhî bir varlık olarak tapıldığı bilgisi yer almaktadır.⁶¹⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de فَجَعَلْنَاهُمْ الْأَسْفَلِينَ قَالَوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْفُوهُ فِي الْجَحِيمِ فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ “onun için bir bina yapın ve onu ateşe atın dediler. Böylece ona bir tuzak kurmak istediler, bizde onları daha alçak düşürdük.”⁶¹⁹ قَالُوا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجِيَهُ Kavminin ona cevabı ise, onu öldürün veya yakın da ilâhlarınıza yardım edin demeleri oldu. Bizde onu ateşten kurtardık.⁶²⁰ قَالُوا حَرِّقُوهُ Dediler ki bir şey yapacaksanız bunu yakın da ilâhlarınıza yardım edin. Biz de ey ateş İbrâhîm'e serin ve selametlik ol dedik”⁶²¹ şeklinde Nemrut ve taraftarlarının Hz. İbrâhîm'in Hakka çağrısına karşı tutunmuş oldukları tavırlarına atıfta bulunmaktadır.

Dolayısıyla dünyada kendisinin nail olduğu güç ve iktidar sebebiyle, kendi yönetimindeki insanlar gibi bir insan olduğunu unutup ulûhiyet iddiasında bulunanlardan biri de Kur'ân'da isim olarak zikredilmeyen, tefsirlerde adı Nemrut olarak geçen kimsedir. Bu olay Kur'ân'da şöyle geçmektedir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ “Allâh, kendisine hükümdârlık verdi diye, Rabbi hakkında İbrâhîm'le tartışanı görmedin mi? Hani İbrâhîm, ona: "Benim Rabim odur ki, hem diriltir, hem öldürür." dediği zaman: "Ben de diriltir ve öldürürüm." demişti. İbrâhîm: "Allâh güneşi doğudan getiriyor, haydi sen onu batıdan getir!" deyince o inkâr eden herif şaşırıp kaldı. Öyle ya, Allâh zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez.”⁶²²

Âyette, Allâh kendisine devlet başkanlığı, hükümdârlık nasip etti diye gurur ve kibre kapılan, hükümdârlık nimetinin şükrünü eda etmek yerine küfrân-ı nimette bulunarak Hz. İbrâhîm ile Rabbi konusunda tartışan kişiye dikkat çekmektedir. Bu kişi

⁶¹⁸ Cengiz Batuk, “Nemrud”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2006), 32: 554, 555.

⁶¹⁹ Saffat, 37/97,98.

⁶²⁰ Ankebut, 29/24.

⁶²¹ Enbiya 21/68,69.

⁶²² Bakara 2/258.

hükümdâr olduğu alanda halkın hayatına kendisinden başka müdahale edecek bir güç ve onlar için kendisinden başka rab kabul etmemekteydi. Âyetteki tartışmadan anlaşıldığına göre bu kişi, maiyetindekilerin yaşamları üzerinde sadece kendisinin tasarruf hakkı olduğunu söylemektedir. Hz. İbrâhîm tartışmayı üst perdeden açarak ölüm ve hayatı yaratana dikkat çekmekte, ancak bu bile Nemrut'u iddiasından vazgeçirememektedir. Son olarak Hz. İbrâhîm, hiçbir surette te'vile imkân vermeyecek şekilde Allâh'ın güneşi doğudan doğurduğunu batıdan batırdığını, onun da güneşi batıdan getirmesini istemektedir. Bu istek karşısında o inkârcı zorba susup kalmaktadır.

Mücâhid ve başkalarına göre, Hz. İbrâhîm'le Rabbi konusunda tartışan kişi, Babil kralı Nemrud ibn Ken'an ibn Kuş ibn Sam ibn Nûh'tur. O çağda Nemrut dünyanın doğusuna ve batısına hükmeden bir kraldır. Nemrut'un kibri ve uzun süre hükümdâr olması, onun bu şekilde azgınlasıp ağır küfre sapmasına ve şiddetli inatlaşmasına sebep olmuştur.⁶²³ Allâh kendisine devlet ve hükümlanlık verdi diye bu nimetlere şükretmek yerine, gurur ve kibre kapılmış, ilâhlık iddiasıyla Hz. İbrâhîm ile Rabbi hakkında tartışmış ve tartışmadan galip çıkma ümidiyle kendince deliller ileri sürmüştür. Hz. İbrâhîm putları kırdığında Nemrut onu zindana attırmış, bir müddet sonra yanına çağırarak ve "sen kime çağırıyorsun" diye sormuş, Hz. İbrahm'in, "ölümün ve hayatın sahibi olan Allâh'a davet ediyorum" demesi üzerine, Nemrut "ben de hayat verir ve öldürürüm" diyerek, iki adam çağırarak birini idam etmiş ve diğerini serbest bırakmıştır. Hayat ve ölüm vermeyi böyle tevil edip etrafındakilere tartışmadan galip çıktığı imajını vermiştir. Hz. İbrâhîm de "Allâh güneşi doğudan getiriyor sen de batıdan getir" deyince inkârcı apışıp kalmıştır. Eğer hakkı kabul etme kabiliyeti olsaydı "hayat ve ölümü yaratma" delilini, tartışmadan galip gelmek için yorumlamaz ve haktan yana tavır alırdı.⁶²⁴ Hz. İbrâhîm'le Rabbi hakkında tartışan bu kişi, Allâh'ın verdiği mülk ve saltanat sebebiyle Allâh'a şükretmek yerine şırmamış; ilâhlık iddiasında bulunmuş ve âlemde cereyan eden her şeyin müdebbirinin Allâh olduğunu kabul etmemiştir. Hükümlanlığı sahasında kendisini rab olarak görmeye başlamıştır. Seyyid Kutub (ö. 1967 m.) ise bu kralın aslında Allâh'ı inkâr etmediğini, Allâh'a ait olan bazı sıfatları kendinde gördüğünü söylemektedir.⁶²⁵ Ancak Allâh'ın kendisine bahşettiği saltanat kendisini azgınlığa sürüklemiş, kendisine ihsan

⁶²³ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 1: 313.

⁶²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 877, 878.

⁶²⁵ Kutub, *Fizilâli'l-Kur'an*, 2: 59-63.

edilen bol nimete zulüm ve inkârla karşılık verdiği aşikârdır. Bu sebeple Hz. İbrâhîm'in, Rabbim hayatı ve ölümü yaratan âlemlerin Rabbi'dir demesi üzerine, bu zorba zâlim, hemen haklarında idam hükmü verilmiş iki kişiyi çağırıp birini idam edip diğerini serbest bırakarak, bakın ben de hayat ve ölüm veriyorum demiş ve ilâhlık iddiasında bulunmuştur. Hz. İbrâhîm'in, Allâh'ın emriyle güneş doğudan doğup batıdan batıyor, mademki sen ilâhlık iddiasında bulunuyorsun o halde sen de kendi kudret ve hükümlerle, bir defa olsun güneşi batıdan getiriver demesi karşısında o zalim dehşet içinde ve şaşkınlıkla susup kalmıştır. Allâh, ancak kendi dostu olan takva sahiplerine münazaralarında delil ve açıklama ilham eder zâlimlere değil.⁶²⁶

Âyette geçen *أَنْ أَتِيَهُ اللَّهُ الْمُلْكُ* “*en âtâhu'llâhu'l-mulk*” ibaresi, *حَاجَّ* “*hâcce*” kelimesiyle iki açıdan ilişkilidir: Birincisi, Allâh ona mülk ve saltanat verdi diye Hz. İbrâhîm ile tartıştı demektir. Bu anlama göre Nemrut'a hükümlerlik verilmesi, onu azgınlıktırdı, ona küfür ve küstahlığı miras bıraktı, bu sebeple mücadeleye girişti ya da Allâh'ın kendisine vermiş olduğu hükümlerliğe şükür yerine rabbi hakkında galebe çalmak için mücadeleye girişmiştir. Nitekim halk arasında “filan bana düşmandır, çünkü ben ona iyilikte bulundum” denilir. Bu sözle aslında biz, o kimsenin yaptığının aksini yapması gerektiğini ifade ederiz. Çünkü iyiliğe karşı dostluk beklenir düşmanlık değil. İkincisi ise Allâh yetki, saltanat verdiğinde Hz. İbrâhîm ile Allâh hakkında mücadeleye girişmiştir. Allâh sadece yetki, mal, hizmetçi ve tebeda üstünlük vermiştir. Allâh, bu verdikleri sebebiyle Nemrut'un Hz. İbrahim ile mücadelesinde üstün gelmesini sağlamamıştır. Sadece Nemrut'a verdiği hükümlerliği, onun için imtihan vesilesi kılmıştır.⁶²⁷ Nemrut'a Hakk apaçık gösterilmiş, ona karşı herhangi bir delil getirememiş, ancak hakkı kabul etmemiş ve Tâgût tarafından saptırılmıştır. Hz. İbrâhîm'in babası Nemrut'un baş memurlarından idi. Hz. İbrâhîm, çocukluğundan beri tevhîd inancına sahipti. Hz. İbrâhîm büyüüp putları kırınca, onu Nemrut'a ihbar eden de babasıydı. Nemrut, Allâh'ın verdiği mülkten dolayı şükreden bir kul olmak yerine şırmamış ve tebaasına karşı rubûbiyet iddia etmiştir. Müşrik toplumlar Allâh'ı ilâhlar ilâhı ve rabler rabbi olarak kabul ederler, ancak O'nu tek ma'bud kabul etmediklerini gösterir tarzda daima ona ortaklar koşarlar. İlâhlığı, tabiatüstü ilâhlık ve hükümde ilâhlık olarak ikiye ayırmışlardır. Hayat tarzları üzerindeki (dünyaya ait işler üzerindeki) mutlak otorite

⁶²⁶ es-Sâbûnî, *Safvetu't- Tefâsir*, 1: 245, 246.

⁶²⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 332, 333.

hakkını ifade eden hâkimiyette ilâhlığı, kral soyundan gelmiş belli gruplara vermişler veya putlarla Allâh arasında paylaştırmışlardır. Kral soyundan gelenler, bunun için ilâhlık iddiasında bulunmuşlardır. Nemrut da Allâh'ın varlığını reddetmemiş, göklerin, yerin yaratıcısı ve evrenin yöneticisi olduğunu iddia etmemiştir. Fakat o “ben ne dersem o kanundur, söylediklerim ve yaptıklarımın dolayı kimseye karşı sorumlu değilim ve beni rab (efendi) kabul etmeyen tebaam asidir” demiştir.⁶²⁸ “Nemrut da Allâh'ın varlığını reddetmemiş, kendisinin göklerin, yerin yaratıcısı ve evrenin yöneticisi olduğunu iddia etmemiştir” sözü, te’vile muhtaç bir açıklamadır. Zira Nemrut halk nazarında kendi konumunu korumak için Allah ile benzer bir konumda olduğunu îmâ etmiştir ancak bu iddiasını destekleyecek delil bulamadığı için Hz. İbrahim’in karşısında susmuştur. Hz. İbrahim’in “güneşi batıdan getir” demesi de o zalim zorbanın insanları kendi yanında tutmak için kâinatta tasarruf sahibi olduğunu iddia ettiğinin delilidir.

Halk arasında yaygın olan Nemrut ile ilgili rivayetler özetle şöyledir: Hz. İbrâhîm’in (as.) tebliğ ettiği dine karşı savaş açan kimsenin rivâyetlerde adı Nemrut olarak geçer. Hz. İbrâhîm’in “*benim Rabbim, güneşi doğudan doğurup batıdan batırandır*” demesine karşın gökyüzünde ikâmet ettiğine kanaat getirdiği İbrâhîm’in Rabbiyle savaşmak için, kartallara taşıttığı sandıkla gökyüzüne çıkmış ve attığı okla Allâh’ı öldürdüğünü sanmıştır. Ancak yeryüzüne indiğinde düşen yıldırımlarla ülkesinin zarar gördüğünü müşahade edince tekrar savaşmaya karar vermiştir. Yüksek bir kule yaptırmış, askerlerini gökyüzüne çıkarmayı denemiş, çok fazla asker olması sebebiyle kule sarsılmış askerler korku ve panikle aşağı inmişlerdir. Bir melek insan kılığında yeryüzüne inmiş, Nemrut’a nasihat etmek istemiş, “senin bütün bu yaptıklarına karşın, Allâh seni cezalandırmadı, seni bin yıl padişah yaptı, gel tövbe et, Allâh’a inan” deyince, yine Allâh’a karşı savaşmak için yüz bin kişilik bir ordu toplayıp, Allâh’a meydan okumuştur. Bunun karşısında melek dua etmiş ve Allâh sivrisinekleri gönderip Nemrut’un ordusunu helâk etmiştir. Nemrut, kendisini sarayına zor atmış, ancak bacadan giren bir gözü kör ve topal bir sinek burnundan kafasına girmiştir. Rahatsız olan Nemrut, sineğin durması için özel yapılmış tokmaklarla hızlıca kafasına vurmalarını söylemiş, kırk günün sonunda kafası ezilmiş ve ölmüştür.⁶²⁹

⁶²⁸ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 1: 176.

⁶²⁹ Yetik, *Nemrut*, 34-40.

Nemrud'un yönettiği toplumun yapısı eğitimle şekillendirilmiştir. Toplumsal yapının devam etmesi için eğitim yoluyla koşullandırma ve baskı uygulanmak suretiyle şartlandırma yapılmıştır. Toplumsal yapı çizgisinden çıkmaya teşebbüs eden kimseler taşlanarak öldürülmek⁶³⁰ veya yakılmak⁶³¹ korkusuyla itaat etmeye şartlandırılmışlardır. Hz. İbrâhîm'in "siz de atalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz"⁶³² demesi üzerine, "sen bize gerçeği mi getirdin yoksa şaka mı ediyorsun"⁶³³ demeleri de bu şartlanmışlığın bir sonucudur. Toplumdaki her birey dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren görmüş olduğu eğitim sonucu böyle bir şeyin düşünülmemesinin gerektiğini öğrenmiştir. Bu durum, kemikleşmiş bir gelenek yapısıyla eğitilen toplumun nasıl şartlandırıldığını göstermektedir. Hz. İbrahim'e verdikleri "şaka mı ediyorsun" (böyle düşünmemelisin) cevabı da bu eğitimin sonucudur. Eğitim yoluyla şartlandırmaya rağmen farklı düşünenler ise korkutularak şartlandırılmıştır. Korkutma sonucu şartlandırma da ise, "şaka mı ediyorsun" (nasıl cesaret edip böyle konuşabiliyorsun) cevabıyla, böyle bir şeyin düşünülebilmesine hayret ettiklerini ifade etmiş oluyorlar.

İnsanlar, olumsuz karakterleri bu doğrultudaki eğitim ve yönlendirmeler sonucunda edinirler. Hiç kimse değişmesi mümkün olmayan olumsuz veya olumlu bir karakter sahibi olarak dünyaya gelmez. İnsanların kişiliği, içinde yaşadıkları koşullar ve edindiği dünya görüşü ile şekillenir.⁶³⁴ Kemikleşmiş bir gelenek yapısıyla veya yönetimin zorunlu tutmasıyla, her birey üretilen ilâhlara tapmanın gerekliliği ve kral soyunun ulûhiyetle bağlantılı olduğu hususunda şartlandırılmıştır. Hz. İbrahim'in babası "ilâhlarımızı mı terk ediyorsun? Eğer bundan vazgeçmezsen seni recmederim" diyerek, eğitim sonucu yeteri kadar şartlandırılamamış olan oğlunu, korkutma yoluyla itaat etmeye zorlayarak şartlandırmaya ve toplumun inancına göre hareket etmesi için zorlamaya çalışmıştır. Çünkü o toplumda yaşayanların hertürlü menfaatleri de bu toplumsal yapının devamının sağlanmasına bağlıydı.⁶³⁵

İşte böylesi bir toplumsal yapıya güvenen ilâh kral (Nemrud), hertürlü güç ve yetkinliğin kendisinde olduğunu, bu halk için kendisinden başka tanrı olamayacağını

⁶³⁰ Meryem, 19/46.

⁶³¹ Enbiya, 21/68.

⁶³² En'am, 6/74; Enbiya, 21/54.

⁶³³ Enbiya, 21/55.

⁶³⁴ Kasapoğlu, *Kur'an'da İman ve İnkâr Psikolojisi*, 576.

⁶³⁵ Ankebut, 29/25.

söyleyerek, Hz. İbrahim ile tartışmaya girişmiştir. Çünkü Hz. İbrahim, onun da diğer insanlar gibi bir insan olduğunu ve herkesin hayatının ve ölümünün Allâh'ın elinde olduğunu söylemiştir. Tanrı kral, bunu yetkinlik sahasına bir müdahale olarak algılamış ve itirazda bulunmuştur.

SOYUT KAVRAMLARI İLÂH EDİNME

1 Hevâ-i Nefsi ilâh Edinme

Hevâ, insanın hoşlandığı şeylere gönülden meyiletmesidir.⁶³⁶ Dil bilimcilere göre hevâ, insanın bir şeye olan sevgisi ve o sevginin kalbine galebe çalmasıdır. Nâziât 79/40. âyette geçen “nefsini hevâdan (kötü arzuların) engellemişse” demek, “nefsi kötü arzularından alıkoymuşsa, nefsin Allâh’a isyan olan şeylere çağrısından nefsin alıkoymuşsa” demektir. Hevâ-i Nefs ise, nefsin arzusudur.⁶³⁷ Hevâ-i Nefs, nefsin gelip geçici arzu ve istekleri anlamına gelir. Kur’ân, nefsinin istekleri doğrultusunda hareket edip, Allâh’ın koyduğu sınırları tanımayan ve nefsinin istediklerini yerine getirmek için yaptığı şeylerin, âhirette sorumluluk gerektireceğini kabul etmeyen kimselerin, hevâ-i nefsinin ilâh edildiğini söylemektedir. Âhiret hesabını dikkate almadan hayatını sürdüren kimsenin de hevâ-i nefsinin ilâh edildiğini ve şirke girdiğini söylemektedir.

Nefsinin kötü arzularını kendisine ilâh edinen kimseden daha azgın ve tehlikeli bir kimse olamaz. Yüce Allâh İlâhî Kelâmında, böyle insanların var olduğunu ve bu insanları hakka ve adalete yöneltmenin sanıldığı kadar kolay olmadığı ifade etmektedir.

أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوًى أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا “Kötü duygularını (hevâ-i nefsinin) kendisine tanrı edinen kimseyi gördün mü? Şimdi ona sen mi vekil olacaksın?”⁶³⁸

Arzu ve tutkularının kölesi olan, onları kontrol edemeyen, ilâhına ibadet eder gibi tutkularının peşine takılan kimse hevâ-i nefsinin ilâh edinmiş olur. Peygamberimiz (as.): “Allâh katında, Allâh’tan başka ibadet edilen sahte ilâhların en kötüsü kişinin

⁶³⁶ el-İsfahanî, *Müfredât*, 1126.

⁶³⁷ İbnu'l Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 15: 272.

⁶³⁸ Furkan 25/43.

hevâsıdır”⁶³⁹ buyurmuştur. Tutkularının esiri olan kimseyi doğru-yanlış, hak-bâtıl ayırımı hiç ilgilendirmez.⁶⁴⁰ Nefsin arzularının hoşlandığı her şeyi güzel gören, adeta kendi arzularını kendi dini ve mezhebi haline getiren⁶⁴¹ kimsenin hakka yöneleceğine kim kefil olabilir. Âyet, arzularını kendi ilâhı kılan kimseyi gördün mü diyerek, hevâ-i nefis şirkini irtikab edenin sapıklığına dikkat çekmeyi ve böyle kimselerin haline şaşırmayı anlatıyor. Abdullah İbni Abbâs, müşriklerden bir adamın taptığı bir taştan daha güzelini görünce, taptığı o taşı atıp yeni gördüğü taşa tapmaya başladığını nakletmiştir. Sâbûnî, âyette geçen “ona sen mi vekil olacaksın yani onu hevâsına uymaktan sen mi koruyacaksın?” kısmı ile ilgili olarak Ebû Hayyân’ın (ö. 745/1344) şöyle söylediğini aktarmıştır: “Bu ibare, bu gibi kimselerin îmânlarından ümit kesmeyi ifade eder.” Yüce Allâh’ın Peygamberimize (as.), onlara üzülmemesini tavsiye etmesi de buna işaret olarak alınabilir.⁶⁴² Bu âyetten sonra gelen Furkan 25/44. âyette, nefsin arzularına uyanların çoğunun gerçekte menfaatleri konusunda bilgisiz oldukları söylenmiştir. Onlar sağır ve akılsız hayvanlardan daha aşağı bir derekede gösterilmişlerdir. Bu sebeple onların akibetleri hususunda düşüncesiz ve dar görüşlü oldukları, behaim gibi davranıp kendilerine gönderilen ilâhî vahyi dinlemedikleri ve onun üzerinde düşünmedikleri vurgulanmıştır.

Karşılaştığı her durumda arzularına göre hareket eden, herhangi bir delili iyice dinleyip düşünmeyen kimse, nefsinin arzularının kölesi olmuş, arzularını ilâhı olarak edinmiş demektir. Allâh peygamberine (as.), “arzularından başka tapacak (arzularının dışında ibadet eder gibi kayıtsız şartsız uyacağı) ilâh tanımayan kimseyi sen nasıl hidâyete çağırabilirsin?”⁶⁴³ demek suretiyle, hevâ-i nefsine tabi olan kimselerin hidâyeti ve doğru yolu bulma hususunda içinde bulunduğu ümitsiz durumu vurgulamıştır.

Nefsinin arzularını kendi ilâhı olarak kabul edeni gördün mü? Hevâ, nefsin kendiliğinden meylettiği arzusu, sadece keyfî demektir. Âyette “hevâsını ilâh edinen” denilmeyip, ikinci mef’ûlün öne alınması kasr ifadesi içindir. Yani “canının istediğinden başkasını ilâh tanımayan” demektir. Bu tür insanlarda hakk ve haklıdan taraf tavır almak diye bir şey yoktur. Sadece kendi nefsinin hoşuna giden şey, onun için doğrudur. Dolayısıyla böyleleri hak ve hukuk tanımaz, sadece hoşuna giden zevkler için her türlü

⁶³⁹ Hadis kitaplarında bu hadisin kaynağına ulaşamamıştır.

⁶⁴⁰ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, 3. 529.

⁶⁴¹ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 3: 320.

⁶⁴² es-Sâbûnî, *Safvetu’t- Tefâsir*, 2: 578.

⁶⁴³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 287.

hukuku ayaklarının altına alırlar. Dini de sadece zevklerine uygun olduğu sürece kabul eder ve tanırırlar. Sadece zevklerinin peşinden koşarlar, Allâh'ın rızasını asla düşünmezler. Bu sebeple, Allâh'a ortak koşulanların en büyüğü ve en tehlikelisi Hevâ-i nefis şirkidir.⁶⁴⁴ İlâh olarak taptığının emrini yerine getirir gibi, kendi istek ve arzularına tâbi olan bu kimselerin, yaratıcısının koyduğu helâl-haram sınırlarını tanımadığı gibi, nefsinin arzuladıklarını yerine getirirken bir başka varlığın hukukunu da tanımayacağı ve hidâyete erişmek için herhangi bir çabasının olmayacağı tabiidir. Yüce Allâh bunu bildiği için, onları kulağı ve kalbi mühürlü, gözleri perdeli, hakkı görme ihtimali olmayan kimseler olarak tanımlamaktadır.

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَّمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ “Kendi keyfini tanrısı edinen, Allâh'ın bir ilim dâhilinde (bir bilgiye göre) saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi ona Allâh'tan sonra kim doğru yolu gösterecek? Hala düşünmez misiniz? Dediler ki: hayat sırf bizim dünya hayatımızdan ibarettir, ölürüz ve yaşarız bizi sadece dehr (zaman) helâk eder, halbuki buna dair hiçbir ilimleri yoktur, onlar sadece zannederler.”⁶⁴⁵

Âyet, “nefsinin arzularına boyun eğen kişi, bir kimsenin ilâhına ibadet ettiği gibi kendi nefsinin arzularının peşine takılır” demektedir. Âyette geçen إِلَهَهُ هَوَاهُ “ilâhehu hevâhu” kısmı إِلَهَةً هَوَاهُ “âliheten hevâhu” şeklinde de okunmuştur. Çünkü böyle kimseler, bir taşı güzel görür ve ona ibadet eder, sonra ondan daha güzelini görünce onu atar. Sanki çeşitli arzularını birer ilâh olarak edinmiştir. Her vakit o arzulardan birine ibadet eder. نَمُوتُ وَنَحْيَا “Nemûtu ve nehyâ” ölürüz ve çocuklarımız yaşar veya bazısı yaşar bazısı ölür ya da babalarımızın sulbünde ölü bir nutfe iken sonra yaşıyoruz demektir. Hevâ-i Nefsini ilâh edinenler şöyle söylüyorlardı: Bizim için iki durum söz konusudur: ölüm ve hayat. Dünya hayatı ve sonrasında ölüm vardır. Ölümden sonraki hayat yoktur. Onların, “zamanın geçmesiyle ölürüz” sözü, herhangi bir bilgiye dayanmamaktadır, zan ve tahmine dayanmaktadır. Gece ve gündüzün geçmesiyle oluşan murur’uz-zamanı,

⁶⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 3589, 3590.

⁶⁴⁵ Casiye 45/23, 24.

hayatlarının helâkinden sorumlu zannediyorlardı. Ölüm meleğinin Allâh'ın emriyle rûhları kabzetmesini inkâr ediyorlardı. Mekke müşriklerinin, bütün olayların meydana gelişini zamana bağlamalarını ve zamandan şikâyet etmelerini kendi şiirlerinde dile getirdikleri görülmektedir.⁶⁴⁶ Âyet, Allâh'a ibadeti bırakıp nefesine ibadet edenin halinden haber vermektedir. İbni Abbâs, bu kimse “arzularını dini haline getiren inkârcı kimsedir” demiştir. Böyle kimseler arzuladığını ve zevk aldığı şeyleri takip eden kimselerdir. Bu bahtsız kimseyi “bir ilim ile” saptırması demek bu kimsenin hakkı bildiği halde, hakkı bilmeyenden daha kötü ve alçak olması, daha aşırı bir halde hakka karşı çıkması anlamındadır.⁶⁴⁷ Allâh, bu gibi kimselerin kulağını ve kalbini mühürlemiştir. Nasihati kabul etmez ve hakka inanmazlar, gözlerinin üstüne de perde çekmiştir, ibret alacağı şeyi görmezler.⁶⁴⁸ Bu kimseler, ilâhını hevâsı kabul eden, hakkı düşünmeyip sadece keyfinin istediğini, keyfine taparcasına yerine getiren kimselerdir. Allâh onları ilmi olmasına rağmen şaşırtmış (yani ilâhî vahiy bilgisi kedilerine ulaşmasına rağmen sapıtmışlar), kulaklarının ve kalplerinin üzerini mühürlemiş ve gözlerine perde çekmiştir. Çünkü hevâ ve şehvet insanın hakkı görmesini, hak sözü işitmesini ve bunun üzerinde düşünmeyi engeller. Artık böyle bir kimseyi hidâyete erdirmek hiç kimsenin yapabileceği bir durum değildir, ancak Allâh külli iradesiyle böylelerine hidâyet verir. Bu gibi kimseler dünya hayatından başka hayat tanımaz, öleceklerini bilmelerine rağmen, Âhiret hayatına gereği gibi inanmadıkları için şöyle derler: “Biz sadece dünya hayatını yaşar ve ölürüz, biz zamanın geçmesiyle yok oluruz, ölümümüzün başka bir anlamı yoktur.”⁶⁴⁹

Canının her istediğini yapan bu kimseler, kendilerine güzel görünen her şeyi irtikâb ederler ve hoşlarına gitmeyen her şeyi terk ederler. “*Allâh'ın kendi ilmi dâhilinde saptırdığı*” ifadesi: Allâh, o kimsenin bu hale müstahak olduğunu bildiği için veya o kimseye ilâhî vahiy bilgisi ulaştıktan ve peygamberin mucizelerini bizzat gördükten sonra, bunlara inanmayı ve inancının gereğini yerine getirmeyi bıraktığını ve kendi arzuları doğrultusunda hareket ettiğini ifade etmek için kullanılmıştır. Böylece ne kendisine fayda verecek sözü işitir ne de hak yola ulaştıracak hakikati görür. Artık onu hidâyete erdirecek kimse de yoktur⁶⁵⁰ denilerek o kimseyi içinde bulunduğu durumdan

⁶⁴⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 293.

⁶⁴⁷ es-Sâbûnî, *Safvetu't- Tefâsir*, 3: 289.

⁶⁴⁸ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 1120.

⁶⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 4321- 4323.

⁶⁵⁰ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 4: 150.

kurtarmanın pek mümkün görülmediği vurgulanmıştır. Çünkü içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak için çaba göstermeyen kişiye hiç kimse yardım edemez.

Âyette, nefsinin her istediğini yapan ve yaptığıının Allâh indinde helâl mı, haram mı olduğuna aldırmayan kimse kastedilmiştir. Allâh emretmiş olsa bile, bu emir nefsinin hoşuna gitmiyorsa yapmayan kimse, diliyle nefsinin ilâh olduğunu söylemese bile şirkten kurtulamaz. Âyetin siyak ve sibakından bu kimselerin âhiret inançlarının olmadığı anlaşılmaktadır. Bunlar hangi yolla olursa olsun hevâ ve heveslerini tatmin etmeye çalışırlar, bu uğurda haksızlık ve zulüm yapmaktan çekinmezler. Bu gibi kimselerin âhirette hesap verme düşünceleri de yoktur.⁶⁵¹

İlâh olarak nefsinin arzularını seçip, o arzuların tatmini için Allâh'ın koyduğu sınırları ayaklar altına almak dâhil, her türlü zulüm ve haksızlığı işleyebilen bu azgın ve sapkın zümreye, yüce Allah, kendi arzularına uymayan emir ve yasaklar getirdikleri için ilâhî vahyi tebliğ eden Allah'ın elçilerini öldüren Benî İsrâîl'i misal olarak vermiştir.

لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَآرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رَسُولًا كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ “Andolsun biz, İsrâîloğulları'ndan söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Fakat ne zaman onlara bir peygamber nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirmişse, bunlardan bir kısmını yalanlamışlar, bir kısmını da öldürmüşlerdir.”⁶⁵²

Cenâb-ı Allâh bu âyette, “biz İsrâîloğullarından tevhîd inancı üzere kalacaklarına dair söz aldık. Onlara peygamberler gönderdik ki, kendilerine gelen vahiy üzere sabit kadem kalsınlar da dinlerini terk etmesinler. Her ne vakit onlara bir peygamber gelse de nefislerinin arzuladığı şeylere aykırı yükümlülük içeren dînî bir emir ve yasak getirse, ne yaparlardı bilir misiniz? O elçiye kötü davranıyorlardı, ya yalanlayıp inkâr ediyorlardı veya öldürüyorlardı,”⁶⁵³ buyurarak Yahudilerin hevâlarına karşı hârisliklerine vurgu yapmıştır. Peygamberleri yalanlayıp inkâr etme işi Yahudi ve Hristiyanlar için müşterektir. Ancak öldürme işi sadece Yahudilere mahsustur. Nitekim Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya'yı öldürmüşlerdir.⁶⁵⁴

⁶⁵¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 5: 308,309.

⁶⁵² Maide 5/70.

⁶⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 695.

⁶⁵⁴ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 296.

Allâh, peygamberlere itâat edeceklerine dair geçmişte Benî İsrâîl'den birçok söz ve yemin aldığını ancak onların arzu ve isteklerine uyarak bu söz ve yeminlerini bozduklarını hatırlatmaktadır. İsrâîloğulları, şariat olarak kendilerine gelen Allâh'ın sözleri, eğer arzularına uyuyorsa kabul etmiş, uymuyorsa reddetmiş ve bunu tebliğ eden peygamberleri yalanlamış veya öldürmüşlerdir.⁶⁵⁵ Halbuki Allâh, göndermiş olduğu emir ve yasakların yer aldığı Tevrat'a sınıksız bağlı kalacaklarına dair İsrâîloğullarından söz almış ve bu sözlerine bağlı kaldıkları sürece onlara çeşitli ni'metler ve ayrıcalıklar ihsan edeceğini söylemiş, bu vâdini de gerçekleştirmiştir. Ancak onlar sözlerinde durmamış ve Allâh'ın emir ve yasaklarını kendi istek ve arzularına göre değiştirmişlerdir. Dünya malına olan aşırı düşkünlüklerini ve azgınlıklarını ıslah etmeye çalışan her peygamberi yalanlamışlar ve bir kısmını da öldürmüşlerdir. Bu yaptıkları davranışların Allâh katında kendilerine herhangi bir sorumluluk getireceğini de akıllarına getirmemişlerdir.⁶⁵⁶

Bu durum, Yahudilerin ilk nesillerinin Allâh'a verdikleri sözlerini bozduklarının ve peygamberleri yalanlamak veya öldürmek gibi büyük cürümler işlediklerinin haber verilmesidir. Sonrakilerden sadır olan peygambere eziyet ve isyan etmek, onların seleflerinden kendilerine tevarüs eden bir huy ve tabiattır. Onlara doğru yolu göstermek ve dîni açıklamak için her ne zaman bir peygamber gelse ve dünyalık arzularına aykırı olan, hoşlarına gitmeyen bir şeyler söylese, onlardan bir kısmını yalanlamışlar ve bir kısmını öldürmüşlerdir. Âyette şimdiki zamanın hikâyesinin kullanılması olayı canlandırma, peygamberleri öldürme işinin çirkinliğini vurgulama ve geçmişte de gelecekte de İsrâîloğullarının dinlerinde bu durumun var olduğunu tenbih ve uyarmak içindir.⁶⁵⁷ Nitekim Hz. Muhammed'i (as.) öldürmek için zehirleme girişimleri olmuş ancak Yüce Allâh, O'nun hayatını sona erdirmelerine izin vermemiştir. Âyette kullanılan şimdiki zamanın hikâyesi, bu olaya işaret olabileceği gibi, bu topluluğun, hoşlarına gitmeyen doğruları söyleyen kimseler peygamber bile olsa onları kabul etmeyeceklerinin, hatta onları öldürmeye bile teşebbüs edebilecekleri bir rûh yapısına sahip olduklarının vurgulanmasına da işaret olabilir. Ayrıca âyet sadece Yahudilerin değil bu bozuk rûh yapısına sahip olan herkesin kendilerine çeki düzen vermeleri için bir uyarı olarak da kabul edilmelidir. Zira âyet Yahudi oldukları için bu kimseleri nazar-ı dikkate vermiyor,

⁶⁵⁵ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2: 80.

⁶⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1771.

⁶⁵⁷ Es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefsîr*, 1: 550,551.

yaptıkları bu yanlış davranış sebebiyle bu kesime dikkat çekiyor. Kişinin yaptıklarının dünyada bir ceza ile karşılık bulmaması, bu işin âhiret açısından cezasız kalacağı anlamına gelmeyeceğinin de unutulmaması gerektiğini bizlere hatırlatıyor.

Aynı konuya dikkat çeken bir başka âyette ise Yüce Allâh, Yahudilerin bu davranışlarının sebebinin kibir ve büyükleme olduğunu şöyle bildirmektedir: أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ...Size nefislerinizin hoşlanmayacağı bir emirle gelen her peygambere kafa mı tutacaksınız? Kibrinize dokunduğu için onların bir kısmına yalan diyecek(dediniz), bir kısmını da öldürecek misiniz? (öldürüyor musunuz?)⁶⁵⁸

Bu âyetten önce geçen âyetlerde, yüce Allâh İsrâîloğullarına ana-babaya saygı göstermelerini, akrabayı gözetmelerini, komşu hakkına riâyet etmelerini, yetim ve yoksula iyilik etmelerini, güzel söz söylemelerini, ibadetleri gereği gibi yerine getirmelerini, haksızlık ve zulüm yapmamalarını, adam öldürmemelerini, insanları yerlerinden etmemelerini emrettiğini ancak onların Allah'ın bu emirlere riâyet etmediklerini söylemiştir. Bu âyette ise Allâh'tan onlara gelen emir ve yasaklara riâyet etmeyi hatırlatan Allâh'ın Elçilerine karşı büyüklük taslayarak yaptıkları hadsizlikleri hatırlatılmıştır.

Âyette Allâh İsrâîloğullarına, “ne zaman ki bir peygamber size Allâh'tan canınızın istemediği bir şey getirdiyse, ona î mân etmeyi küçümsediniz (büyüklendiniz ve î mân etmediniz) demektedir. أَفَكُلَّمَا “Efeküllemâ” kelimesinin başındaki soru hemzesi tevbîh ve onların durumlarına taaccübü ifade etmektedir. “Biz size vereceğimizi verdik, siz de yapacağınızı yaptınız” şeklindeki bir ifade ile azarlandıkları da söylenebilir.⁶⁵⁹ Hz. Mûsâ'dan Hz. Îsâ'ya kadar İsrâîloğullarına gelen bir peygamber her ne zaman nefislerinin hevâsına uymayan bir ilâhî emir getirmişse, o peygambere karşı büyüklük taslayıp karşı çıkmışlar ve ona uymayı kibirlenerek reddetmişlerdir. O Allah elçilerinin bir kısmını yalanlamışlar, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya gibi bir kısmını da öldürmüşlerdir. Âyette soru sorulması Hz. Muhammed'i de (as.) öldürme azminde bulunduklarına dair bir işarettir. Bu plan ve teşebbüslerini yüzlerine vurmak için böyle istifhamla, yaptıkları kendilerine

⁶⁵⁸ Bakara 2/87.

⁶⁵⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 189.

hatırlatılmıştır.⁶⁶⁰ Âyet boyunca kullanılan geçmiş zaman kipinden şimdiki zaman kipine dönülmesi, Yahudi tarihinde sürekli tekrarlanan bir özelliğin vurgulanmasını amaçlamaktadır.⁶⁶¹ Âyette “bir kısmını da öldürdünüz” denilmeyip şimdiki zaman kipinin kullanılması, bunun bilinçli bir tavır olduğuna ve bu özelliğin İsrâîloğullarının gelecekte de vasfı olduğuna işaret etmek içindir. Nitekim Peygamberimizi de zehir ve sihirle öldürme teşebbüsünde bulunmuşlardır.⁶⁶²

İsrâîloğulları Allâh’ın varlığı ve birliğini tasdik etme, emirlerine ve yasaklarına uyma konusunda verdikleri sözler nefislerinin hevâsına ve dünyalık çıkarlarına ters düşünce terkemiş, bu emirleri Allâh’tan getiren peygamberleri yalanlamış veya öldürmüşlerdir. İsrâîloğulları gibi kendi arzularına aykırı kurallar içerdiği için ilâhî, vahyi ve onu kendilerine ulaştıran peygamberi inkâr yolunu seçen Mekke müşriklerini de Kur’ân’da Allâh misal olarak getirmektedir. Onlar da dönemin Yahudilerine son peygamberle ilgili Tevrât’ta bilgi bulunup bulunmadığını sormuşlar, çok net bilgiler bulunduğu cevabını alınca, öfkeyle Tevrât’ı da Hz. Muhammed’in getirdiğini de inkâr yoluna sapmışlardır.

فَإِنْ لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ اتَّبَعَ هَوَاهُ بَغْيَرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ
“Eğer sana cevap vermezlerse, bil ki onlar, sırf heveslerine uymaktadırlar. Allâh’tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir? Elbette Allâh zâlim kavmi doğru yola iletmez.”⁶⁶³

Rivâyet edildiğine göre Mekke müşrikleri Yahudilerin bir bayramlarında, kendi içlerinden bir heyet göndermiş ve son peygamberin durumundan sormuşlardır. Yahudilerin, “Tevrat’ta biz onu övgü dolu sıfatlarla buluyoruz” demeleri üzerine, müşrikler Kur’ân’ın fesehat ve belağatına hayran kalmalarına rağmen biz bu ikisini de inkâr ediyoruz demişlerdir. Onların bu durumuna karşılık Allâh onlara söyle sana “Tevrat ve Kur’ân’dan daha doğrusunu getirmezlerse -ki getiremezler- bil ki onlar sırf hevâlarına tabi oluyorlar. Allâh’tan bir delil olmadan sadece hevâsına tabi olandan daha sapkın kim vardır” demektedir.⁶⁶⁴ Senin “daha doğru bir kitap getirin de ben ona uyayım” çağrına

⁶⁶⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1: 413, 414.

⁶⁶¹ Esed, *Kur’an’ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 25.

⁶⁶² İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 1: 123.

⁶⁶³ Kasas 28/50.

⁶⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5: 3743, 3744.

cevap vermedilerse, bil ki onlar yenilmişlerdir, kendi arzularına uymaktan başka delilleri de kalmamıştır. Din hususunda, Allâh’tan gelen bir hidâyet rehberi olmadan sadece nefsinin istediklerini yerine getirenden daha sapık kim vardır? Allâh zulüm üzere devam eden topluluğa hidâyet etmez.⁶⁶⁵ Âyette Yüce Allâh, bil ki onlar herhangi bir delil ve dayanak olmadan sadece hevâlarına uyuyorlar. Allâh’ın Kitâbından bir delile dayanmadan hevâsına tabi olandan daha gâfil ve sapkın kim olabilir⁶⁶⁶ demek ve Mekke müşriklerinin tavrının yanlışlığına ve tutarsızlığına dikkat çekmektedir.

Nefsinin kötü arzularına uyan kimseleri en çok rahatsız eden şey, dünya hayatının sona ereceği ve kişinin bu dünyada yaptığı işlerin karşılığını göreceği hesap günü ve âhiret hayatının (Cennet ve Cehennem) varlığının hatırlatılmasıdır. Bu sebeple âhiret hayatının varlığını kabul etmedikleri gibi, âhiret hayatının varlığı konusunda başkalarını şüpheye düşürüp inkâra sürüklemek için de aşırı gayret sarf ederler.

“*Sakın kıyamete inanmayıp, kendi hevâ ve hevesine uyan kimse seni, ona îman etmekten alıkoymasın; sonra helâk olursun.*”⁶⁶⁷

Âyet, dünya hayatının son bulması anlamına gelen kıyameti inkâr edenlerin ve Rabbine asi olup hevâsına uyanların gidişatına uymamayı, onların peşine takılmamayı emretmektedir. Bu konularda onların peşine takılanlar hüsrana uğrayacağı uyarısında bulunmaktadır.⁶⁶⁸ Âyetin, “*فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا*”, “*felâ yesuddenneke anhâ men lâ yu’minu bihâ*” kısmı, “Kıyamet gününe inanmayan kimse, seni kıyamet günü için hazırlık yapmaktan alıkoymasın” şeklinde anlaşılabilirdiği gibi, “namaz kılmaktan ya da kıyamete îman etmekten seni alıkoymasın” şeklinde de anlaşılabilir. Burada hitap Hz. Mûsâ’yadır, kastedilen ise Hz. Mûsâ’nın ümmetidir.⁶⁶⁹ Ey Mûsâ, âhirete (öldükten sonra yeniden dirilmeye ve hesaba çekilmeye) kesin olarak inanmayan ve hevâsına uyan, bu sebeple de âhiretteki hesabı dikkate almadan nefsinin hoşuna giden dünya lezzetlerine dalan

⁶⁶⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 425.

⁶⁶⁶ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 3: 393.

⁶⁶⁷ Taha 20/16.

⁶⁶⁸ İbni Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 3: 144.

⁶⁶⁹ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, 688.

kimse(ler) seni âhiret için hazırlık yapmaktan alıkoymasın yoksa helâk olursun. Çünkü âhiretten gaflette olmak, insanı helâk olmaya götürür.⁶⁷⁰

Ayetin işaret ettiği gibi, âhirete inanmadığı için Allâh'ın emirlerine uymayan ve yasakladıklarından kaçınmayan, yaşamını âhirete îmân ekseninde düzenlemeyen kimse, herkesin kendisi gibi bir yaşam tarzı benimsemesi için çaba sarfeder. Bu çabanın en önemli ayağını âhiret hayatının olmadığı, dolayısıyla insanların Allâh'ın rızasına ve cennete ulaşmak, cehennemden kurtulmak için işledikleri amellerin gereksiz olduğu için terkedilmesini sağlamaktır. Böyle bir gayret içinde olan insanlara dikkat etmek ve ileri sürdükleri mantıklı gerekçelere kanmamak gerekmektedir. Yoksa onlar gibi helâk olmaya kendimizi mahkûm etmiş oluruz.

Nefsin arzu ve istekleri ve dünya hayatının güzelliği insanoğlu için karşı konulamaz bir cazibeye sahip olarak yaratılmıştır. Bu çekicilik insan için imtihan aracı kılınmıştır. Bu cazibe zaman zaman vahiy bilgisinde uzman veya bizzat vahye muhatap olanların bile bu imtihanı kaybetmesine sebep olmuştur. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm şöyle bir misal getirmektedir:

وَأْتِلْ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ “Onlara, kendisine âyetlerimizi sunduğumuz o adamın kıssasını da anlat; o âyetlerden sıyrılıp çıktı, derken onu Şeytan arkasına taktı ve en sonunda da helâk olanlardan oldu. Eğer dileseydik onu o âyetlerle yüceltirdik, fakat o yeryüzü nimetlerine saplandı kaldı ve kendi keyfinin ardına düştü. Artık onun ibret verici hali o köpeğin haline benzer ki, üzerine varsan da dilini uzatır solur, kendi haline bıraksan da solur. İşte bu, âyetlerimizi inkâr eden kavmin misalidir. Bu kıssayı anlat, belki biraz düşünürler.”⁶⁷¹

Âyet, “Yahudilere kendisine âyetlerimizi verdiğimiz, ardından onları inkâr edip ardına atan, Şeytanın yakalayıp kavradığı ve kendine bağladığı (Şeytanın dostu olan) ve bunun sonucu sapıtmış inkârcılardan olan kimsenin haberini oku” demektedir. Bu kimsenin İsrâîloğullarının âlimlerinden biri veya Kenanîlerden Bel'am b. Baura olduğu

⁶⁷⁰ Es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 2: 365.

⁶⁷¹ A'raf 7/175-176.

söylenmiştir. Rivayet edildiğine göre, kavmi bu kimseye, Hz. Mûsâ ve taraftarlarına beddua etmesi yönünde istekte bulunmuş ancak o, “meleklerin kendisiyle birlikte hareket ettiği kişiye nasıl beddua ederim” diyerek bu isteği reddetmiştir. Kavminin aşırı ısrarı veya uzun süre kendisine kötü söz söylemeleri ve kendisine karşı kötü davranış sergilemeleri sonucu beddua etmeye mecbur kalmıştır. Âyette, “Allâh dileseydi, ona verdiği âyetlerle (o âyetlere sarılıp onlarla amel etseydi) onu “ebrâr” âlimlerinden yapardı. Ancak o dünyaya meyletti” denilerek, eğer o âyetleri ardına atmayıp o âyetlerle amel etseydi, Allh’ın o âyetlerle onu mânen yüksek makamlara erşitirdi, ancak onun yeryüzü nimetlerine saplanıp kalması sebebiyle, Allâh’ın dilemesi o kişinin hareket tarzı doğrultusunda gerçekleşmiştir. Onun bayağılık ve düşkünlükteki durumu, en aşağılık ve bayağılık hali salsan da bağlasan da, kışkırtsan da kendi haline bıraksan da sürekli soluyan köpeğe benzetilmiştir. Diğer hayvanları hareket ettirip yorduğunda sadece solur, köpek ise her haliyle dilini çıkarıp solur. Bu sözün hakkı, “biz dileseydik onu bu âyetlerle yüceltirdik, fakat o dünyaya meyletti ve biz onun mevkiini düşürdük” olmalıydı. “Onun benzeri köpektir” sözü bu ifadenin yerine daha derin anlam taşıyan bir ifade olarak getirilmiştir. Bu anlam da, en bayağılık ve en zelil halinde köpekle temsil edilmiştir. Bu benzetme, “nasihat etsen de sapıtmıştır, nasihat etmesen de sapıtmıştır. Köpek gibi kovsan da bıraksan da solur” demektir. Burada şart cümlesi hal konumunda mansuptur. Müreccâh bir rivâyet olmamakla birlikte, “Bel’am, Hz. Mûsâ’ya beddua ettiğinde, dili göğsünün üzerine doğru sarkmış ve köpek gibi solumaya başlamıştır” denilmiştir. İşte bu, Hz. Muhammed’in (as.) Tevrat’taki sıfatlarını okuduktan sonra, Onun gelişinin yaklaştığını kendileri insanlara müjdeledikten sonra, Kur’ân kendilerine okunduğunda âyetlerimizi yalanlayan bir kavmin misalidir. Bu kıssayı iyice anlat, belki biraz düşünürler de kendilerini aynı akîbete dâçar olmaktan korurlar.⁶⁷²

Âyet, kendisine vahiy ilmi verildiği halde, bu ilimle amel etmeyen, ondan kendisini sıyrıp kurtulan ve Şeytanın peşine takıp yoluna uydurduğu sapmış kişinin durumunu anlatmaktadır. Bu kişinin dünyaya saplanıp kalması, sefihlik yoluna sapıp hevâsına tabi olması ve nefsinin arzularının peşine düşmesi sebebiyle meşîet-i ilâhîye onu kendi haline bırakmıştır. Âyet, geçmiş ilâhî kitapları bilen, yeni bir peygamberin geleceğini ve bunun kendisi olacağını bekleyen Ümeyye ibni ebi’s-Salt hakkında nazil

⁶⁷² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 167, 168.

olmuşsa da, bahse konu olan şahsın, Hz. Mûsâ zamanında yaşamış Benî İsrâîl âlimlerinden Bel'am ibni Ebr veya Kenanilerden Bel'am ibni Baura olması muhtemeldir. Bu kimse ilâhî kitapları bilen, duası müstecâp biriydi. Dünyalığa olan sevgisi için Hz. Mûsâ veya Hz. Yûşâ ile aykırı düşmüş ve zorba zâlimlerin tarafına geçmiştir. Bu âyetten maksat herhangi şahsı tanıtmak değildir, hevâsına uyup din bilgisini bir tarafa bırakan, dünyalık arzuları sebebiyle, insanlıktan sıyrılıp arzu ve istekleri için sürekli çabalayan, köpek gibi dinlense de yorulsa da dilini çıkarıp soluyan ve ızdıraptan kurtulmamayan⁶⁷³ kimselerin manen düştükleri kötü hallerini anlatmaktır. Ata (ö. m. 743), “âlim olup da ilmiyle amel etmeyen kimse, kovsan da bıraksan da havlayan köpek gibidir”⁶⁷⁴ demiştir.

Âyete konu olan şahıs, Allâh'ın âyetlerini inkâr eden birisi olmayıp, bilgisine sahip olduğu âyetler ile amel etmeyen, kendi hevâ ve hevesine göre hareket etme yolunu seçen, âyet bilgisinin gerektirdiği yaşamı hayatından çıkaran bir kimsedir. Allâh'ın göndermiş olduğu vahiy mahsulü âyetleri inkâr etmemekle birlikte onlara karşı son derece lakayt davranmanın ve onların gereğini yerine getirmemenin en önemli ve asıl nedeni dünyalık menfaat elde etme beklentisidir.⁶⁷⁵

Burada bilinen belli bir kişi îmâ edilmemiş olup, ilâhî mesajı anlayan fakat dünyaya aşırı bağlılığı sebebiyle hakkı kabul etmeyen bir insan tipinden bahsedilmiştir. Burada bahse konu olan kimse, dünyevi arzularının kendisine fayda veya zarar olarak gösterdiği şeylerin davranışlarını belirlediği bir kimsedir. Bu kimse, hayatını inancı doğrultusunda şekillendirip, zihnî berraklığa ve rûhî dinginliğe ulaşan insandan farklı bir kimsedir. Bu kişi, korku ve kuruntularının kurbanı ve içsel huzursuzluk yaşayan bir kimsedir.⁶⁷⁶

Âyette geçen kişi temsil için uydurulmuş bir kişi değildir. Allâh, bu kişinin ismini değil, olaydan alınacak dersi ve aynı davranışı sergileyen herkesin bu kapsama girdiğini insanların dikkate sunmaktadır. Bu kişi, vahiy bilgisi hakkında malumat sahibi olan ve bu doğrultuda hareket etmesi beklenen, fakat dünyalık menfaate olan hırsı onu behimi arzularının peşine takılmaya sevk eden kimsedir. Şeytan onu peşine takıp yüce olan bütün

⁶⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 2334, 2335.

⁶⁷⁴ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 395.

⁶⁷⁵ Abdurrahman Ateş, *Cuma Suresi Tefsiri*, (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017), 83, 84.

⁶⁷⁶ Esed, *Kur'an'ın Mesajı Meal ve Tefsir*, 1: 310.

hislerini kaybedinceye değin azdırmış ve bu sebeple atılan her taşa kemik olma ümidiyle koşan köpeğe benzetilmiştir.⁶⁷⁷

İbni Abbâs 'tan nakledildiğine göre bu kişi, Yemen halkından kendisine vahiy gelen ve onu terkeden Bel'am adında bir kimsedir. Mâlik b. Dinar (ö. 131/748) ise bu kişinin İsrâîloğullarından âlim ve duası makbul olan birisi olduğunu söylemiştir. Bu kişi, Hz. Mûsâ'nın davetine en sıkıntılı yıllarda icabet etmiştir. Hz. Mûsâ onu Medyen kralını Allâh'a davet etmesi için göndermiş, Kral ona itibar gösterip dünyalık vermiş, o da dinini bırakıp kralın dinine tabi olmuştur.⁶⁷⁸ Sabûnî ise bu ayetin tefsirini, "Yahudilere Allâh'ın bazı münzel kitapların ilmini öğrettiği, ama yılanın eski derisinden sıyrıldığı gibi, inkâr ve yüz çevirmekle Allâh'ın âyetlerinden sıyrılan, Şeytanın yakalayıp ele geçirdiği sapıtanlar zümresine kattığı âlimin kıssasını oku. Eğer dileseydik onu ebrâr âlimlerden yapardık, fakat o dünyaya meyledip saplanıp kaldı, nefsinin hoşuna giden dünya lezzetlerini âhirete tercih etti, nefsinin hevâsına uyup esfel-i sâfilîn'e düştü"⁶⁷⁹ şeklinde yapmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Bel'am kıssası olarak meşhur olan bu âyet aslında Hz. Peygamber döneminde yaşayan Yahudilere bir ikaz mahiyetindedir. Zira bu âyetin anlattığı olay ve getirdiği misal, İsrâîloğullarının Hz. Peygamber'e ve kendisine indirilen Kur'ân'a karşı tutumlarını eleştirmek için, onlar tarafından bilinen bir kimsenin halinin örnek getirilmesinden ibarettir. Nasıl ki İsrâîloğulları bilginleri, Hz. Peygamber'in geleceğini biliyorlardı ve Onu tanıyorlardı, Ona tabi olmadılar. Âyette, Yahudilere kendilerinin bildiği bu kimse gibi oldunuz denilmektedir. Yahudilere, Allâh'ın âyetlerinin bilgisine sahip, ancak onların gereğini yerine getirmeyen bu âlimin akibeti gibi bir akibete uğramaktan sakının denilmektedir. Çünkü onların Hz. Muhammed'e (as.) karşı tutumları, kıssası anlatılan geçmişteki Yahudi âliminin tutumuyla ayniyet arz etmektedir, gidişatları örtüşmektedir. Kalplerinin dünyaya meyletmesi, o âlimin dünyaya olan meyline bezemektedir.

Müfessirlerin çoğunluğu âyette geçen şahsı Bel'am b. Baura olarak anmıştır. Muhtemelen bu bilgiler Yahudi kaynaklıdır. Çünkü Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in (as.)

⁶⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2: 109.

⁶⁷⁸ İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2: 264.

⁶⁷⁹ Es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsir*, 1: 754.

hadislerinde bu isim geçmemektedir. Bu sebeple Bel'am b. Baura'nın kimliği ile ilgili Tevrat'ta yer alan bilgilere yer vermekte fayda vardır. Bel'am b. Baura'nın kimliği ile ilgili Tevrat'ta yer alan bilgiler özetle şöyledir:

İsrâîloğullarının, Amoriler'e yaptıklarını gören Moab kralı Tsippor oğlu Balak Midyan ihtiyarlarıyla konuşup, İsrâîloğullarına lanet etmesi için, Beor oğlu Balam'ı çağırmaya karar verir. Petor'a ulak gönderir. Balam'a "Mısır'dan çıkan kavim benden güçlüdür, senin mübarek kıldığın kimse mübarek, lanet ettiğin kimse lanetli olur, gel bunlara lanet et belki onları yenerim" diye haber gönderir. Moab ve Midyan ihtiyarları ücretleriyle Balam'ın yanına gelip kralın sözlerini ona söylerler. O da bu akşam burada kalalım rabbim ne derse ona göre hareket edeyim der. Sabahleyin Balam, Balak reislerine evinize gidin çünkü Rab onlara lanet etmeme izin vermiyor der. Balak daha sonra daha itibarlı kimseleri daha fazla servetle gönderir, ancak Balam "benim evimi gümüş ve altınla doldursan yine Rabbin sözünden öte söz söylemem, O'nun sözünden çıkmam" diyerek teklifi kabul etmez. Sonunda Balam eşeğine binip Balak'ın yanına gider, ancak İsrâîloğullarına lanet etmek yerine onları mübarek kılar. Balak, farklı yerlerde kurbanlar kestirir ve her seferinde Balam'a lanet etmesi için baskı yapar, ancak Balam Hz. Mûsâ ve İsrâîloğullarına lanet etmez. Balak öfkelenir ve "düşmanlarıma lanet etmen için seni çağırdım üç keredir sen onları mübarek kılıyorsun" der. Balam, evimi gümüş ve altınla doldursan bile kendiliğimden Rabbin sözünden öte geçemem der.⁶⁸⁰ Tevrat'ta aynı konu başka bir yerde şöyle geçmektedir: Moab kralı Tsippor oğlu Balak, İsrâîloğullarıyla cenk etti, onlara lanet etsin diye Beor oğlu Balam'ı çağırdı, fakat Balam İsrâîloğullarını mübarek kıldı.⁶⁸¹ Görüldüğü gibi Tevrat'a göre Bel'am b. Baura adlı kimse İsrâîloğullarından olmayan, duası makbul, Allâh'ın emri doğrultusunda hareket eden bir kimsedir. Tevrat'taki bilgiler dikkate alındığında, Allâh ile konuşan yani vahiy alan bir peygamberdir. Asla Allâh'ın emrine muhalefet etmemektedir. Ne bir baskı ne de dünyalık herhangi bir menfaat için Allâh'ın emrinin dışına çıkmamıştır.

Tevrat'ta Bel'am b. Baura adlı kimse hakkında Allâh'ın emrine muhalefet ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Peygamber (as.) da Bel'am ismi ile ilgili herhangi olumsuz bir şey söylememiştir. Ancak tefsir kitaplarında bu ayetin tefsiri ile

⁶⁸⁰ Sayılar, 22, 23, 24.

⁶⁸¹ Yeşu, 24: 9,10.

ilgili, genelde bu isim zikredilmektedir. Bu bilgilerin Tevrat dışındaki Yahudi kaynaklarından alınmış bilgiler olması muhtemeldir. Burada, Yahudi ırkçılığı sonucu Yahudi olmayan duası makbul veya İsrâîloğullarından olmayan bir peygambere karşı girişilen bir linç girişimine, Tevrat dışındaki Yahudi müellefatından yapılan alıntılarla, İslâm âlimlerinin bilmeden alet olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu konuda araştırma yapan Zübeyir Yetik bu hususa şöyle dikkat çekmektedir: Bu âyetin tefsirinde yer alan Bel'am ile ilgili İslâm kaynaklarında yer alan bilgiler Yahudi bilginleri tarafından uydurulmuştur. Bel'am Yahudi olmadığı için Yahudi bilginleri tarafından linç girişimine maruz kalmıştır.⁶⁸²

Hevâ, insanın arzularını gerçekleştirmek için içten gelen bir tutkuyla bu arzulara yönelmesidir. Kur'ân-ı Kerîmde Hz. Yûsuf'un "nefis gerçekten daima kötü olanı ister"⁶⁸³ demesi de insanın arzularının ardına takılmasının kendisini sadece kötülüğe götüreceğini göstermektedir. Peygamber efendimiz (as.), "Cehennem, nefse hoş gelen şeylerle kuşatılmış; Cennet ise, nefsin istemediği şeylerle çepeçevre sarılmıştır."⁶⁸⁴ Keyfine göre hareket eden kimse hak yoldan sapar. Bunun için Cenâb-ı Allâh Hz. Davud'a "hevâyâ tabi olma yoksa seni Allâh'ın yolundan saptırır"⁶⁸⁵ buyurmaktadır. Çakmak taşında nasıl ateş gizli ise arzular da öylece nefiste saklıdır. Bir kimse nefsin hevâsına ne kadar tabi olursa, Cehenneme götüren eğilimler o kadar belirginleşir ve önü alınmaz bir yangına dönüşür. Cenâb-ı Allâh, iyi ve kötü arzuları her insanda bir çekirdek halinde yaratmıştır. Bir kimse çekirdek halindeki kötü arzularının büyümesi için, bütün şartları hazırlar ve bu arzuları filizlenip ağaca dönüşürse, artık o kimsenin iyi arzularının koca ağaçlar haline gelmiş kötü arzularının gölgesinde filizlenip büyümesi imkânsızlaşır. Bunun için Cenâb-ı Allâh, ilâhî emir ve yasakları dikkate almadan keyfine uymayı adet haline getiren kimse için "artık ona kim doğru yolu gösterecek" demekle, böyle bir kimsenin Allâh ve ahiret inancı ile ilgili herhangi bir delil üzerinde düşünmeyeceği için hidayete ulaşmasının da imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Yani Allâh'ın emir ve yasaklarına aldırış etmeden nefsin çağrılarına boyun eğen kimse nefsini ilâh edinmiş ve heva-i nefis şirkini irtikab etmiş olur.

⁶⁸² Zübeyir Yetik, *Bel'am*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1986), 56-61.

⁶⁸³ Yusuf 12/53.

⁶⁸⁴ Mansur Ali Nasîf, *et-Tac'ul-Camiu lil-Usuli fî Ehadîsi'r-Rasûl*, (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1961), 5:203.

⁶⁸⁵ Sad 38/26.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'in en çok üzerinde durduğu ve doğru anlaşılmasını istediği konu şüphesiz tevhîd inancıdır. Bu sebeple Kur'ân, “tevhîd inancı” konusunda Mekke müşriklerinin ve daha önce geçmiş müşrik toplulukların düştükleri hataları, aşırılıkları ve sapkınlıkları müslümanların da irtikâb etmemesi için ve İslâm'ın yeniden tesis ettiği tevhîd inancından sapma olmaması için dile getirmiştir. Bu amaçla, geçmiş müşrik toplumların, tevhid inancından sapma şekillerine ve bu bâtil tanrı figürlerine atfettikleri vasıflara yer vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bâtil tanrı figürleri için ilâh, erbâb, evliyâ, cibt, tâğût, şürekâ, endâd, kelimeleri kullanılmıştır. Esnâm, ensâb, evsân ifadeleri ise bâtil tanrı figürü olarak putlar için kullanılmıştır.

Arapça'daki ilâh kelimesinin Türkçe karşılığı olan tanrı kelimesidir. İlâh, insanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan varlık demektir. İlâh olarak kabul edilen varlığın, kendisine inanan ve ibadet edenlere fayda sağlayacağına veya insan gücünü aşan herhangi bir zarardan kendisine ibadet edenleri koruyacağına inanılır ve bu düşünceyle ona kurbanlar kesilir ve takdimeler yapılır. Müşrik topluluklar, Allah'tan aşağı ilâh olarak edindikleri putların kendileri ile Allah arasında aracı olacaklarına inanırlardı. Mekke müşrikleri de putlarına yaptıkları ibadetin kendilerini Allah'a yaklaştıracığına inanıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm, insanların kendi elleriyle îmal ettikleri bu heykellerin, insana fayda da zarar da sağlayamayacağını vurgulayarak müşriklerin bu yanlış inançtan vazgeçmelerini istemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, müşriklerin putlara tapmaları dünyalık menfaatlerini gerçekleştirmek, dünya hayatında putlara tapmakta olan güç ve iktidar sahibi kimselere yakın olmak istemeleri sebebiyledir. Onlar bu sayede şeref ve güç kazanmayı arzu ediyorlardı. Kendi aralarındaki sosyal bağları güçlendirmek, toplumsal birlikteliklerini sağlamlaştırmak ve devam ettirmek düşüncesi gibi tamamen dünya hayatına dönük başka endişe ve beklentiler de yer almaktaydı. Mekke müşrikleri de meleklerin suretleri olarak kabul ettikleri putlarına, rızık vermede ve dünyalık olarak istediklerine kolayca ulaşmada, Allâh katında kendileri için aracı ve yardımcı olacakları düşüncesiyle tapıyorlardı. Bir ilâhtan istedikleri bütün beklentileri dünya hayatına yönelik olan bu kimseler âhireti ise inkâr ediyorlardı.

Müşrik topluluklar, taptıkları putlarını, içinde yaşadıkları coğrafya ve hayat koşullarına uygun simgelerle tasvir etmişlerdir. Bu sebeple, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen, geçmiş dönemlere ait putlar kadın, buzağı, aslan, kartal, kısrak vb. varlıkların isimleriyle anılmıştır. Çünkü müşrikler putlarına bu varlıkların isimlerini takmış ve onları bu varlıkların şekilleriyle tasvir etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, “kendilerine bile fayda sağlayamayan bu cansızların insana fayda veya zarar vermesini nasıl beklersiniz,” demektedir. Kur'ân, müşriklerin atalarını taklit etmesiyle kemikleşen bir gelenek yapısı sonucu, şartlanmaları sebebiyle kilitlenen basiretlerini harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu amaçla, müşriklerin kendi elleriyle taştan, ağaçtan ve çeşitli maddelerden yaptığı putların, normal bir insanın yaptığı işleri bile başaramadığına, konuşamadığına, konuşulani anlayamadığına, söylenen sözü işitemediğine, göremediğine, doğru yolu gösteremediğine, kendisi için yapılan ibadetten bile haberdar olamadığına vurgu yaparak, bu heykellerin ilâh olamayacaklarına dikkat çekmiştir.

Aynı şekilde gök cisimleri, Güneş, Ay ve yıldızlar da insanların ulaşamayacağı yüce varlıklar ve insan hayatının devamı bakımından vazgeçilmez unsurlar olduğu için, bu cisimler aşkın olan varlığın kendisi veya mekânı olarak düşünülmüş ve kendilerine ibadet edilmiştir. Dünyanın bu gök cisimleri tarafından veya buralarda ikâmet eden rûhânî varlıklar tarafından idare edildiği düşüncesiyle, gök cisimlerine yücelik atfedilerek tapınma objesi olarak kabul edilmiştir. Kur'ân, gök cisimleri ile ilgili bu algının yanlış olduğunu söylemiştir. Yüce Allâh, insanlar hayatlarını belli bir düzende yürütsün, zamanı rahat hesaplayıp günlerin ve ayların takibini yapsınlar, geceleri yollarını bulsunlar diye Güneşi, Ayı ve yıldızları yarattığını söylemiştir. Allâh, insanlar açısından ulaşılmaz zannedilen bu cisimleri, kendi kudretiyle yarattığını söyleyerek, müşriklerin bu cisimler hakkındaki algılarının yanlış olduğunu ihtar etmiştir.

Müşrikler, Allâh'ın evren ve dünyanın idaresiyle görevlendirdiği melekleri de ilâhlaştırmış ve tasvirlerini yapıp tapmışlardır. İnsanlar, Hz. Âdem ile başlayan, ilâhî vahyin öğretisini zamanla değiştirmiş, kendi hayal dünyaları ile süslemiş ve ilâhî öğretiden farklı yeni inanç sistemleri ortaya çıkarmışlardır. Mesela, ölüm sonrası hayata olan inançlarının bozulması sonucu, ölen kişinin bedenini mumyalamak ve bazı eşyalarını ölen kimse tekrar dirilip yeni hayatına başladığında, kullansın diye onun ile birlikte mezara gömmek suretiyle ölüm sonrası hayat için hazırlık yapmışlardır. İlâhî metinlerde

yer alan evrenin idaresiyle görevli melekleri de, bu işi kendi kudretleriyle yapan birer tanrı olarak düşünmüşlerdir. Bu gibi durumlar, tevhid inancının bozulması sonucu sapkın inançların ortaya çıktığını göstermektedir. İnsan tarafından ilâhî dinin değiştirilmesi ile ortaya çıkan bu yeni inanç sistemlerinde, artık melek yerine iyilik tanrıları, gök, yer, deniz, fırtına, dağ, orman, yağmur, mısır, buğday vs. tanrılarının varlığına inanılmıştır. İlâhî vahyin öğretisinde, Şeytan olarak adlandırılan varlık, artık bu inanç sistemlerinde “kötülük tanrısı” olarak adlandırılmış ve kendisinden korkulan, şerrinden emin olmak için kendisine “sunu” yapılan ve ibadet edilen bir tanrı oluvermiştir.

Kur’ân-ı Kerîm, insanlar tarafından ilâh olduğu varsayılan bu varlıkların Allâh’ın yaratmasıyla varlık sahnesine çıktıklarını söylemiş ve bu sapkın inanç şekillerinin yanlış olduğunu vurgulamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de müşriklere, gözle göremedikleri meleklerin yaratılışına da şahit olmadıkları halde, onların cinsiyetleri hakkında nasıl bilgi sahibi oldukları sorusu yöneltilerek, meleklerin dişi olduğu ile ilgili müşriklerin iddiaları boşa çıkartılmıştır. Sonra meleklerin Rahmân’ın ikramda bulunduğu has kulları olduğu vurgulanarak, onların yaptıkları işlerin, tamamen Allâh’ın emrini yerine getirmekten ibaret olduğu hatırlatılmıştır. Müşriklerin melekleri ilâh edinmelerinin, kendilerine bir fayda sağlayamayacağı, meleklerin ancak Allâh izin verirse yardım edebilecekleri söylenmiştir. Meleklerin, insanlar tarafından kendilerine tapılmasını kabul etmedikleri, Kur’ân âyetleri ile hatırlatılmıştır. Kur’ân’da, evvel emirde vukû’ bulan olaya yer verilmek suretiyle, Şeytan denilen varlığın da Allâh’ın müsaadesiyle insanlar için imtihan vesilesi kılındığı tesbit edilmiştir. Kur’ân’da, müşriklerin cinler ile Allâh arasında nesep bağı ve Allâh ile şeytanın kardeş olduğu konusundaki iddialarının yalan olduğu ortaya konmuş ve reddedilmiştir. Çünkü bazı müşrikler, Şeytanın Allâh ile aynı yetkinliğe sahip ama Allâh’a zıt bir ilâh olduğunu iddia ediyorlardı.

İnsanların, Allâh’a yakınlaşmak için kendileri gibi bir insana yalvarmaları ve Allâh ile kendileri arasında o insanı aracı kılmaları da Kur’ân’da şirk olarak nitelendirilmiştir. Çünkü Allâh, her insanın ibadeti aracısız olarak, sadece kendisine yapmasını istemektedir. Allâh-u Teâlâ, insanların çok sevdikleri kimselere Allâh’ın sıfatlarından ve ulûhiyetten pay vererek, kendisine ortak koşmalarını menetmiştir. Hristiyanlıktaki Hz. Îsâ sevgisinde olduğu gibi yanlış sevgi ve yüceltmelerin şirk olduğunu vurgulamıştır. Allah’a eş ve çocuk isnad etmenin mantıksal bir tutarsızlık

olduğu, her varlığın zevcesinin kendisiyle aynı cinsten olduğu, onlardan doğan çocuğun da anne babasıyla aynı cinsten olacağı hatırlatılmıştır. Dolayısıyla Allah’a eş ve çocuk isnad etmenin, aynı cinsten birçok tanrının varlığını kabul etmek anlamına geleceği açıklanmıştır. Böyle bir durum olsaydı, her tanrı kendi eserleriyle öne çıkmak isterdi. Müteaddit tanrılar arasındaki bu çekişme sonucu evrende karmaşa meydana gelirdi. Evrendeki mevcut düzen bu olasılığı reddetmektedir.

Kur’ân, sevdiklerini yüceltmek için, onlarda olmayan vasıflarla sevdiklerini nitelemeyi, o kimseleri putlaştırma ve ilâhlaştırmaya götüreceği tehlikesine de dikkat çekmektedir. İster peygamber olsun, ister sâlih insanlar, isterse atalardan olsun, hiçbir faninin ilâhlıkta ve rabb olmada Allâh ile bir ortaklığı yoktur. Âlemde gerçek anlamda tek tasarruf sahibi ancak Allâh’tır. Kur’ân, Allâh’a çocuk ve eş isnad etmenin tutarsız bir iddia olduğunu söylemiş ve bu durumun birçok ilâhın varlığını kabul etmek anlamına geleceğini hatırlatmış ve reddetmiştir. Çünkü fani ve yaratılmışlara ait bir özellik olan üreme ve türemeyi, yegâne ilâh olan Allâh’a isnad etmek mantıksal bir tutarsızlıktır.

Kur’ân-ı Kerîm, Firavun gibi kendi iktidarı sahasında, kendisinden daha etkili bir hükümdâr istemediği için ilâhî hükümleri ve tevhîd inancını reddetme yoluna sapmış, haddi aşan zorbaların ilâhlık iddialarını reddetmiştir. Aynı şekilde, kendi hayatını sınırlandıracak bir ilâhî kurallar bütününe istemeyen ve bu kuralların yerine, kendi uydurduğu kuralları din olarak topluma benimsetmeye çalışan zâlim kimselerin ilâhlık sevdalarının da kendilerine âhiret hayatında sadece cehennem azabı olarak geri döneceğini hatırlatmıştır. Ayrıca keyfinin istediğini yapma konusunda hiçbir ilâhî emir ve yasak dinlemeyen kimseleri de Kur’ân bu sapkın inanç sahipleri arasında saymıştır. Kur’ân, özellikle ilâh olarak dil ile söylenmese bile canının her istediğini, hiçbir sınır tanımadan yerine getirmenin Hevâ-i nefsi ilâhlaştırmak olduğunu söylemiştir.

Kur’ân, eski toplulukların peygamberleriyle ilgili kıssaları, insanların bu kıssalardan ders çıkarıp ibret almaları için anlatmıştır. Bu kıssaları, geçmişte var olan şirk inançlarının nasıl oluştuğunu, günümüzde ve gelecekte oluşabilecek şirk inançlarını ve Şeytanın bu sapık inançlara insanları sevk ederken kurduğu tuzakları ve kullandığı argümanları açıklamak için anlatmıştır. Kur’ân, bu yanlış ve sapkın inançları Müslüman toplumun nazar-ı dikkatine sunarak, aynı veya benzeri durumlara düşmemeleri konusunda onları uyarmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de yüce Allâh, peygamberler dâhil hiçbir

varlığı aşırı yüceltmememizi emretmektedir. Bir insanı ilâhlaştırmak sadece ona ibadet etmekle olmaz. Bir kimsenin söylediklerini yerine getirirken Allâh'ın emir ve yasaklarını hiçe saymanın, o kişiyi ilâhlaştırmak anlamına geleceği unutulmamalıdır. İnsanın kendi hayat konforunu ve şahsi çıkarlarını temin etmeye çalışırken Allâh'ın koymuş olduğu sınırları hiçe sayması da, kendi nefisini ilâhlaştırmak anlamına geleceği unutulmaması gereken başka bir husustur.

Araştırmada, insanların ilâh olarak edindikleri objelere dair tespitlerde bulunulmamış, Kur'ân'ın üslûp ve amaçları doğrultusunda, bunların ilâh olamayacakları izah edilmiş, ilâh edinilen objelerin gerçek var oluş amaçları ortaya konmuş, hepsinden de önemlisi tevhîd inancı, şirk unsurlarından ayırt edilmiştir.

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *El-Mu'cemu'l-Müfehres*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Adam, Baki. "Üzeyir". *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 42: 401, 402. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2012.
- Adasal, Rasim. *Yeryüzü Tanrıları Liderler Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi*. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1979.
- Ateş, Abdurrahman. *Cuma Sûresi Tefsiri*. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân- Kerîm ve Yüce Meâli*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat. ts.
- Batuk, Cengiz. "Nemrud". *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 32: 554, 555. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihâli*, Sadeleştiren Ali Fikri Yavuz, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1990.
- Buhârî, ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire. *Sahîh 'ul-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Cebeci, Lütfullah. *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Melekler*. Kayseri: İstişare Yayınları, 1989.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd. *Sihâh*. Beyrut: Dâru İhyâ-i Turâsi'l-Arab, 1419/1999.
- Çelebi, İlyas. "Şeytan". *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 39: 99-101. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2010.
- Dinler Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul: Ansiklopedi Yayınları A.Ş., 1999.
- Erbaş, Ali. "Melek". *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 29: 37-39. Ankara: T.D.V. Yayınları, 2004.
- Eren, Hasan v.dğr. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân'ın Mesajı Meal ve Tefsir*. trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Fehd, Tefvik. "Lât". *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 27: 107,108. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2003.

- Fehd, Tevfik. “Menât”. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 29: 121,122. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2004.
- el-Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Dr. Abdulhamîd Hemedâvî. Beyrût: Dâr'ul-Kutub'ul-İlmiyye, 1424/2002.
- Feyizli, Hasan Tahsin. “Kur'ân Perspektifinden Put Edinme ve Putlaş(tır)ma Psikolojisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21 (2015/1): 277-302.
- Fırat, Yavuz. *Kur'ân'ı Kerîm'e Göre Vahiy Sürecinde oluşan İslâm Toplumu*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997.
- Güç, Ahmet. “Put”. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 34: 364,365. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2007.
- Gündüz, Şinasi. “Süvâ”. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 38: 182, 183. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2010.
- Harman, Ömer Faruk. “Fıravun”. *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. 3: 344.345. İstanbul: M.Ü. İ.F.A.V. Yayınları, 1997.
- Harman, Ömer Faruk. “Fıravun”. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 13: 118-121. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1996.
- Harman, Ömer Faruk. “Put”. *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* 3: 567. İstanbul: M.Ü. İ.F.A.V. Yayınları, 1997.
- Harman, Ömer Faruk. “Put”. *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. 3: 567. İstanbul: M.Ü. İ.F.A.V. Yayınları, 1997.
- Harman, Ömer Faruk. “Yeûk”. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 43: 508. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2013.
- el-İsfahanî, Rağîb. *Müfredât*. trc. Abdalbaki Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- İbni Kesir, El İmam İsmail ibn Kesir el Kurayşî ed-Dimeşkî. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut: Daru'l Ma'rife, 1402/1983.
- İbnu'l Manzûr, ebul Fadl Cemaluddin Muhammed. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dar Sadır, 1410/1990.
- İbnü'l-Kelbî, ebu'l-Munzir Hişam b. Muhammed Ebi'n-Nadr ibni's-Saib. *Kitâbü'l-Esnâm*, trc. Beyza Bilgin. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

- Kalyoncu, Dr. Hamdi. *Liderlere Tapınma Psikolojisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2014.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'ân'da İmân ve İnkâr Psikolojisi*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Kıyak, Abdulkadir. “İslâm Öncesi Türk Kültüründe Yıldızlarla İlgili İnanışlar”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2010): 189-197.
- Kitâbı Mukaddes*. İstanbul: Yalçın Ofset, 1993.
- Kutub, Seyyid. *Fizilâli'l-Kur'ân*. trc. İ. Hakkı Şengüler- M. Emin Saraç-Bekir Karlığa İstanbul: Hikmet Yayınları, 1979.
- Macit, Nadim. *Kur'ân ve Hadislere Göre Şirk ve Müşrik Toplum*. Konya: Ribat Basım, 1992.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Kur'ân'a Göre Dört Terim*. trc. İsmail Kaya-Osman Cilacı. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Mevdûdî, Ebu'l- A'la. *Tefhimu'l-Kur'ân*. trc. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Monnot, Guy. “Kur'ân'da Tanrılar”. çev. Ramazan Abıdelli. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 11/1 (2011): 245-259.
- Mustafa, İbrahim - Zeyyat, Ahmet Han - Abdulkâdir, Hâmit - en-Neccâr, Muhammed Ali. *el-Mu'cem'ul-Vesît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nasîf, Mansur Ali. *et-Tac'ul-Camiu lil-Usuli fî Ehadîsi'r-Rasûl*. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1961.
- en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2000.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefâsir*. Beyrut: Âlem'ul-Kutub, 1400/1980.
- Sarıcık, Murat. *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2004.
- Sarıçioğlu, Ekrem. *Din Fenomenolojisi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2011.
- Şahin, M. Süreyya. “Cin”. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 8: 5-8. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1993.
- et-Tirmizî, Ebu İsmâ Muhammed b. İsmâ. *Sünen'ut-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

- Uzun, Mustafa. “Firavun”. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 13: 121,122. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 1996.
- Vehbî, Mehmed. *Hulasatu’l-Beyan fî Tefsiri’l-Kur’ân*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968.
- Yavuz, Şevket. “Uzzâ”. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 42: 268, 269. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2012.
- Yavuz, Şevket. “Ved”. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 42: 589. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Îlâh”. *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 22: 64. İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2000.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, b.t.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Kur’ân-ı Kerîm ve Meâl-i Şerîfî*. hzr. Düccane Cündioğlu. İstanbul: Gerçek Hayat, 2002.
- Yetik, Zübeyir. *Bel’am*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1986.
- Yetik, Zübeyir. *Firavn*. (İstanbul: Beyan Yayınları, 1985.
- Yetik, Zübeyir. *Nemrut*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1985.
- Yetik, Zübeyir. *Samirî*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1986.
- Yıldırım, Suat. *Kur’ân’da Ulûhiyet*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1997.
- Yıldız, Beyza. *İnsanın Kutsallaştırılması ve Kur’ân-ı Kerîm*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- ez-Zebîdî, Muhibbu’d-Din ebi Feyz es-Seyyid Muhammed Mürteza el-Hüseynî el-Vasîtî el-Hanefî. *Tac’ul-Arus min Cevahiri’l-Kamus*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1414/1994.
- ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Havarizmî. *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl*. Beyrut: Dâru İhyai’t-Tûrâsi’l-Arabî, 1997.